

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ
ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗΣ ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΗ ΚΑΙ Ο ΝΕΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑ

Ντρενογιάννη Αντώνια, Τζήκα- Κωστοπούλου Παναγιώτα

Προοίμιο

Η παρούσα ερευνητική εργασία αποτελεί μια θεωρητική προσέγγιση του συμμετοχικού σχεδιασμού με σκοπό να εντοπίσει πώς μπορεί να αποτελέσει ένα μέρος της απάντησης στα όλο και διογκούμενα κοινωνικό- πολιτικά ζητήματα των πόλεων, όπως είναι τα ζητήματα διαβίωσης λόγω των παγκόσμιων ροών μετανάστευσης και των οικονομικών, ανθρωπιστικών και περιβαλλοντικών κρίσεων, αλλά και ζητήματα δημόσιου χώρου. Η μελέτη αποσκοπεί στην εύρεση του θεωρητικού υποβάθρου για την εκπόνηση της διπλωματικής μας εργασίας, που θέλουμε να πραγματευτεί τη σύγχρονη εφαρμογή ενός πραγματικού συμμετοχικού σχεδιασμού στο πλαίσιο της ελληνικής πραγματικότητας.

Σε αυτή την προσπάθεια μας βοήθησε ιδιαίτερα ο καθηγητής μας, Πάνος Κούρος, με την κατεύθυνση και τις συμβουλές του και τον ευχαριστούμε πολύ.

Θέλουμε επίσης να ευχαριστήσουμε τη Χριστίνα, τη Μαλβίνα, την Ανθούλα και την Άντζυ για τη βοήθεια και την υποστήριξη τους.

Τέλος ένα ιδιαίτερο ευχαριστώ στη Δανάη και στην Κάλλια.

Περίληψη

Το ξέσπασμα της κρίσης το 2008 φέρνει στην επιφάνεια τα ήδη υπάρχοντα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά προβλήματα, τα οποία όμως πλέον διογκώνονται σε σημείο που δημιουργούν μια μη βιώσιμη πραγματικότητα. Η νέα κοινωνική πραγματικότητα που δημιουργείται δεν αφήνει περιθώρια σε κανένα κλάδο και ειδικότητα να συνεχίσει να υπάρχει όπως πριν, χωρίς αυτό να αφήνει ανεπηρέαστο τον κλάδο της αρχιτεκτονικής. Αυξάνεται λοιπόν παγκοσμίως ένας προβληματισμός που αμφισβητεί τον μέχρι πρότινος τρόπο άσκησης του επαγγέλματος και κινείται στην κατεύθυνση της κοινωνικής αρχιτεκτονικής, του συμμετοχικού σχεδιασμού και των μικρής κλίμακας, βασισμένων στην κοινότητα, πρωτοβουλιών προσπαθώντας να προσεγγίσει άμεσες λύσεις σε ζητήματα διαβίωσης, μετανάστευσης, δημοσίου χώρου. Οι κοινωνικές διαδικασίες που προκύπτουν σε αυτές τις πρωτοβουλίες, δημιουργούν νέες μορφές διαπραγμάτευσης, συμμετοχής και συνεργασίας μεταξύ των εμπλεκομένων.

Από την δεκαετία του '60 μέχρι σήμερα αναπτύσσονται μία πληθώρα θεωριών, εννοιών και πρακτικών στα πλαίσια του συμμετοχικού σχεδιασμού. Από την κοινοτική αρχιτεκτονική των κρατών της δεκαετίας του '70, η συμμετοχή εντάσσεται στα κυβερνητικά προγράμματα της δεκαετίας του '90 και φτάνει να αποτελεί μέρος της «Μεγάλης Κοινωνίας» του Ντέιβιντ Κάμερον το 2010. Με ποιούς τρόπους επιτυγχάνεται η ενδυνάμωση του χρήστη και ποιοί είναι οι νέοι ρόλοι του ειδικού/αρχιτέκτονα, στο πλαίσιο μίας σύγχρονης ουσιαστικής συμμετοχικής διαδικασίας που προσπαθεί να αποτελέσει μέρος μιας απάντησης σε ζητήματα διαβίωσης μεγάλου μέρους του παγκόσμιου πληθυσμού, αλλά και σε ζητήματα δημόσιου χώρου.

Η συγκεκριμένη έρευνα επιλέγει να προσεγγίσει αυτά τα ερωτήματα μέσω της ταξινόμησης και ανάλυσης τεσσάρων έννοιων συμμετοχικού σχεδιασμού και τεσσάρων σύγχρονων πρακτικών στις οποίες αυτές εντοπίζονται, με στόχο να εξαγει χρήσιμα συμπεράσματα γύρω από τους τρόπους και τις διαδικασίες που προωθούν και υποστηρίζουν την ουσιαστική εμπλοκή των ενδιαφερομένων μέσα στην συμμετοχική διαδικασία καθώς και τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να δράσει ο αρχιτέκτονας προς την κατεύθυνση αυτή.

Abstract

The outbreak of the crisis in 2008 brings to surface the existing social, economic and political problems , which have now grown to the point of creating an unsustainable reality. The new social reality that is created is leaving no space for any industry and expertise to continue existing as it was , and this also affects the field of architecture . Thus, a problematic is growing worldwide, which questions the practice of the profession until now and moves towards the direction of social architecture, participatory planning and small-scale, community-based initiatives trying to reach immediate solutions to issues of living, immigration , public space . The social processes that occur within these initiatives , create new forms of negotiation, participation and collaboration between stakeholders.

A variety of theories, concepts and practices in the context of participatory planning have been developed from the 60s until today. Since Community architecture of countries in the '70s, participation becomes part of the government programs of the '90s and ends as being part of the ' Big Society ' by David Cameron in 2010. In what ways is user empowerment accomplished and what are the new roles of the expert/ architect in the context of a modern genuine participatory process that tries to be part of an answer to welfare and displacement issues of the world's population, but also on issues of public space.

This research chooses to approach these questions through the classification and the analysis of four concepts of participatory planning and four modern practices in which they are identified , in order to draw useful conclusions about the ways and procedures that promote and support the actual stakeholder involvement in the participatory process and the way the architect could act in this direction.

Περιεχόμενα

Προοίμιο	i
Περίληψη	iii
Abstract.....	v
Εισαγωγή.....	1
Από την κοινοτική αρχιτεκτονική στη αρχιτεκτονική των κοινοτήτων	11
Διακρίσεις Συμμετοχικού Σχεδιασμού.....	33
Στάδια συμμετοχικής διαδικασίας.....	33
Τα δύο επίπεδα της συμμετοχής.....	39
Κατηγορίες συμμετοχικών έργων.....	47
Μορφές συναίνεσης	51
Έννοιες και Σύγχρονες Πρακτικές Συμμετοχικού Σχεδιασμού.....	55
Νομιμοποιώντας το Ανεπίσημο	57
Living Room At The Borders	61
Κοινωνικά υποστηρικτικά πλαίσια.....	67
Manufactured Sites	71
Το αντικείμενο συσχέτισης.....	75
The Cook, the Farmer, His Wife and the Neighbor	79
Παραγωγή Επιθυμίας.....	85
Park Fiction	91
Συμπεράσματα	99
Παράρτημα	107
Πηγές	119

An aerial photograph of a massive crowd of people gathered for a protest or demonstration. The crowd is dense and fills the entire frame. Many individuals are holding up signs and banners, though the text on them is mostly illegible. The scene is set outdoors, with some structures and a body of water visible in the lower right corner. Overlaid on the image is large, bold text. The words 'DESIGN' and 'FOR THE' are in white, uppercase letters, with 'DESIGN' being significantly larger. Below 'DESIGN' are the words 'OTHER' and '90%', also in uppercase. 'OTHER' is in white, and '90%' is in a vibrant red color. The overall composition is dynamic and emphasizes the scale of the event.

DESIGN FOR THE OTHER 90%

1. Σχεδιασμός για την πλειοψηφία της κοινωνίας

Εισαγωγή

Η σύγχρονη αρχιτεκτονική σήμερα έχει οδηγήσει στο σχεδιασμό και στην κατασκευή πολλών οπτικά ισχυρών και λειτουργικά επιτυχημένων κτιρίων, αλλά περιορίζει όλο και περισσότερο τον αριθμό των χρηστών που εξυπηρετούνται από το επάγγελμα. Το πρόβλημα του σχεδιασμού για το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας δεν τίθεται από πολλούς αρχιτέκτονες ενώ κυριαρχούν πομπώδη, οπτικοκεντρικά κτίρια-μνημεία, τα οποία πολλές φορές δημοσιεύονται και εκτίθενται σε γκαλερί και περιοδικά. Μιλάμε λοιπόν σήμερα για την αρχιτεκτονική των Star Architects, «μία αρχιτεκτονική των αρχιτεκτόνων» όπως πολύ γλαφυρά την ονομάζει ο Giancarlo de Carlo¹, η οποία καθορίζεται από πελάτες με οικονομική δύναμη με αποτέλεσμα να αντανakλά την ιδεολογία τους μέσα στα συγκεκριμένα μορφολογικά πλαίσια, αποκλείοντας έτσι τις επιθυμίες και ανάγκες των πιθανών χρηστών και δημιουργώντας ένα ξεκάθαρο αίσθημα αναξιοπιστίας απέναντι στην κοινωνία, αποποιούμενη όλο και περισσότερο τον κοινωνικό και πολιτικό της ρόλο².

Το ξέσπασμα της κρίσης το 2008 φέρνει στην επιφάνεια τα ήδη υπάρχοντα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά προβλήματα, τα οποία όμως πλέον διογκώνονται σε σημείο που δημιουργούν μια μη βιώσιμη πραγματικότητα. Η νέα κοινωνική πραγματικότητα που δημιουργείται, δεν αφήνει περιθώρια σε κανένα κλάδο και ειδικότητα να συνεχίσει να υπάρχει όπως πριν. Η αρχιτεκτονική σήμερα υπόκειται σε μετασχηματισμό που είναι και ενεργητικός και δραστικός: ενεργητικός καθώς ψάχνει ρόλους με μεγαλύτερη σημασία, και δραστικός ως μια απάντηση για τις ανθρωπιστικές και περιβαλλοντικές κρίσεις που αντιμετωπίζει ο κόσμος.³ Ο μετασχηματισμός αυτός προϋποθέτει, εκτός των άλλων, την διεύρυνση της μέσω της ενσωμάτωσης πρακτικών από άλλα πεδία, όπως η τέχνη, η κοινωνιολογία, η ανθρωπολογία. Για να ανταποκριθεί στην νέα κοινωνική πραγματικότητα καλείται να απαντήσει για ποιον σχεδιάζει, ποιό είναι το μέλλον της αλλά ακόμη αν έχει ρόλο και λόγο και ποιος είναι αυτός στα όλο και διογκωμένα κοινωνικά προβλήματα. Πλέον αναπτύσσεται, παγκοσμίως, ένας προβληματισμός που δεν αναφέρεται γενικά και αόριστα στην ανανέωση της αρχιτεκτο-

1 Giancarlo de Carlo, Architecture's Public, στο Peter Blundell Jones, Doina Petrescu, Jeremy Till Architecture and Participation, Architecture's Public, σελ.13, Taylor & Francis, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2005

2 Ο.π. σελ. 8-12

3 Thomas Fisher, Expanding Architecture: Design as Activism, Πρόλογος, σελ.8, Metropolis Book, Νέα Υόρκη, 2008

2. Παγκόσμια Κρίση

νικής τεχνοτροπίας, «μετά την ανολοκλήρωτη υπόσχεση του μοντερνισμού και το τέλος του μεταμοντερνισμού», σύμφωνα με τον Jose Gamez και την Susan Rogers ⁴, αλλά στο αν θα αλλάξει ο χαρακτήρας και ο τρόπος άσκησης της αρχιτεκτονικής, για να προσφέρει στην πλειοψηφία του πληθυσμού. Σε μια τέτοια κοινωνική προσέγγιση του ζητήματος της αρχιτεκτονικής θα μπορούσε να συνεισφέρει ο συμμετοχικός σχεδιασμός, ο οποίος μπορεί να οριστεί ως η εμπλοκή του χρήστη σε κάποια στάδια ή όλα τα στάδια της σχεδιαστικής διαδικασίας.

Η έννοια του συμμετοχικού σχεδιασμού δεν είναι νέα. Η ιστορία του είναι αρκετά περίπλοκη και έχει περάσει από διάφορες φάσεις. Οι θεωρητικές και πρακτικές προσεγγίσεις των συμμετοχικών εμπειριών έχουν τις ρίζες τους στις θεωρήσεις και τους πειραματισμούς των ουτοπικών σοσιαλιστών του 19ου αιώνα. Ο συμμετοχικός σχεδιασμός εμφανίζεται στις δεκαετίες του '50 και του '60 στα πλαίσια της κοινωνικής αμφισβήτησης και της απαίτησης για άμεση και πραγματική εμπλοκή των πολιτών στις διαδικασίες. Οι βαθιές εξεγέρσεις και συγκρούσεις πιέζουν το κράτος να ενσωματώσει και πολλές φορές να προωθήσει παρεμβάσεις συμμετοχικού σχεδιασμού.

Η κοινωνική κατοικία, καθώς τα κράτη βγαίνουν από το 2ο παγκόσμιο πόλεμο, αποτέλεσε μείζον ζήτημα που υιοθετήθηκε από τις τοπικές αρχές, οι οποίες αναζήτησαν λύσεις. Έτσι τη δεκαετία του '70, βλέπουμε μεγάλα προγράμματα συμμετοχικού σχεδιασμού για την ανάπτυξη γειτονιών και μεγάλων συγκροτημάτων κατοικιών στηριζόμενα στη διατήρηση των κοινωνικών σχέσεων που είχαν ήδη αναπτυχθεί μέσα από τα κινήματα αμφισβήτησης των προηγούμενων δεκαετιών. Ήδη από τη δεκαετία του '80, οι νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις, προωθούν τον ιδιωτικό τομέα με αποτέλεσμα το ζήτημα της συμμετοχής να μείνει στην άκρη και να επικρατήσει μία επιστροφή στις κλασσικές μορφές σχεδιασμού. Από το '90 και μετά ο συμμετοχικός σχεδιασμός μπαίνει στα πολιτικά προγράμματα των κυβερνήσεων αλλά παρ' όλα αυτά απέχει πολύ από αυτό που ονομάζουμε πραγματική συμμετοχή. Οι κυβερνητικές πολιτικές σε Ευρώπη και Η.Π.Α έκαναν την συμμετοχή ένα απαραίτητο κομμάτι των δημόσιων έργων. Όντας επίσημα θεσμοθετημένη με αυτό τον τρόπο αποτελεί μια ακόμα προϋπόθεση για να πάρει έγκριση και χρηματοδότηση το έργο. Η συμμετοχή γίνεται ένα οργανωμένο, και πιθανά χειραγωγήσιμο, μέρος οποιουδήποτε έργου ανάπτυξης, στο οποίο οι χρήστες υποτίθεται πως καλούνται να εκφράσουν την γνώμη

---

⁴ Bryan Bell, Katie Wakeford, *Expanding Architecture: Design as Activism*, Εισαγωγή, *An architecture of change*, Jose L. Gamez, Susan Rogers, σελ. 19-20, Metropolis Book, Νέα Υόρκη, 2008

τους, αλλά η διαδικασία την καταπνίγει. Το πρόβλημα είναι πως αυτά τα πλαίσια της συμμετοχής γίνονται άκριτα αποδεκτά, και έννοιες που στηρίζονται στις λογικές της συναίνεσης υπονοούνται. Ένας μετασχηματισμός παρατηρείται από τις πρακτικές του '60 γύρω από τη συμμετοχή, τη δημιουργικότητα και την κοινότητα. Αυτοί οι όροι δεν αποτελούν πια μια ανατρεπτική και αντιεξουσιαστική δύναμη, αλλά είναι πλέον ο ακρογωνιαίος λίθος μιας μεταβιομηχανικής οικονομικής πολιτικής. Με την άνοδο των νεοφιλελεύθερων κυβερνήσεων και της παγκοσμιοποίησης το κοινωνικό κράτος συρρικνώνεται και μαζί με την ιδιωτικοποίηση προωθείται μια νέα έννοια της συμμετοχής στην κοινωνία που μετατρέπει σε μέρος της ατομικής ευθύνης ζητήματα που στο παρελθόν αποτελούσαν ευθύνη του ίδιου του κράτους. Σε μια τέτοια πραγματικότητα δεν μπορεί πλέον να προωθείται ένας πραγματικός συμμετοχικός σχεδιασμός από το κράτος, καθώς όλες οι κοινωνικές δομές κατακερματίζονται.

Μικρής κλίμακας, βασισμένες στην κοινότητα, πρωτοβουλίες αναλαμβάνουν να δώσουν άμεσες λύσεις σε επείγοντα, καθημερινά προβλήματα αποτελώντας κοινωνικές καινοτομίες. Καλλιτέχνες, αρχιτέκτονες και σχεδιαστές, αλλά πολλές φορές και διάφορες κοινωνικές ομάδες αυτόνομα, παίρνουν πρωτοβουλίες για την δημιουργία δημόσιων και κοινοτικών χώρων που προσφέρουν έδαφος για διαφορετικές χρήσεις, εμπλέκουν ποικίλες ομάδες ενδιαφερομένων και αποτελούν κριτική στον συνήθη σχεδιασμό του χώρου. Αυτές οι σχεδιαστικές παρεμβάσεις είναι πολιτικά θεμελιώδους σημασίας καθώς αποκαλύπτουν τις πραγματικές απαιτήσεις και κάνουν εμφανή τα ελαττώματα της υπάρχουσας πολιτικής. Κοινωνικά δρουν σαν ελαφριές υποδομές, δουλεύοντας με την πόλη σε τοπικό επίπεδο έτσι ώστε να προσφέρουν στις γειτονιές τις αναγκαίες υπηρεσίες και εγκαταστάσεις. Οι κοινωνικοί μηχανισμοί πίσω από αυτές τις πρωτοβουλίες δημιουργούν νέες μορφές διαπραγμάτευσης, συμμετοχής και συνεργασίας.

Ο συμμετοχικός σχεδιασμός σήμερα, δεν μπορεί να αναφέρεται σε μία συγκεκριμένη εκδοχή της συμμετοχής, και μάλλον δεν μπορεί να υπάρξει μία συγκεκριμένη και μοναδική εκδοχή της συμμετοχής. Ο κίνδυνος των κανονιστικών (τυποποιημένων) τεχνικών είναι πως θεωρούν την ταυτότητα, τις επιθυμίες και τις ανάγκες του χρήστη σαν κάτι δεδομένο, που μπορεί αντιμετωπιστεί με κοινές μεθόδους. Αντίθετα πρέπει να γίνει αποδεκτό ότι με πολλαπλούς χρήστες, επιθυμίες και περιεχόμενα διαφορετικές μορφές συμμετοχής είναι αναγκαίες. Σε αυτές η ιστορία, η θεωρία και η πρακτική

πάντα επηρεάζουν η μία την άλλη.

Για να αποτελέσει ο συμμετοχικός σχεδιασμός μέρος μίας απάντησης που αφορά την επίλυση των διογκούμενων κοινωνικό-πολιτικών ζητημάτων, που σχετίζονται με ζητήματα διαβίωσης λόγω της μετακίνησης μεγάλου μέρους του παγκόσμιου πληθυσμού, των οικονομικών, ανθρωπιστικών και περιβαλλοντικών κρίσεων, αλλά και με ζητήματα δημόσιου χώρου, θα πρέπει να απασχολήσει με ποιον τρόπο μπορεί να συμβάλει στην ενδυνάμωση του χρήστη, αλλά και ποιος είναι ο νέος ρόλος που καλείται να παίξει ο ειδικός/αρχιτέκτονας.

Για το λόγο αυτό η συγκεκριμένη έρευνα επιλέγει να προσεγγίσει αυτά τα ερωτήματα αναλύοντας τέσσερις διαφορετικές σύγχρονες πρακτικές συμμετοχικού σχεδιασμού στις οποίες εντοπίζονται αντίστοιχα τέσσερις κυρίαρχες έννοιες. Οι πρακτικές αυτές διαφοροποιούνται μεταξύ τους ανάλογα με το ποιος παίρνει την πρωτοβουλία για την έναρξη της συμμετοχικής διαδικασίας, αλλά και με το διαφορετικό στάδιο κατά το οποίο εισάγεται ο χρήστης.

Όλες αναφέρονται στην κλίμακα της γειτονιάς και της κοινότητας και αφορούν ένα εύρος κοινωνικών προβλημάτων, από ζητήματα δημόσιου χώρου έως και καταστάσεις κρίσης. Αποτελούν πειραματικούς χώρους, όπου η διαδικασία που ακολουθείται είναι μεγάλης σημασίας. Αναδεικνύουν εφευρετικούς τρόπους ανάγνωσης και ανταπόκρισης σε συγκεκριμένες αστικές συνθήκες, προσφέρουν μία διαφορετική γνώση μέσα από την ανταλλαγή και παρατήρηση άλλων πολιτισμών και εμπειριών και θέτουν ως πρωταρχικό στόχο την ενδυνάμωση του συμμετέχοντα μέσα από την διαδικασία.

Στην πρώτη ενότητα επιλέγεται να γίνει μια ιστορική αναδρομή του συμμετοχικού σχεδιασμού, έτσι ώστε να γίνει σαφές το πως εμφανίζεται, εξελίσσεται και αλλάζει χαρακτήρα από το '50 μέχρι και σήμερα.

Στη δεύτερη ενότητα για την πληρέστερη κατανόηση και πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση του ζητήματος του συμμετοχικού σχεδιασμού και των ερωτημάτων αναλύονται βασικές διακρίσεις του συμμετοχικού σχεδιασμού καθώς, τα στάδια συμμετοχικής διαδικασίας, όπως ορίστηκαν από τον Giancarlo de Carlo , τα δύο

επίπεδα της συμμετοχής, η κατηγοριοποίηση των συμμετοχικών έργων ανάλογα με το ποιος παίρνει την πρωτοβουλία για συμμετοχικό σχεδιασμό αλλά και οι μορφές με τις οποίες μπορεί να επιτευχθεί η συναίνεση μεταξύ των εμπλεκομένων.

Στη συνέχεια επιλέγεται να ταξινομηθούν και να αναλυθούν τέσσερις έννοιες συμμετοχικού σχεδιασμού και τέσσερις διαφορετικές σύγχρονες πρακτικές στις οποίες αυτές εντοπίζονται.

LA BEAUTÉ

EST DANS LA RUE

**INFORMATION
LIBRE**

LA LUTTE CONTINUE

**SOLIDARITE
AVEC LES
MARINS
PECHEURS**

Από την κοινοτική αρχιτεκτονική στη αρχιτεκτονική των κοινοτήτων

Η συμμετοχή έρχεται στο προσκήνιο τις δεκαετίες του '50 και του '60, σε διάφορες περιοχές του πλανήτη επηρεασμένη από τις θεωρήσεις των ουτοπικών σοσιαλιστών⁵ του 19^{ου} αιώνα⁶. Αναπτύσσονται έτσι θεωρίες και πρακτικές που διαφέρουν αρκετά ανάλογα με τις ιδιαίτερες συνθήκες της κάθε χώρας, αλλά συγκροτούν τους βασικούς άξονες του χαρακτήρα και της πορείας της συμμετοχικής διαδικασίας μέχρι και σήμερα.

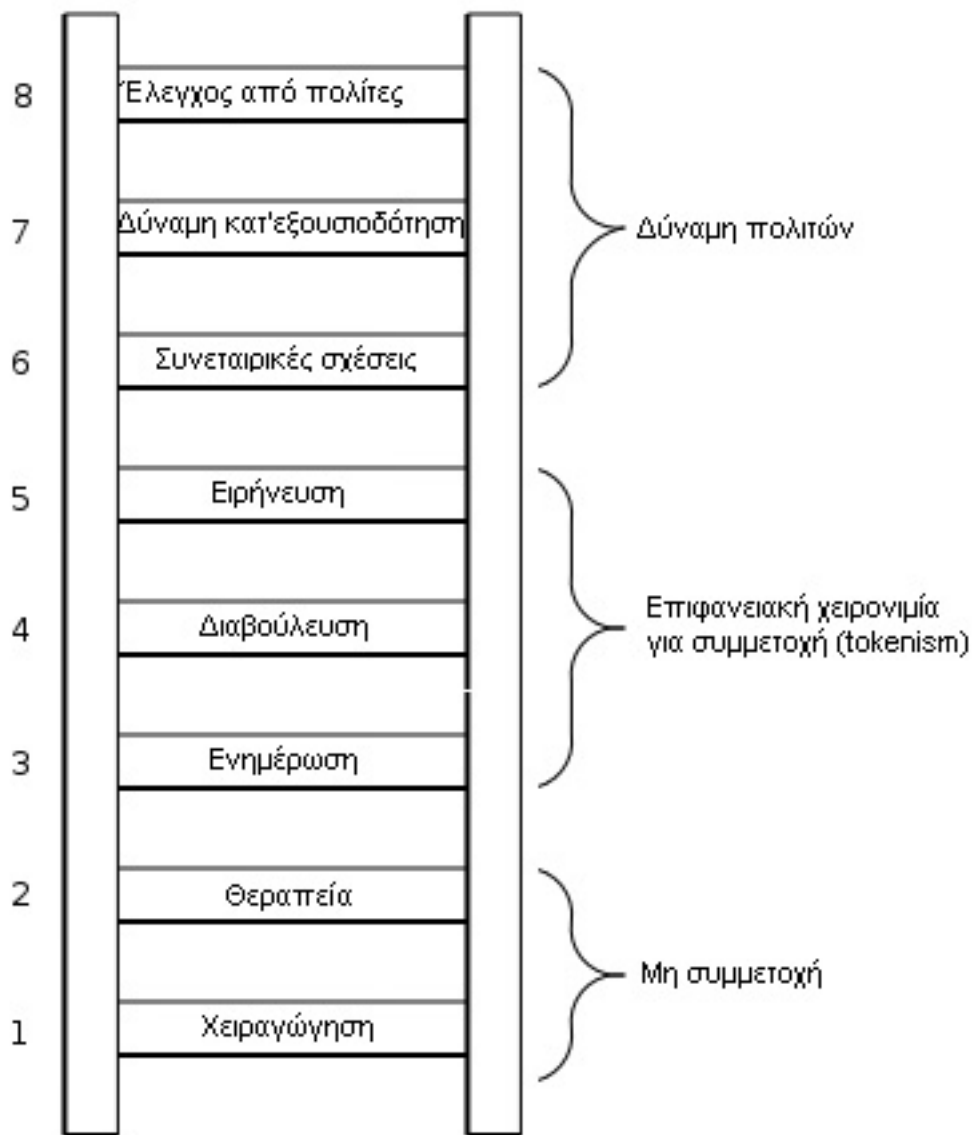
Οι κοινοτικά βασισμένοι αγώνες του '50 και του '60 άλλαξαν το νομικό πλαίσιο για τη δημόσια συμμετοχή καθώς επίσης οδήγησαν και σε κυβερνητικά χρηματοδοτούμενα προγράμματα που εστίαζαν στην κοινοτική ανάπτυξη.

Το **1968** αποτελεί ένα ορόσημο στο πεδίο μελέτης της πόλης που αντιστοιχεί και συντονίζεται με τις βαθιές αλλαγές σε πολύ βασικούς τομείς της κοινωνίας, οι οποίοι τότε βρίσκουν μια έντονη πρώτη διατύπωση. Μέχρι την κατάρρευση του 1968 τα μέλη της Γαλλικής κυβέρνησης πίστευαν πως τα προγράμματα κοινωνικής στέγασης ήταν επιτυχή. Όταν ανακάλυψαν πως στην πραγματικότητα το κοινό πίστευε στο σλόγκαν «Η ανακαίνιση είναι απέλαση» δεν μπορούσαν να καταλάβουν το πρόβλημα. Στην ίδια χρονική περίοδο τμήματα του πανεπιστημίου, όπως οι σχολές αρχιτεκτονικής, ήταν πολύ συντηρητικά και έτσι, μετά το 1968, η προσπάθεια να κατανοήσουν τι συνέβη απαιτούσε νέους ερευνητές, ανεξάρτητα από τους πανεπιστημιακούς.

Ο Μάης του Παρισιού, οι φοιτητικές εξεγέρσεις σε πάρα πολλές πρωτεύουσες της Ευρώπης και της Λατινικής Αμερικής, η μαζική αμφισβήτηση του πολέμου στο Βιετνάμ (ο μόνος που μεταδόθηκε τηλεοπτικώς) στις ΗΠΑ, που προστίθεται στην ήδη κοινωνική αμφισβήτηση των Campuses, στην Αντικουλτούρα, στο κίνημα των Hippies, η Άνοιξη της Πράγας φέρνουν στο προσκήνιο μια νέα πολιτική λογική. Δεν επικεντρώνονται μόνο στην απόσπασση οικονομικών ή πολιτικών δικαιωμάτων από το κράτος και στην κατάληψη της εξουσίας. Οι θεωρητικές αναζητήσεις, συμβαδίζουν με την ουσιαστική προσπάθεια, ενός μέρους των ειδικών, για την υλοποίηση των ιδεών της

5 Βλ. παράρτημα 7

6 Άννη Βρυχαία, Κλωντ Λοραν, ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ Εκδόσεις ΤΕΕ, ΕΜΠ, 1993, σελ. 14

4. Η σκάλα της συμμετοχής, Sherry Arnstein

συμμετοχής στην πράξη. Σημαντικό μέρος της δραστηριότητας των αρχιτεκτόνων στρέφεται σε πειραματικές πραγματοποιήσεις, με τη συμμετοχή των μελλοντικών κατοίκων, και σε νέες διαδικασίες σχεδιασμού, που αντλούνται από την προβιομηχανική ιστορία των ευρωπαϊκών πόλεων.

Σύμφωνα με τον Blake, «στις ΗΠΑ η κοινοτική εμπλοκή βασίστηκε στην συναινετική σχεδιαστική προσέγγιση (advocacy planning approach) όπου οι επαγγελματίες εκπροσωπούσαν τις φτωχές κοινότητες που αντιστέκονταν στη συνολική ανάπλαση και τον εξευγενισμό των περιοχών»⁷. Τη δεκαετία του **'70** αυτή η προσέγγιση εστίαζε κυρίως στα κοινοτικά σχεδιαστικά κέντρα (Community Design Centres) που παρείχαν σε τοπικό επίπεδο τεχνική υποστήριξη μέσα στις κοινότητες σε ένα βαθμό θεμάτων, όχι μόνο στο σχεδιασμό αλλά και στην αρχιτεκτονική. Σε ένα σημαντικό βαθμό αυτά τα CDCs εξαρτιόνταν από κυβερνητικές χρηματοδοτήσεις που άρχισαν να προσφέρονται από ομοσπονδιακές υπηρεσίες όπως η οικιστική και αστική υπηρεσία (HUD). Το **1969**, η Sherry Arnstein, γράφοντας για την εμπλοκή των πολιτών στην σχεδιαστική διαδικασία στις ΗΠΑ, ορίζει την σκάλα της συμμετοχής.⁸

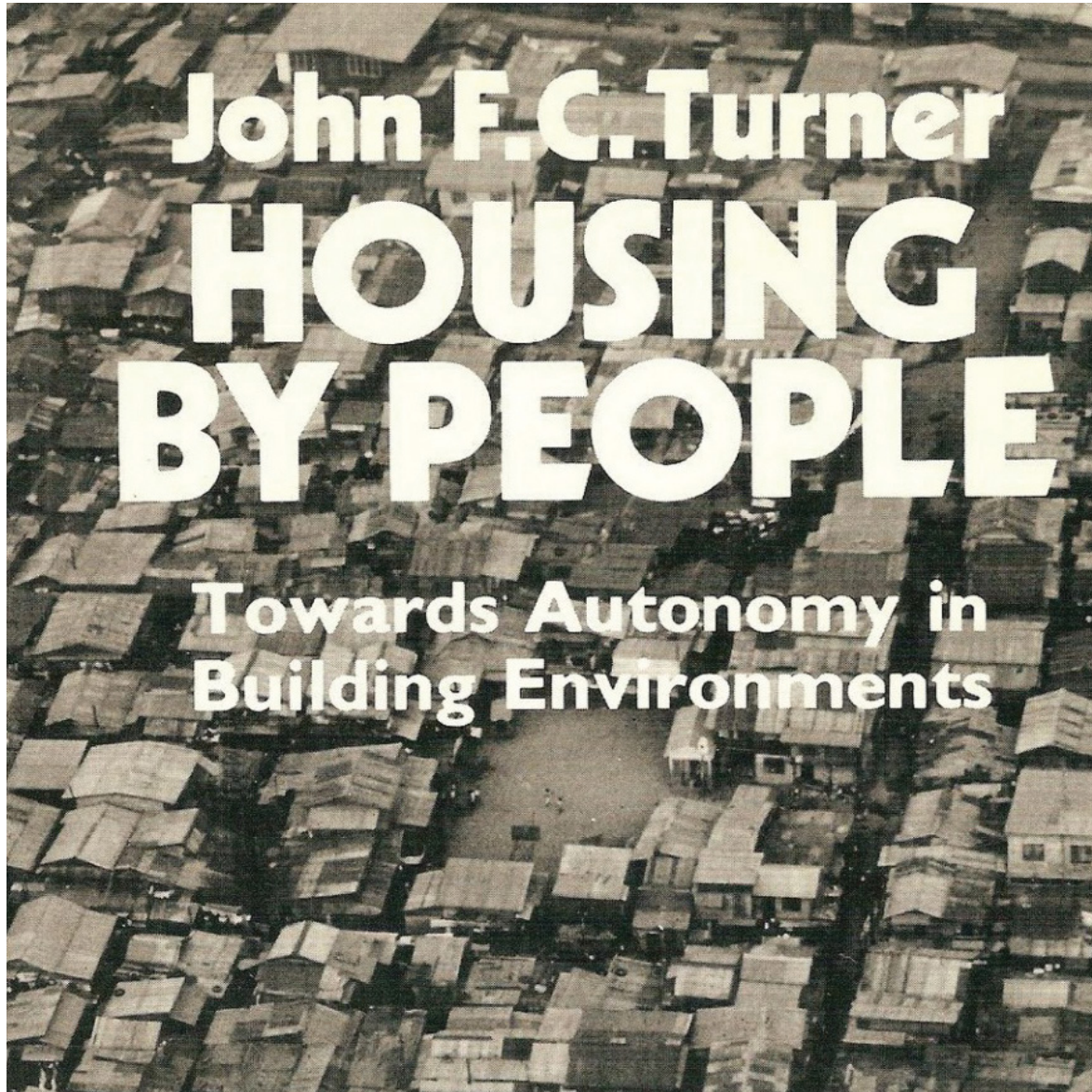
Η σκάλα της συμμετοχής αποτελεί τη βάση των μετέπειτα διαχωρισμών από την μη-συμμετοχή μέχρι τον πλήρη έλεγχο από τους κατοίκους. Η σκάλα της συμμετοχής χωρίζεται στην μη-συμμετοχή, που περιέχει την χειραγώγηση και την θεραπεία, στην συμβολική συμμετοχή, που περιέχει την ενημέρωση, την διαβούλευση και την ειρήνευση ή κατευνασμό, και στον πλήρη έλεγχο από τους κατοίκους, που περιέχει τις συνεταιρικές σχέσεις, την δύναμη κατ' εξουσιοδότηση και τον έλεγχο από τους πολίτες.

Έτσι την δεκαετία του **'70** η συμμετοχή τίθεται επί τάπητος ως ένα από τα σημαντικά ζητήματα, κυρίως ως αναφορά την μαζική στέγαση, και έτσι αναπτύσσονται πρακτικές μέθοδοι για την εμπλοκή των κατοίκων στην διαδικασία λήψης των αποφάσεων και στον σχεδιασμό.

Ο Βρετανός αρχιτέκτονας, John Turner αναπτύσσει μία ριζοσπαστική προοπτική πάνω στην συμμετοχή στην κατοικία που ονομάζεται «ο έλεγχος από τους πολίτες».

7 Blake, S. Community, Design Centers: An Alternative Practice, στο D. Watson Time Saver Standards For Urban Design, Maidenhead, Berkshire: MCGraw- Hill Professional, όπως αναφέρεται στο Jenkins, P., & Forsyth, L. *Architecture, participation and society*. Great Britain: Routledge, 2010

8 S. Arnstein, Journal of the Institute of American Planners, 34, no.4, 'The ladder of participation, 1969

5. 'Housing by People: Towards Autonomy in Building Environments', John Turner

Η προοπτική αυτή περικλείει τους τρεις νόμους του Turner:

1. Όταν οι κάτοικοι ελέγχουν τις βασικές αποφάσεις και είναι ελεύθεροι να συνεισφέρουν στο σχεδιασμό, στην κατασκευή και στην διαχείριση των σπιτιών τους, η διαδικασία και το περιβάλλον που παράγεται διεγείρουν το ατομικό και το κοινωνικό ευ-ζην. Όταν οι κάτοικοι δεν έχουν κανέναν έλεγχο και καμία ευθύνη σε βασικές αποφάσεις ως αναφορά την κατοικία τους, το περιβάλλον που παράγεται μπορεί να αποτελέσει ένα εμπόδιο στην προ-σωπική ολοκλήρωση και μία επιβάρυνση στην οικονομία.⁹

2. Το σημαντικό θέμα για την κατοικία δεν είναι το «τι είναι» αλλά το «τι κάνει» στις ζωές των ανθρώπων. Με άλλα λόγια η ικανοποίηση του κατοίκου δεν έχει να κάνει απαραίτητα με την επιβολή συγκεκριμένων μοτίβων.¹⁰

3. Τα ελλείμματα και οι ατέλειες στο δικό σου σπίτι είναι πιο ανεκτές αν είναι δικιά σου ευθύνη απ' ότι κάποιου άλλου.¹¹

Στις αρχές του '70 αρχίζει να υιοθετείται από πολλούς αρχιτέκτονες η έννοια της υποστηρικτικής δομής (support structure), που προσδιόρισε ο Habraken το 1961, στην Ολλανδία, αλλά μεταφράστηκε στα Αγγλικά το 1972. Ο ίδιος την ορίζει σαν « μία κατασκευή που επιτρέπει την πρόβλεψη κατοικιών που μπορούν να χτιστούν, να αλλάξουν και να κατεδαφιστούν, ανεξάρτητα από τις υπόλοιπες»¹². Μία υποστηρικτική δομή χτίζεται πάνω στην γνώση πως δεν μπορούμε να προβλέψουμε τι πρόκειται να συμβεί. Όσο μεγαλύτερη η ποικιλία των σπιτιών που μπορούν να προκύψουν από μία υποστηρικτική δομή τόσο το καλύτερο. Ο ορισμός της υποστηρικτικής δομής προέκυψε από την έρευνα του Habraken πάνω στην μαζική κατοίκηση και τις στρατηγικές για την συμμετοχή των χρηστών και των κατοίκων στην κατασκευαστική

9 R. Fichter, J. Turner, P.Grenell, Freedom to Build: Dweller control of the housing process, Νέα Υόρκη, Macmillan, 1972, σελ. 241 όπως αναφέρεται στο Peter Blundell Jones, Doina Petrescu, Jeremy Till Architecture and Participation, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Taylor & Francis, 2005, σελ. 67

10 J.F.C. Turner, Housing by People: Towards autonomy in building environments, Λονδίνο, Νέα Υόρκη, Marion Boyars, 1991, σελ. 5-6, όπως αναφέρεται στο Peter Blundell Jones, Doina Petrescu, Jeremy Till Architecture and Participation, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Taylor & Francis, 2005, σελ. 67

11 Ο.π.

12 N.J. Habraken, Supports: An alternative to mass housing, Λονδίνο, Architectural Press, 1972, σελ. 59-61, όπως αναφέρεται στο Peter Blundell Jones, Doina Petrescu, Jeremy Till, Architecture and Participation, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Taylor & Francis, 2005, σελ. 73

6. Walter's Way, Self-build

διαδικασία. Η αφετηρία της σκέψης του, βρίσκεται στον διαχωρισμό των φυσικών υποδομών ενός κτιρίου σε υποστήριξη και πλήρωση. Επηηρεασμένη σε αρκετά σημεία από την δουλειά των Μεγαστροκτουραλιστών (Megastructuralists)¹³, η μέθοδος του Habraken προτείνει οι μεγάλης κλίμακας υποδομές να σχεδιάζονται και να χτίζονται από τους τεχνικούς, τους αρχιτέκτονες και τους μηχανικούς σε συνεργασία με το κράτος, ενώ οι εργασίες μικρής κλίμακας και η πλήρωση των κενών (εσωτερικοί τοίχοι, παράθυρα κτλ.) να πραγματοποιούνται εξολοκλήρου από τους χρήστες ανάλογα με τις ατομικές ανάγκες του καθένα ή του κάθε νοικοκυριού. Αυτό επιτρέπει στους χρήστες μία ουσιαστική συμμετοχή στον σχεδιασμό των χώρων τους, μπορεί να εξυπηρετήσει στην ύπαρξη των αυτό-κατασκευών (self-build) , και προσφέρει μία πολύ μεγάλη ευελιξία έτσι ώστε τα κτίρια να μπορούν να προσαρμόζονται ανάλογα με τις ανάγκες. Στηριζόμενος στην θεωρία αυτή ο Walter Segal προτείνει μία αρθρωτή ξύλινη κατασκευή που αποτελείται από εξαρτήματα και πανέλα συγκεκριμένου μεγέθους που τοποθετούνται μέσα σε πλαίσιο. Στην ουσία αυτή η ξύλινη κατασκευή φτιάχνει έναν σκελετό σπιτιού που μπορεί να προσαρμόζεται και να αλλάζει ανά πάσα στιγμή, δίνοντας στους κατοίκους την δυνατότητα επί τόπου αντίληψης της κατοικίας και της κατασκευής.

Την ίδια περίοδο εντοπίζεται ο ορισμός της κοινοτικής αρχιτεκτονικής (community architecture) όταν ο τότε πρόεδρος του RIBA Fred Pooley τον χρησιμοποίησε για να αναφερθεί στην πρόνοια της αρχιτεκτονικής για την κοινότητα από τις τοπικές αρχές.¹⁴ Ο ορισμός αυτός διευρύνεται τις επόμενες δύο δεκαετίες, για να αναφερθεί στην παροχή ενός μεγάλου αριθμού επαγγελματικών υπηρεσιών σχετικών με το δομημένο περιβάλλον, που περιλάμβαναν, όχι μόνο την αρχιτεκτονική αλλά και το σχεδιασμό του τοπίου, την τοπογραφία ακόμη και την γραφιστική, για να επιτρέψει στις τοπικές ομάδες να συμμετέχουν ενεργά στην ανάπλαση του περιβάλλοντος τους.¹⁵ Πιο συγκεκριμένα ο Wates και Kneivitt το **1987**, υποστηρίζουν ότι «καθώς το δομημένο περιβάλλον είναι τόσο περίπλοκο και αλληλοεξαρτώμενο για να είναι κατακε-

13 Ο όρος Μεγαστροκτουραλιστές αναφέρεται στους εφαρμοστές της θεωρίας της Μεγαδομής (Megastructure) όπως, οι Archigram, ο Cedric Price, ο Frei Otto, ο Constant Nieuwenhuys, ο Yona Friedman και ο Buckminster Fuller, πηγή: <http://www.megastructure-reloaded.org/en/megastructure/>

14 Wates, N. and Kneivitt, C. Community Architecture :How People Are Creating Their own Environment, London :Penguin Books, 1987, σελ.32

15 Towers, G. Building Democracy : Community Architecture in the Inner Cities, London: Routledge, 1995

ματισμένο... θα πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν ένα ολόκληρο σύστημα».¹⁶ Γι αυτό το λόγο δίνουν περισσότερη έμφαση στη διαδικασία της ανάπτυξης απ' ό τι στο τελικό προϊόν.

Στα πλαίσια αυτά αρχιτέκτονες όπως ο Ralph Erskine ,ο John Tompson και ο Bill Hallsall έστρωσαν τον δρόμο από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και έτσι στις αρχές της δεκαετία του '80 το κίνημα της Κοινοτικής Αρχιτεκτονικής (community architecture) απέκτησε μία σημαντική νομιμοποίηση μέσω της στήριξης του Πρίγκιπα του Wales και την εκλογή του Rod Hackney σαν Πρόεδρο του RIBA (Royal Institute of British Architects). Ο Hackney κινητοποίησε τους κατοίκους ενός δρόμου να αντισταθούν στην κατεδάφιση των σπιτιών τους, τα οποία στο τέλος ανακαίνισαν.

Κατά τη διάρκεια του **1980** στη Βρετανία, η Κοινοτική Αρχιτεκτονική (community architecture) είδε την συμμετοχή ως ένα ουδέτερο εργαλείο με το οποίο θα αντιμετωπιζε κοινωνικά προβλήματα. Αυτή η στάση έχει κριθεί από κάποιους που την έχουν παρατηρήσει σαν άρνηση στο λανθάνον πολιτικό ενδεχόμενο σε μία συμμετοχική προσέγγιση της αρχιτεκτονικής .

Η Comerio το **1984** προσδιορίζει δύο φάσεις του κοινοτικού σχεδιασμού τον ιδεαλιστικό και τον επιχειρηματικό. Ο ιδεαλιστικός εκπροσωπεί τους ριζοσπαστικούς και απογοητευμένους αρχιτέκτονες και σχεδιαστές του 1960 και της αρχής του 1970 , οι οποίοι αγωνίστηκαν μαζί με τις κοινότητες ενάντια στις αρχές, ουσιαστικά οδηγημένοι από αριστερά ουτοπικά ιδεώδη. Η επιχειρηματική φάση εκπροσωπεί μια αλλαγή προς το πιο πραγματικό: σε ένα όλο και περισσότερο συντηρητικό πολιτικό κλίμα, οι δημόσιες δωρεές για προγράμματα κοινοτικού σχεδιασμού σταμάτησαν και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού.¹⁷

Ο ερχομός στην εξουσία μιας δεξιάς συντηρητικής κυβέρνησης το **1980** σταδιακά υπονόμωσε τη δύναμη της τοπικής εξουσίας, καθώς προσπαθεί να περιορίσει το ρόλο της κυβέρνησης στην οικονομία μέσω της προώθησης του ιδιωτικού τομέα και των μεμονωμένων πρωτοβουλιών. Αυτό άλλαξε τις πιθανότητες χρηματοδότησης για τις συμμετοχικές κινήσεις με έναν ριζικό τρόπο, και με το χρόνο, ενώ αρχικά τονώθηκε κάποια κοινοτικά βασισμένη δραστηριότητα, μακροπρόθεσμα η χρημα-

16 Wates and Knevitt ό.π. σελ.119

17 Project 642747 Knowledge Skills And Arrogance :Educating For Collaborative Practice, Rosie Parnell, Sheffield, United Kingdom σελ.65

7. Σκίτσο για την έννοια της ψευδοσυμμετοχής

τοδότηση και η ανάπτυξη της χρηματοδότησης εστίασε σε συγκεκριμένα αντιληπτά «προβλήματα», όπως οι περιοχές αστικών κέντρων, και όχι στην ευρύτερη κρατική στήριξη για παροχή σπιτιών ή/και ανανέωση. Για πολλές αρχιτεκτονικές πρακτικές αυτό σήμαινε μια απλή επιστροφή στη «δουλειά ως συνήθως» πρόσωπο με πρόσωπο με τους πελάτες, με τις κοινότητες να γίνονται μια λιγότερο απαραίτητη επιλογή από ότι τη δεκαετία του 1970.

Η Pateman το 1970 δίνει τον ορισμό της ψευδοσυμμετοχής στον εργασιακό χώρο. Παρόλα αυτά η ανάλυση της είναι πολύ σχετική με το αρχιτεκτονικό πεδίο. Αναφέρει λοιπόν:

«η ευρύτερη δημόσια συμμετοχή μπορεί να αποτελέσει απειλή στην σταθερότητα του πολιτικού συστήματος. Το ποσοστό της συμμετοχής που στην ουσία επιτρέπεται είναι αυτό που απαιτείται για τα σταθερά δημοκρατικά συστήματα. Όσο η συμμετοχή βοηθά στην σταθερότητα του κράτους είναι αποδεκτή. Αν η συμμετοχή δρα στην αλλαγή των αξιών του κράτους τότε απορρίπτεται.»¹⁸

Ο Henry Sanoff συμπληρώνει το **1985** πως σε αυτού του είδους την συμμετοχή, «οι συμμετέχοντες έχουν την αίσθηση πως επηρεάζουν την διαδικασία του σχεδιασμού. Δεν έχει να κάνει τόσο με τον βαθμό στον οποίο καλύπτονται οι ανάγκες του ατόμου, αλλά το συναίσθημα πως έχει επηρεάσει τις αποφάσεις»¹⁹.

Ο Colin Ward προσθέτει το **1985** πάνω στους νόμους του Turner, πως η δυνατότητα της συμμετοχής είναι απαραίτητο κομμάτι ενός δημοκρατικού τρόπου ζωής. Τονίζει συγκεκριμένα:

«η στεγαστική πολιτική υποθέτει πως οι άνθρωποι είναι αβοήθητοι και αδρανείς καταναλωτές και αγνοεί την ικανότητα και την λαχτάρα τους να δώσουν μορφή στο δικό τους περιβάλλον. Πληρώνουμε σήμερα την σύγχυση του πατερναλιστικού αυταρχισμού με την κοινωνική υπευθυνότητα... ας δώσουμε στους ανθρώπους την δυνατότητα να έχουν μία λειτουργική

---

18 C.Pateman, Participation and Democratic Theory, Cambridge: Cambridge University Press, 1970, σελ. 7

19 H. Sanoff, 'The application of participatory methods in design and evaluation', Design Studies, 6, no4, My Italics, 1985, σελ. 178-234,

κατοικία.)²⁰

Αν ο John Turner στην δεκαετία του '70 βλέπει την συμμετοχή σαν μία οικονομική αναγκαιότητα και ο Colin Ward προσθέτει στην δεκαετία του '80 πως είναι μία πολιτική αναγκαιότητα, την δεκαετία του '90 η συμμετοχή γίνεται ένα στοιχείο της κυβερνητικής πολιτικής γύρω από την κοινωνική ένταξη. Έτσι η συμμετοχή χαρακτηρίζει τώρα μία ποικιλία από πολιτικές πρωτοβουλίες που απευθύνονται στην ανανέωση των γειτονιών, στην ανάπλαση, στην απασχόληση, στην παιδική φροντίδα και υγεία. Παρόλο που η εμπλοκή της κοινότητας φαίνεται απαραίτητη για να βελτιωθεί η ποιότητα της τοπικής ζωής, παραμένει θολό ποια είναι η πρόθεση και πως θα επιτευχθεί.

Στην Βρετανία η άνοδος στην εξουσία του Εργατικού Κόμματος (New Labour) από το 1997 έως το 2010 οδηγεί σε έναν επαναπροσδιορισμό εννοιών όπως η συμμετοχή και η δημιουργικότητα. Το Εργατικό Κόμμα ανέπτυξε μία ρητορική σχεδόν ταυτόσημη με αυτή των καλλιτεχνών που ασχολούνταν με την κοινωνική τέχνη προκειμένου να δικαιολογήσει την δημόσια χρηματοδότηση για τις τέχνες.

Η φράση κλειδί είναι ο κοινωνικός αποκλεισμός, που αναφέρεται σε αυτούς τους ανθρώπους που αποκλείονται από την εκπαίδευση και μεταγενέστερα από την αγορά εργασίας, θεωρώντας ότι μπορούν να προκαλέσουν αργότερα προβλήματα σε ένα υγιές σύστημα και σε μία υγιή κοινωνία. Απάντηση σε αυτό αποτελεί η κοινωνική ένταξη που στην πραγματικότητα οδηγεί σε πολίτες που είναι αυτόρχεις, ώστε να μπορούν να καταναλώνουν, και ανεξάρτητοι από την ανάγκη οποιασδήποτε δημόσιας πρόνοιας. Ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός, στα πλαίσια αυτής της πολιτικής, σπανίως θεωρείται απόρροια των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, αλλά αναφέρεται σε περιθωριακές και συνήθως ατομικές πορείες όπως οι χρήστες ναρκωτικών, η εγκληματικότητα, και οι προβληματικές οικογένειες. Στα πλαίσια αυτά ο όρος της συμμετοχής αποτελεί κύριο μέρος μίας ρητορικής που αφορά την κοινωνική ένταξη, αλλά με μία έννοια πλήρως αντίθετη με αυτή που χρησιμοποιούνταν μέχρι τώρα στις σύγχρονες τέχνες, και αφορούσε την συνειδητοποίηση και την συλλογική δράση. Ουσιαστικά το Εργατικό Κόμμα μέσω της συμμετοχής προωθεί την εξάλειψη των επαναστατικών ιδεών. Για να ενταχθεί κάποιος στην κοινωνία πρέπει να συμμορφώνεται με την πλήρη απασχόληση, να έχει ένα ικανοποιητικό εισόδημα και να είναι αυτόρχεις.

Στα πλαίσια της υπεράσπισης αυτής της πολιτικής ο Francois Matarasso καταγράφει
20 C. Ward, When We build Again : Let's have housing that works!, London :Pluto Press, 1985,

τα πενήντα οφέλη των κοινωνικά εμπλεκόμενων πρακτικών, προσφέροντας έτσι τις αποδείξεις πως μειώνει την απομόνωση, βοηθώντας τους ανθρώπους να κάνουν φίλους, να αναπτύξουν κοινωνικά δίκτυα και την κοινωνικότητα τους, βοηθά στην αντιμετώπιση της εγκληματικότητας, συμβάλλει στην απασχόληση των ανθρώπων, τους ενθαρρύνει να αποδεχθούν το ρίσκο ως μία θετική έννοια, και βοηθά στην αλλαγή της εικόνας των δημόσιων οργανισμών.²¹ Η κοινωνική συμμετοχή αντιμετωπίζεται θετικά γιατί δημιουργεί υποταγείς πολίτες που σέβονται τις αρχές και δέχονται τον «κίνδυνο» και την ευθύνη της ατομικής πρόνοιας στα πλαίσια μίας όλο και μεγαλύτερης υποχώρησης του κοινωνικού κράτους. Όπως επισημαίνει η Paola Merli:

«κανένα από αυτά τα στοιχεία δεν αλλάζει ή έστω εγείρει την συνείδηση των διαρθρωτικών συνθηκών της καθημερινής ύπαρξης των ανθρώπων, απλά τους βοηθά να τις αποδεχθούν»²².

Η ατζέντα της κοινωνικής ένταξης αφορά λιγότερο την δημιουργία κοινωνικών δεσμών και περισσότερο την δημιουργία πολιτών που είναι αυτόνομης, πλήρως λειτουργικοί καταναλωτές, που δεν βασίζονται στο κράτος πρόνοιας και οι οποίοι μπορούν να ανταπεξέλθουν σε έναν απελευθερωμένο, ιδιωτικοποιημένο κόσμο. Ως εκ τούτου, η νεοφιλελεύθερη ιδέα της κοινότητας δεν επιδιώκει να οικοδομήσει κοινωνικές σχέσεις, αλλά περισσότερο να τις διαβρώσει. Σε αυτή τη λογική, η συμμετοχή στην κοινωνία είναι απλώς η συμμετοχή στα πλαίσια της ατομικής ευθύνης για τα ζητήματα που στο παρελθόν, αποτελούσαν ευθύνη του ίδιου του κράτους.

Το **2003** η κυβέρνηση της Αγγλίας δημοσίευσε ένα σχέδιο για την στέγαση που ονομαζόταν «Βιώσιμες Κοινότητες: Χτίζοντας για το Μέλλον» που ουσιαστικά είχε σκοπό να μετασχηματίσει τις κοινότητες αντιστρέφοντας την κληρονομιά δεκαετιών εγκατάλειψης και μείωσης των επενδύσεων... και να αντιμετωπίσει την πρόκληση... των σοβαρών στεγαστικών ελλείψεων στο Λονδίνο και το South East και το αντίκτυπο της εγκατάλειψης των σπιτιών σε κάποια μέρη του Βορρά και των Midlands.²³ Παρά

21 Francois Matarasso, *Use or Ornament? The Social Impact of Participation in the Arts*, Λονδίνο, Comedia 1997, όπως αναφέρεται στο Claire Bishop, *Artificial Hells, Participatory Art and the Politics of Spectatorship*, Brooklyn, NY: Verso, 2012

22 Paola Merli, 'Evaluating the Social Impact of Participation in Arts Activities', *International Journal of Cultural Policy*, 8:1, 2002, σελ.107-18 όπως αναφέρεται ό.π.

23 Official of the Deputy Prime Minister, *Sustainable Communities: Building for the Future*, London: Office of the Deputy Prime Minister, 2003

LABOUR
still **ISN'T**
WORKING.

8. Ένα από τα κυρίαρχα συνθήματα ενάντια στο New Labour, Αγγλία

τον όρο «βιώσιμες κοινότητες» στον τίτλο, η αναφορά περιελάμβανε τον όρο συμμετοχή μόνο σε μία παράγραφο, από τις εξήντα οχτώ σελίδες του κειμένου.

Από το 2010 και μετά ο Ντέιβιντ Κάμερον εισάγει την ιδέα της «Μεγάλης Κοινωνίας» η οποία προωθεί τον εθελοντισμό, την φιλανθρωπία και τις κοινωνικές δράσεις.²⁴ Η ιδέα αυτή αποτελεί ένα προσωπείο, που ζητά από τους ίδιους τους πολίτες να αναλάβουν και να διαχειριστούν εθελοντικά ένα σύνολο ζητημάτων και υπηρεσιών γύρω από την εκπαίδευση, την ευημερία και τον πολιτισμό, που αποτελούσαν παλαιότερα ευθύνη της κυβέρνησης και πλέον ιδιωτικοποιούνται και περιορίζονται.

Μια παρόμοια πορεία με αυτή που συντελέστηκε στην Βρετανία, παρατηρείται και στην Γαλλία από την δεκαετία του '80 και μετά. Έτσι λοιπόν το **1982** δημιουργείται ένας οργανισμός ανάπλασης που λειτουργεί σε εθνικό επίπεδο. Αυτός ο οργανισμός ενώ εκ' πρώτης φάνηκε να λειτουργεί, εν τέλει απέτυχε επειδή συγκάλυπτε την σύγκρουση μεταξύ του παραδοσιακού Γαλλικού πληθυσμού και την κοινότητα μεταναστών. Το ζήτημα ήταν πως ουσιαστικά χρησιμοποιούσε τις εμπειρίες του παρελθόντος για τα νέα project, και άρα οι ιδιαίτερες συνθήκες του κάθε σχεδίου ανάπλασης σε μία συγκεκριμένη περιοχή παρακάμπτονταν, και δεν τίθονταν στα πλαίσια του project.

Μέχρι το **2002** η συμμετοχή έγινε υποχρεωτική στην Γαλλία μέσω του νόμου για τα έργα ανάπλασης, αλλά οργανώνεται με τέτοιο τρόπο που η πραγματική συμμετοχή, αν αυτή μπορεί να υπάρξει, γίνεται πολύ πιο δύσκολο να επιτευχθεί, καθώς το πεδίο καλύπτεται ήδη από τις επίσημες οργανώσεις. Ο νόμος περί Αλληλεγγύης και Αστικής Ανάπλασης ψηφίστηκε τον Δεκέμβρη του 2000, και απαιτούσε να επιδιώκεται η έγκριση από τους κατοίκους για κάθε έργο που γινόταν στις γειτονιές. Ο διάλογος και η συνεργασία με βασικά εξειδικευμένα άτομα χρειαζόταν για να υπάρξει η αποδοχή, και μεγάλες ομάδες ασχολούνταν με το να ξανακερδίσουν το κοινό. Αυτό παρόλα αυτά δεν θεωρείται ακόμη ανοιχτή συμμετοχή για τους κατοίκους.²⁵ Έτσι λοιπόν, ενώ οι κυβερνητικές πολιτικές σε Ευρώπη και Η.Π.Α έκαναν την συμμετοχή ένα απαραίτητο κομμάτι των δημόσιων έργων, στην πραγματικότητα όντας θεσμοθετημένη με αυτό τον τρόπο αποτελεί απλά ένα ακόμη σημείο που πρέπει να υπάρχει για να πάρει έγκριση και χρηματοδότηση το έργο. Η συμμετοχή γίνεται ένα οργανωμένο και

24 David Cameron, 'Big Society Speech', 19 July 2010,

25 Anne Querrien, 'How inhabitants can become collective developers: France 1968-2000', στο Peter Blundell Jones, Doina Petrescu, Jeremy Till, Architecture and Participation, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Taylor & Francis, 2005, σελ.106

9. Seattle, Σύνοδος Κορυφής, 1999

προοπτικά χειραγωγήσιμο, μέρος οποιουδήποτε έργου ανάπλασης, στο οποίο οι χρήστες υποτίθεται πως θα έχουν φωνή, αλλά η διαδικασία την καταπνίγει.

Η αλλαγή των κέντρων λήψης αποφάσεων από εθνικό σε διεθνές επίπεδο αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες της παγκοσμιοποίησης, και οδηγεί στην δημιουργία και ενδυνάμωση των διεθνών κυβερνητικών οργανισμών, όπως η ΕΕ, ο ΠΟΕ (Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου), και οι σύνοδοι κορυφής G7 και G8. Όσο η επιρροή αυτών των οργανισμών αυξάνεται, αρχίζουν να εμφανίζονται, με πρωτοβουλία κοινωνικών οργανώσεων, παράλληλοι σύνοδοι κορυφής που προωθούν την συμμετοχική δημοκρατία και αντιπαρατίθενται στην νέα δύναμη που εκφράζεται στις συνόδους κορυφής των κρατών και στους διακυβερνητικούς οργανισμούς. Η πρώτη παράλληλη σύνοδος κορυφής, Η Άλλη Οικονομική Σύνοδος Κορυφής όπως ονομάστηκε (η ονομασία στα αγγλικά είναι TOES), διεξήχθη το **1984** παράλληλα με την σύνοδο των G7. Παρόλα αυτά την καμπή στην ιστορία των παράλληλων συνόδων αποτέλεσε, η παράλληλη στην σύνοδο του ΠΟΕ, σύνοδος το 1999 στο Seattle που ακολουθήθηκε από μεγάλο κύμα διαδηλώσεων. Για πρώτη φορά οι συμμετέχοντες είχαν και τις διαφωνίες και την δύναμη να διαταράξουν την επίσημη σύνοδο.

Από το Seattle το κίνημα γνώρισε τεράστια αύξηση, η οποία οδήγησε στο Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ (WFS) στο Πόρτο Αλέγκρε, στην Βραζιλία, από το **2001-2003** και στο Μουμπάι, στην Ινδία τον Ιανουάριο του **2004**, όπου οι κάτοικοι χρησιμοποίησαν αυτό που περιγράφεται ως συμμετοχικός σχεδιασμός για την πόλη, κατά την διάρκεια του φόρουμ. Το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ δημιουργήθηκε σαν το αντίβαρο του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ (WEF), όπου συμμετείχαν πάνω από 1000 επιχειρήσεις, παγκόσμιοι ηγέτες και σύμβουλοι. Τα κοινωνικά φόρουμ ξεκίνησαν από ένα παγκόσμιο επίπεδο και μετά κινήθηκαν σε ένα ηπειρωτικό, δημιουργώντας έτσι το Ασιατικό Κοινωνικό Φόρουμ και το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Φόρουμ, και εν τέλει κατέληξαν σε ένα εθνικό και τοπικό επίπεδο.

Καθώς εντείνεται η παγκοσμιοποίηση και ο νεοφιλελευθερισμός, το κράτος απομακρύνεται από οποιαδήποτε πρωτοβουλία για πραγματική συμμετοχή, προωθώντας μία νέα έννοια της συμμετοχής στην κοινωνία που έχει να κάνει με την ατομική ευθύνη για τα ζητήματα που στο παρελθόν, αποτελούσαν ευθύνη του ίδιου του κράτους. Η κοινωνική αρχιτεκτονική με πρωτοβουλία του κράτους αποτελεί παρελθόν. Στη θέση της εμφανίζονται πρωτοβουλίες είτε από αρχιτέκτονες και φορείς, είτε από τις ίδιες τις

κοινότητες που αναλαμβάνουν να δώσουν άμεσες λύσεις σε επείγοντα, καθημερινά προβλήματα και δημιουργούν δημόσιους και κοινοτικούς χώρους που προσφέρουν έδαφος για διαφορετικές χρήσεις, εμπλέκουν ποικίλες ομάδες ενδιαφερομένων και απεικονίζουν την κριτική στον συνήθη σχεδιασμό του χώρου.

10.Στάδια Συμμετοχικής διαδικασίας

Διακρίσεις Συμμετοχικού Σχεδιασμού

Κατά την διάρκεια της έρευνας εντοπίστηκαν διάφορες διακρίσεις και κατηγοριοποιήσεις της συμμετοχικής διαδικασίας και του συμμετοχικού σχεδιασμού, που κρίνεται χρήσιμο να προσδιοριστούν, για την πληρέστερη κατανόηση και αντίληψη του θέματος.

Στάδια συμμετοχικής διαδικασίας

Η συμμετοχή σαν μία διαδικασία σχεδιασμού ανοίγει ένα σύνολο αντικειμένων και δράσεων που τα συγκεκριμένα αποτελέσματα τους δεν μπορούν να προβλεφθούν. Μπορούν μόνο να οριστούν γραμμές συμπεριφορών και δράσεων. Στην πραγματικότητα η συμμετοχή αναφέρεται στην μετατροπή της αρχιτεκτονικής από μία εξουσιαστική πράξη σε μία διαδικασία που αποτελείται από τρία στάδια, σύμφωνα με τον Giancarlo de Carlo²⁶ :

1.Ο προσδιορισμός των αναγκών του χρήστη

Η φάση αυτή περιλαμβάνει την επιλογή και τον ορισμό μιας συγκεκριμένης κατάστασης και την ανάλυση αυτής, μέσω της συλλογής πληροφοριών και της κριτικής. Σε αυτή την περίπτωση ο προσδιορισμός των αναγκών γίνεται μία πολιτική διαδικασία και απαιτεί μία πιο περίπλοκη σειρά ενεργειών και την παρουσία αυτών που έχουν όντως αυτές τις ανάγκες. Εκτός αυτού η διαδικασία αυτή σημαίνει την αποδοχή της συνεννόησης, την αποδοχή δηλαδή του πολιτισμικών δομών (εμπειρίες, αξίες, κώδικες) αυτών που συμμετέχουν στην διαδικασία. Το αποτέλεσμα αυτών των νέων πληροφοριών και της νέας κριτικής δεν μπορεί να προδιαγραφεί, και υπάρχει πάντα το ρίσκο η όλη διαδικασία να επιστέψει πίσω στις δομές της εξουσίας. Παρόλα αυτά αυτοί (ο πληθυσμός, οι χρήστες) που αποκλείονται από τις διαδικασίες και από την χρήση της δύναμης και της εξουσίας, κρύβουν μία τεράστια δυναμική, η οποία δεν περιμένει μία μεταμόρφωση για να εκφραστεί, αλλά βρίσκεται στις πόλεις, στις γειτονιές δημιουργώντας συνεχώς εικόνες μιας πραγματικότητας σε μεταμόρφωση.

---

²⁶ Benedict Zucchi, Giancarlo De Carlo, Oxford: Butterworth ,1992, όπως αναφέρεται στο Peter Blundell Jones, Doina Petrescu, Jeremy Till Architecture and Participation, Architecture's Public, Giancarlo de Carlo, σελ.16-22, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2005

Ο προσδιορισμός των πραγματικών αναγκών των χρηστών σημαίνει την έκθεση και την συνείδηση του δικαιώματος τους να εκφράζουν τον εαυτό τους. Σημαίνει να προκαλείται πραγματική συμμετοχή και να λαμβάνεται υπ' όψιν ο καθένας, όποιες συνέπειες και αν έχει αυτό. Σημαίνει, τέλος, να αμφισβητείται όλο το παραδοσιακό αξιακό σύστημα, το οποίο στηρίζεται στην μη- συμμετοχή, και να αντικαθίσταται όσο η συμμετοχή γίνεται μέρος της διαδικασίας, απελευθερώνοντας έτσι δυνάμεις που δεν έχουν ακόμη ερευνηθεί.

2.Μορφοποίηση της υπόθεσης

Η φάση της μορφοποίησης της υπόθεσης, είναι ουσιαστικά αυτό που ονομάζεται στην συμβατική αρχιτεκτονική το project. Στον συμμετοχικό σχεδιασμό τα αντικείμενα ή οι σκοποί προσδιορίζονται στην διάρκεια της διαδικασίας, μέσω της συνεχής αλληλεπίδρασης και της πίεσης των πραγματικών αναγκών και των χωρικών προσδιορισμών τους. Ο συμμετοχικός σχεδιασμός παρουσιάζει τον χρήστη ως τον κυρίαρχο πρωταγωνιστή της διαδικασίας, και γι αυτό αμφισβητεί εξ αρχής τους περιορισμούς, που επιβάλλονται ως προαποφασισμένοι από μία ανώτερη αρχή. Έχει παρατηρηθεί ότι μία επιτυχημένη σχεδιαστική διαδικασία εμπλέκει τον χρήστη απευθείας ως πρωταγωνιστή σε μία προοδευτική ενέργεια επιλογής και προσδιορισμού των αναγκών, που έχει ως στόχο να ικανοποιήσει η διαδικασία, μέχρις ότου επιτευχθεί ένας σαφής προσδιορισμός της αρχιτεκτονικής ή αστικής εικόνας που θα πραγματοποιηθεί. Στην φάση της μορφοποίησης της υπόθεσης μπορεί να εμπεριέχεται και το κατασκευαστικό στάδιο, όπου ο χρήστης εμπλέκεται στην υλοποίηση του σχεδίου.

3.Πραγματική χρήση

Στον συμμετοχικό σχεδιασμό το σχέδιο δεν τελειώνει με την κατασκευή του αρχιτεκτονικού αντικειμένου. Αντιθέτως, από εκείνη την στιγμή αρχίζει μία νέα ανάπτυξη που είναι συνέχεια της προηγούμενης, αλλά έχει νέα χαρακτηριστικά. Οι συγκρούσεις ορίζονται από την σχέση του αρχιτεκτονικού αντικειμένου και αυτών που το χρησιμοποιούν. Το αρχιτεκτονικό αντικείμενο αλλάζει μέσω των μεταμορφώσεων που ο χρήστης προκαλεί όσο το χρησιμοποιεί για τις ποικίλες πρακτικές και δημιουργικές ανάγκες του. Όμως και ο ίδιος ο χρήστης αλλάζει με την διέγερση που μεταφέρει σε αυτόν η εγγενής ποιότητα του αρχιτεκτονι-

κού αντικειμένου. Στον συμμετοχικό σχεδιασμό αυτή η φάση της διαμόρφωσης, αφαίρεσης, προσθήκης στο σχεδιασμό συνεχίζει να είναι μέρος του project, και προχωράει μέχρι το σημείο της φυσικής και τεχνητής εγκατάλειψης ή του σημείου όπου χάνει την δυνατότητα επαναπροσδιορισμού ο χώρος. Ένα αρχιτεκτονικό έργο δεν έχει κανένα νόημα αν διαχωρίζεται από την χρήση του και από τον τρόπο που χρησιμοποιείται, ή μπορεί να χρησιμοποιηθεί, και αυτός είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες που συμβάλουν στον προσδιορισμό της ποιότητας του. Ενώ στη συμβατική αρχιτεκτονική οι άνθρωποι προσαρμόζονται στο περιβάλλον τους, στο συμμετοχικό σχεδιασμό το περιβάλλον έχει τη δυνατότητα να προσαρμόζεται στον χρήστη ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες. Απορρίπτεται μια ιδιωτική και αποκλειστική χρήση της γης, και επαναπροσδιορίζεται ένας νέος τρόπος χρήσης της σε μια πλουραλιστική και χωρίς αποκλεισμούς βάση.

Αυτές οι τρεις φάσεις ακολουθούν η μία την άλλη γραμμικά αλλά και κυκλικά, έχοντας η κάθε μια τον συγκεκριμένο της χαρακτήρα αλλά και επηρεαζόμενη από τις υπόλοιπες.

je participe
tu participes
il participe
nous participons
vous participez
ils profitent

11. Αφίσα των Γάλλων Φοιτητών, ελλ. Εγώ Συμμετέχω, Εσύ Συμμετέχεις, Αυτός Συμμετέχει, Εμείς Συμμετέχουμε, Εσείς Συμμετέχετε...Αυτοί Κερδίζουν, 1969

Τα δύο επίπεδα της συμμετοχής

Ο Deshler και ο Sock, το 1985, αναγνωρίζουν δύο επίπεδα συμμετοχής: την ψευδοσυμμετοχή και την πραγματική συμμετοχή (pseudo-participation and genuine participation)²⁷.

1. Ψευδοσυμμετοχή

ή κατευναστική συμμετοχή (placatory participation) σύμφωνα με τον Till²⁸

Με βάση τη σκάλα της συμμετοχής²⁹ η ψευδοσυμμετοχή βρίσκεται στο δεύτερο στάδιο, δηλαδή την επιφανειακή χειρονομία για συμμετοχή (tokenism). Στην πραγματικότητα είναι η πιο συχνή συμμετοχή καθώς δίνει την ψευδαίσθηση ισχύος στους πολίτες, ενώ οι αποφάσεις έχουν ήδη παρθεί. Δεν σχετίζεται τόσο με τον βαθμό στον οποίο καλύπτονται οι ανάγκες του ατόμου, αλλά με την αντίληψη πως έχει επηρεάσει τις αποφάσεις. Αυτό είναι ένα ξεκάθαρο παράδειγμα κατευνασμού, όπου η εξουσία του κράτους εκφράζεται μέσω της εξουσίας του ειδικού, και οι πολίτες παρασύρονται από τον όρο συμμετοχή σε ένα θετικό συναίσθημα, ενώ στην ουσία παραμένουν παθητικοί μπροστά στις αποφάσεις που έχουν ήδη παρθεί από τους ειδικούς. Δεν είναι λοιπόν τίποτα παραπάνω από ένα ψευδοφάρμακο (placebo) το οποίο βοηθά στη σταθερή λειτουργία του κράτους και/ή την αύξηση της δημοτικότητας των ειδικών σε ένα συγκεκριμένο κοινό.

Κατά την διάρκεια της ψευδοσυμμετοχής οι χρήστες ενημερώνονται για τα δικαιώματά, τις ευθύνες και τις επιλογές τους, και αρκετές φορές συγκροτούνται συμβούλια και διαβουλεύσεις όπου ο καθένας μπορεί να καταθέσει την άποψή του. Ενώ αυτά θα μπορούσαν να θεωρηθούν τα πρώτα βήματα για την συμμετοχή, στην πραγματικότητα η έμφαση δίνεται σε μία μονόπλευρη ροή πληροφοριών, από τις αρχές στους πολίτες, χωρίς να υπάρχει κανένα κανάλι αμφίδρομης επικοινωνίας και δύναμη για διαπραγματεύση. Οι διαδικασίες διαβούλευσης (έρευνες, γκάλοπ, συμβούλια

27 Project 642747 Knowledge Skills And Arrogance :Educating For Collaborative Practice, Rosie Parnell, Sheffield, Μεγάλη Βρετανία σελ.64

28 Peter Blundell Jones, Doina Petrescu, Jeremy Till Architecture and Participation, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2005, σελ.25

29 S. Arnstein, Journal of the Institute of American Planners, 34, no.4, 'The ladder of participation, 1969, βλ. Ιστορική αναδρομή σε αυτή την ερευνητική, σελ. 11

12. Διάγραμμα Πραγματικής Συμμετοχής

γειτονιάς) αποτελούν στείρες διαδικασίες που δεν επιτρέπουν στους χρήστες να εκφράσουν τις πραγματικές τους επιθυμίες, αλλά απλά ζητούν την έγκρισή τους. Στις ακραίες περιπτώσεις, η άποψη των χρηστών ζητείται στα τελευταία στάδια της διαδικασίας ενώ οι αποφάσεις έχουν ήδη ληφθεί, ή ακόμα πολλές φορές δεν γνωρίζουν όλες τις πιθανές επιλογές τους.

Παρόλο λοιπόν που θα μπορούσε κανείς να αναγνωρίσει τα δύο πρώτα στάδια της συμμετοχικής διαδικασίας μέσα στην ψευδοσυμμετοχή, αυτά στερούνται περιεχομένου και χρησιμοποιούνται απλά για να επιτευχθεί ένα θετικό συναίσθημα, όπως αναφέρεται και προηγουμένως. Το τρίτο στάδιο της διαδικασίας, δηλαδή η πραγματική χρήση, δεν υπάρχει στην ψευδοσυμμετοχή, καθώς με το που διασφαλιστεί το επιθυμητό αποτέλεσμα, έχει επιτευχθεί ο στόχος.

Πραγματική Συμμετοχή

ή μετασχηματιστική συμμετοχή (transformative participation) σύμφωνα με τον Till³⁰

Πραγματική είναι η συμμετοχική διαδικασία όπου οι χρήστες/ ενδιαφερόμενες ομάδες συμμετέχουν σε όλα τα στάδια αυτής και είναι αυτοί ουσιαστικά που ελέγχουν την διαδικασία λήψης των αποφάσεων. Η πραγματική συμμετοχή είναι αρκετά ρεαλιστική ώστε να αναγνωρίζει τις ανισότητες μεταξύ της δύναμης και της γνώσης, αλλά ταυτόχρονα να δουλεύει με αυτές τις ανισότητες προσπαθώντας να δώσει μορφή στις προσδοκίες και το μέλλον των συμμετεχόντων.

Για να επιτευχθεί αυτό, η συμμετοχική διαδικασία πρέπει να επιλύσει ένα από τα βασικά προβλήματα, την επικοινωνία μεταξύ του ειδικού και του χρήστη. Αυτό δεν είναι μία εύκολη διαδικασία καθώς από την μία υπάρχει η γνώση του ειδικού, που είναι κυρίαρχη και εξειδικευμένη και από την άλλη του χρήστη που αποσιωπάται, σαν δευτερεύουσας σημασίας.

---

30 Peter Blundell Jones, Doina Petrescu, Jeremy Till Architecture and Participation, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2005, σελ.27

Σύμφωνα με τον Habraken:

«Η πραγματική συμμετοχή υποστηρίζεται σε οποιαδήποτε μορφή από αυτούς που αρνούνται το πατερναλιστικό μοντέλο και ξέρουν ότι η γνώση και η εμπειρία κατοικεί με τους λαϊκούς ανθρώπους όσο και με τους εμπειρογνώμονες»³¹.

Δεν μπορεί λοιπόν να επιτευχθεί ούτε κάνοντας την γνώση του αρχιτέκτονα διαφανή, ούτε αποκηρύσσοντας την. Αντί αυτού η πορεία απαιτεί τον επαναπροσδιορισμό και την αναδιατύπωση της γνώσης του ειδικού και του τρόπου που αυτή εκτελείται. Οι χώροι δε θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως αντικείμενα και οι χρήστες ως παθητικοί δέκτες, αλλά να δίνεται προσοχή στο περιεχόμενο και στις ανάγκες τους αντίστοιχα. Αυτό σημαίνει πως για να υπάρξει πραγματική συμμετοχή, θα πρέπει η αρχιτεκτονική γνώση να αναπτύσσεται μέσα στο πλαίσιο της συγκεκριμένης κατάστασης και όχι ως μία προσθήκη απ' έξω. Αυτό αποτελεί ένα άλλο είδος γνώσης διαφορετικό από το «γνωρίζω πως» (know-how) και το «γνωρίζω τι» (know-what), το «γνωρίζω από τα μέσα» (know-within)³². Για να αναπτύξει αυτή την γνώση ο αρχιτέκτονας πρέπει να προβάλλει τον εαυτό του μέσα στο χωρικό πλαίσιο, φυσικό και κοινωνικό, του χρήστη, να είναι δηλαδή ακτιβιστής, δουλεύοντας εκ' μέρους, και ως κάτοικος. Θα πρέπει να κινείται μεταξύ του κόσμου του ειδικού και του χρήστη, με τις γνώσεις και τις εμπειρίες από το ένα να επηρεάζουν το άλλο. Να λειτουργεί δηλαδή σαν οργανικός διανοούμενος,³³ σύμφωνα με το Γκράμσι.

---

31 Habraken, J. N. (1986) Towards a New Professional role, όπως αναφέρεται στο H. Sanoff (ed.) Participatory Design: Theory and Techniques. σελ. 71 North Carolina State University, 1990 .

32 J. Shotter, The Cultural Politics of Everyday Life: Social constructionism, rhetoric and knowing of the third kind, Μπακιγχαμ: Open University Press, 1993

33 Κάθε άνθρωπος εκτός της επαγγελματικής ζωής του ασκεί κάποια μορφή πνευματικής δραστηριότητας ... έχει μια συνειδητή γραμμή της ηθικής συμπεριφοράς και αυτό συμβάλλει στο να διατηρήσει μια αντίληψη του κόσμου ή να την τροποποιήσει, το οποίο σημαίνει να εισάγει νέους τρόπους σκέψης. A. Gramsci from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci, London: Lawrence & Wishart, 1971, σελ.10

Η πραγματική συμμετοχή ορίζει την διαδικασία σαν αμφίδρομη, δηλαδή ο χρήστης πρέπει να μπορεί να μετασχηματίζει την γνώση του αρχιτέκτονα. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο αν ο αρχιτέκτονας πρώτα αναγνωρίσει και μετά σεβαστεί την γνώση του χρήστη. Ο αρχιτέκτονας (σαν πολίτης-ειδικός) πρέπει να ακούει, να σχεδιάζει και να μετασχηματίζει την γνώση του χρήστη (σαν ειδικός- πολίτης).

Έτσι λοιπόν ο αρχιτέκτονας βρίσκεται στην μέση μεταξύ θεσμών, πελατών και χρηστών. Δεν είναι κυρίαρχος αλλά διαμεσολαβητής. Ως διαμεσολαβητής αναδεικνύει τη δημιουργικότητα των άλλων: των χρηστών ή πελατών που δίνουν πλαίσια για την ολοκλήρωση του. Είναι λοιπόν αυτός που φροντίζει και συνδέει τους ανθρώπους, τις επιθυμίες, τις ιστορίες, τις δυνατότητες, κάποιος που σαρώνει και καθορίζει ένα νέο πεδίο, κάνοντας νέες αναγνώσεις, που τις προσδιορίζει και τις εντάσσει σε ένα νέο πλαίσιο.

Κατηγορίες συμμετοχικών έργων

Με βάση την μέθοδο που αφορά τη σχέση της συμμετοχικής διαδικασίας με το ποιος παίρνει την πρωτοβουλία για συμμετοχή, τα συμμετοχικά παραδείγματα χωρίζονται σε 3 κατηγορίες:

1. Συμμετοχικός σχεδιασμός που προκύπτει από την ανάθεση ενός έργου στον αρχιτέκτονα από το κράτος.

Είναι η συμμετοχή κατά την οποία ανατίθεται στον αρχιτέκτονα από τους κρατικούς φορείς να εισάγει το θέμα της συμμετοχής στο σχεδιασμό, ή το κράτος αποδέχεται την πρόταση του αρχιτέκτονα για συμμετοχικό σχεδιασμό, και ο ρόλος του είναι ενισχυμένος σε σχέση με αυτόν των κατοίκων. Το κράτος αναλαμβάνει την παροχή, υλικής και νομικής υποστήριξης του έργου, καθώς και την πλήρη ενημέρωση του κοινού. Αποτελεί μία συμμετοχική παρέμβαση των κατοίκων με συγκεκριμένη κατεύθυνση και καθορισμένες αρμοδιότητες στην ανάπτυξη μιας γειτονιάς ή συνοικίας. Τα παραδείγματα αυτά εντοπίζονται κυρίως τις δεκαετίες του '60 και του '70 όπου το κοινωνικό κράτος πρόνοιας είχε υιοθετήσει και συχνά προωθούσε το συμμετοχικό σχεδιασμό.

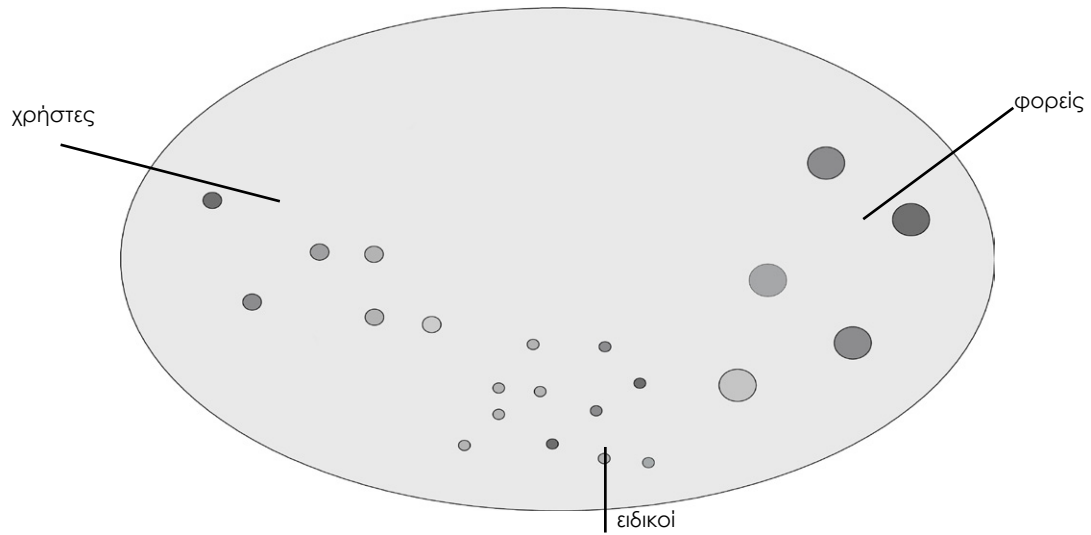
2. Διεκδικητική συμμετοχή

Διεκδικητική συμμετοχή αποτελεί η πρωτοβουλία για την ανάπτυξη μιας περιοχής από τους κατοίκους και άλλα εμπλεκόμενα κομμάτια ως μορφή αντίστασης στα σχέδια ιδιωτών αλλά και του κράτους ή ακόμη για να καλύψουν ανάγκες οι οποίες δεν λαμβάνονται υπόψη και δεν καλύπτονται από το δεύτερο. Ο βαθμός συμμετοχής είναι συνήθως μεγάλος και πολλές φορές στόχος είναι η αποτροπή ενδεχόμενου σχεδίου ανάπτυξης χωρίς την συμβολή των κατοίκων. Επιβλέπουν οι ίδιοι την διαμόρφωση του έργου και μέσω γενικών συνελεύσεων που συντελούνται καθ' όλη την διάρκεια του έργου καθορίζονται παράγοντες όπως οι αρμοδιότητες των ειδικών, ο προϋπολογισμός και η χρονική διάρκεια των εργασιών. Ο αρχιτέκτονας δρα έτσι ώστε η επιθυμία να μετατραπεί σε μορφή. Οι πόροι εξασφαλίζονται είτε από τους κατοίκους είτε από άλλους φορείς. Οι πολίτες εμπλέκονται σε όλα τα στάδια της συμμετοχικής διαδικασίας.

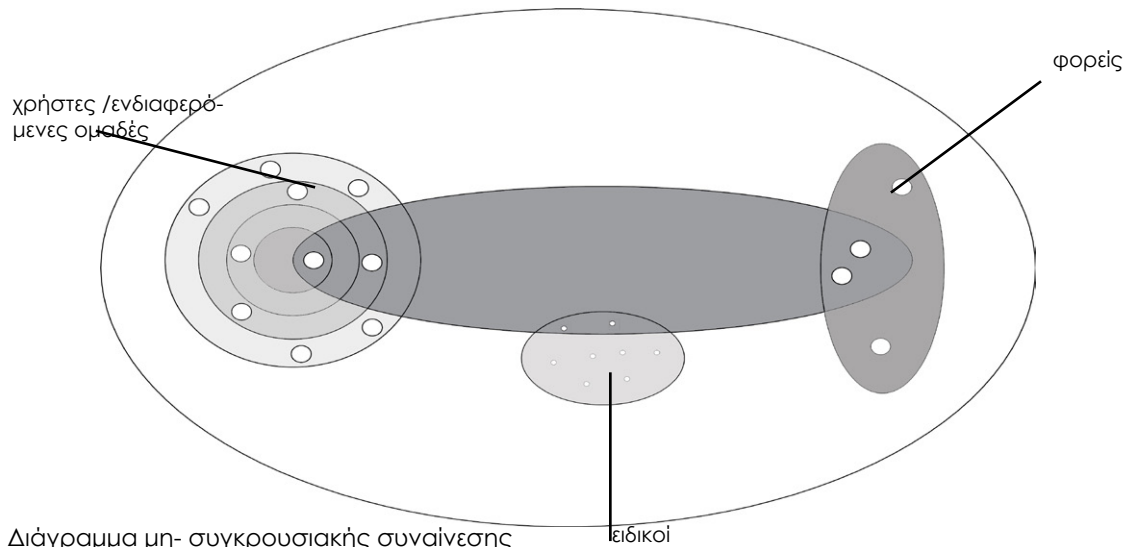

3. Συμμετοχικός σχεδιασμός με πρωτοβουλία του ειδικού/αρχιτέκτονα

Στην περίπτωση αυτή ο ειδικός- αρχιτέκτονας επιλέγει να παρέμβει σε μία συγκεκριμένη περιοχή με βάση ένα κυρίαρχο πρόβλημα που εντοπίζει. Δημιουργεί ο ίδιος τους όρους της συμμετοχής και προσπαθεί με διάφορους τρόπους να εμπλέξει τους ενδιαφερόμενους. Αναλαμβάνει πολλές φορές να βρει τους πόρους, αν όχι από κρατική στήριξη, από κάποιο φορέα. Η κατηγορία αυτή εντοπίζεται όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια, καθώς το κράτος απομακρύνεται από πρωτοβουλίες συμμετοχικού σχεδιασμού και αδυνατεί να καλύψει τις ανάγκες των πολιτών. Τέτοιες πρωτοβουλίες λαμβάνονται από αρχιτέκτονες που δρουν ως ακτιβιστές και αντιλαμβάνονται την ανάγκη δραστηριοποίησης σε ένα διευρυμένο πεδίο μιας κοινωνικής αρχιτεκτονικής.

13. Διάγραμμα Συγκρουσιακής Συναίνεσης

14. Διάγραμμα μη-συγκρουσιακής συναίνεσης

Μορφές συναίνεσης

Η διαδικασία επίτευξης της συναίνεσης και συνεννόησης μεταξύ των εμπλεκομένων κομματιών, αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα θέματα που απασχολούν την κάθε συμμετοχική διαδικασία. Για αυτό το λόγο είναι χρήσιμο να διαχωριστεί η διαδικασία της συναίνεσης σε συγκρουσιακή και μη-συγκρουσιακή συναίνεση.³⁴ Οι δύο αυτές προσεγγίσεις της συναίνεσης χαρακτηρίζονται από διαφορετικές μορφές, φιλοσοφίες και παραδοχές. Και οι δύο στηρίζονται στην δυνατότητα της συμφωνίας, και την αντίληψη των συμμετεχόντων όχι ως ανταγωνιστών με διαφορετικά και δεδομένα συμφέροντα, αλλά ως ενδιαφερομένων που από την αρχή αναγνωρίζουν το κοινό καλό. Παρόλα αυτά είναι αφελές να θεωρούμε πως αυτό το ενδιαφέρον είναι εξ' αρχής κοινό. Πιο συχνά οι συμμετέχοντες εμπλέκονται στη διαδικασία προσδοκώντας να μεγιστοποιήσουν τα δικά τους συμφέροντα, χωρίς να επιδιώκουν την συναίνεση με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες. Είναι αναγκαίο λοιπόν η συμμετοχική διαδικασία να δημιουργεί αυτές τις συνθήκες που θα οδηγούν στην αλλαγή αυτών των απόψεων. Αυτή η αλλαγή στηρίζεται στην δυνατότητα για μάθηση «μέσω της απόκτησης και ανταλλαγής πληροφοριών», σύμφωνα με τους Margerum και Born³⁵, «στην υπέρβαση των παρεξηγήσεων», σύμφωνα με τον Sidaway,³⁶ και «στην δημιουργία νέων ιδεών», σύμφωνα με τον Healey³⁷. Παρόλη την κοινή τους βάση οι δύο προσεγγίσεις διαφοροποιούνται αισθητά στον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να επιτυγχάνεται αυτή η αλλαγή στις θέσεις των συμμετεχόντων.

Στη συγκρουσιακή διαδικασία συναίνεσης οι διαφορές σε βασικές θέσεις τίθενται στην συζήτηση, και η συμφωνία επιτυγχάνεται μέσα από μία διαδικασία διαφωνίας. Σε ιδανικές συνθήκες η καλύτερη διαφωνία αντανακλά την καλύτερη δυνατή ανάπτυ-

---

34 Tim Richardson, Stephen Connelly, 'Reinventing Public Participation: Planning in the age of consensus' στο Peter Blundell Jones, Doina Petrescu, Jeremy Till, *Architecture and Participation*, 2005, σελ.94-95, Λονδίνο και Νέα Υόρκη

35 Margerum, R. D. & Born, S. M. Integrated environmental management: moving from theory to practice, *Journal of Environmental Planning and Management*, 38(3), 1995, σελ. 371-391

36 Sidaway, R., *Consensus Building. Good Practice in Rural Development No. 5* (Edinburgh: Scottish National Rural Partnership), 1998

37 Healey, P., Building institutional capacity through collaborative approaches to urban planning, *Environment and Planning (A)* 30, 1998, σελ. 1531-1546

ξη διαφορετικών θέσεων.

Στη μη-συγκρουσιακή διαδικασία συναίνεσης βασικές διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των συμμετεχόντων αποκλείονται από τη συζήτηση. Η διαδικασία στοχεύει στην αναζήτηση περιοχών κοινού ενδιαφέροντος και ψάχνει να χτίσει κοινά οράματα, δουλεύοντας ουσιαστικά στα πλαίσια ενός είδους προσυμφωνημένου πλαισίου.

Παρά το γεγονός ότι οι συγκρουσιακές διαδικασίες συναίνεσης σε ιδανική περίπτωση αντανakλούν την καλύτερη δυνατή ανάπτυξη διαφορετικών θέσεων, στην πραγματικότητα η συζήτηση γίνεται με βάση προϋπάρχουσες σχέσεις εξουσίας και ευρύτερες κοινωνικές δομές, γεγονός που κάνει την συγκρουσιακή διαδικασία όχι απλώς δύσκολο να επιτευχθεί αλλά οι ουδέτερες και αλλά η αντίληψη πως μπορούν να υπάρχουν χωρίς σχέσεις εξουσίας συζητήσεις είναι σχεδόν αβάσιμη.

Παρόλα αυτά το να αποφεύγεις τη σύγκρουση υπονομεύει την συναινετική διαδικασία, καθώς η αμοιβαία γνώση και η «μεταμόρφωση» των απόψεων, οι οποίες είναι θεμελιώδεις στην αλλαγή των αρχικών θέσεων μπορεί να απαιτούν τη σύγκρουση αντί για μια ψευδαίσθηση κοινού πλαισίου. Για τον λόγο αυτό είναι χρήσιμο να αναγνωρίζεται η δυναμική που υπάρχει στην διαφωνία, και κάθε συμμετοχική διαδικασία που στοχεύει στην πραγματική ενδυνάμωση του χρήστη χρειάζεται να προωθεί την συζήτηση μακριά από προκαθορισμένα πλαίσια.

Έννοιες και Σύγχρονες Πρακτικές Συμμετοχικού Σχεδιασμού

Στην ιστορία, στην θεωρία και στις πρακτικές της συμμετοχικής διαδικασίας εντοπίζεται μεγάλη συσσωρευμένη γνώση από μία πληθώρα διαφορετικών εννοιών και πρακτικών. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο επιλέγεται να ταξινομηθούν και να αναλυθούν τέσσερις έννοιες συμμετοχικού σχεδιασμού και τέσσερις διαφορετικές σύγχρονες πρακτικές στις οποίες αυτές εντοπίζονται. Οι πρακτικές αυτές αποκαλύπτουν εφευρετικούς τρόπους ανάγνωσης και ανταπόκρισης στις αστικές πραγματικότητες και παρουσιάζουν μία διαφορετική γνώση μέσω από την ανταλλαγή και παρατήρηση άλλων πολιτισμών και εμπειριών.

15. Teddy Cruz

Νομιμοποιώντας το Ανεπίσημο

Οι σύγχρονες χωρικές παρεμβάσεις καλούνται να ασχοληθούν κυρίως με τον επαναπροσδιορισμό των ορίων, των περιορισμών και της πολιτικής της γης και όχι τόσο τα αντικείμενα της αρχιτεκτονικής. Συγκεκριμένα ο Teddy Cruz υποστηρίζει:

«στόχος τους δεν είναι το αντικείμενο της αρχιτεκτονικής, αλλά η ανατροπή των πληροφοριών που αποτυπώνονται τεχνητά σχετικά με τη γη, και η μεταβολή των ορίων και των περιορισμών που καθορίζονται από τους θεσμούς της επίσημης ανάπτυξης»³⁸.

Για να επιτευχθεί αυτό θα πρέπει πρώτα να σχεδιάζεται η πολιτική που θα διέπει έναν χώρο και όχι ο ίδιος ο χώρος.

Η άποψη αυτή του Cruz, στηρίζεται πάνω στην αντίληψη του πως η δυναμική των πόλεων, των κοινωνιών και της εξέλιξης τους, δεν βρίσκεται στις φόρμες και στους αυστηρούς κανονισμούς, αλλά στις κοινότητες που αποκλείονται ή περιορίζονται από τα αυστηρά θεσμικά πλαίσια. Συγκεκριμένα εντοπίζει την δυναμική αυτή στις ανεπίσημες πρακτικές γύρω από τον χώρο που αναπτύσσονται με την πάροδο του χρόνου από τις περιθωριοποιημένες ομάδες όπως είναι οι κοινότητες μεταναστών κτλ.

Αναγνωρίζοντας και αναλύοντας την σχέση μεταξύ των ανεπίσημων πρακτικών και των επίσημων θεσμών γύρω από τα χωρικά όρια, δημιουργεί ένα σύστημα που διευκολύνει τις άτυπες πρακτικές και τις νομιμοποιεί, νομιμοποιώντας έτσι και τις κοινότητες που τις εφαρμόζουν. Συνεργάζεται με τοπικούς φορείς και τους χρησιμοποιεί ως διαμεσολαβητές μεταξύ των κατοίκων και των τοπικών αρχών.

---

38 Teddy Cruz ,Border Postcards: Chronicles from the Edge [Lecture] James Stirling Memorial Lectures on the City. Canadian Centre for Architecture, Montreal ,2004, σύμφωνα με Nadia M. Anderson, Social Infrastructures as a Means to Achieve the Right to the City, 2013

16. Η κατοίκηση σαν πολιτική, οι φορείς σαν διαμεσολαβητές, Teddy Cruz

Η συνεργασία αυτή επιτρέπει την έκφραση όχι μόνο αυτών που δεν έχουν την δύναμη να εκφραστούν αλλά και αυτών που φοβούνται να συμμετάσχουν με έναν πιο άμεσο τρόπο λόγω του νομικού καθεστώτος. Οι τοπικοί φορείς δρουν ως ο αντιπρόσωπος τους, τόσο στον σχεδιασμό όσο και στις πολιτικές διεργασίες, για την διευκόλυνση όχι μόνο της χωρικής τους έκφρασης αλλά και της πολιτικής αλλαγής και μετατοπίζει το αντικείμενο του σχεδιασμού από τα κτίρια στις πολιτικές και στις διαδικασίες που επιτρέπουν στους πολίτες να διαμορφώσουν το περιβάλλον τους έτσι ώστε να καλύπτει τις ανάγκες τους. Με αυτό τον τρόπο οι πολίτες μπορούν να εκτιμήσουν τον χώρο των κατοικιών τους, τους δρόμους, τις αυλές, τα γκαράζ και έτσι διασφαλίζουν το δικαίωμα τους στην πόλη.

Ουσιαστικά η συμμετοχική διαδικασία εξελίσσεται εξ ολοκλήρου από την κοινότητα, με αυτή να δραστηριοποιείται σε όλα τα στάδια, ενώ ο Teddy Cruz αναλαμβάνει το ρόλο του ειδικού/διαμεσολαβητή ώστε να νομιμοποιήσει τη διαδικασία.

17. Η πολιτική της Casa Familiar, για το Living Rooms at the Border & Senior Housing Childcare

Living Room At The Borders & Senior Housing and Childcare

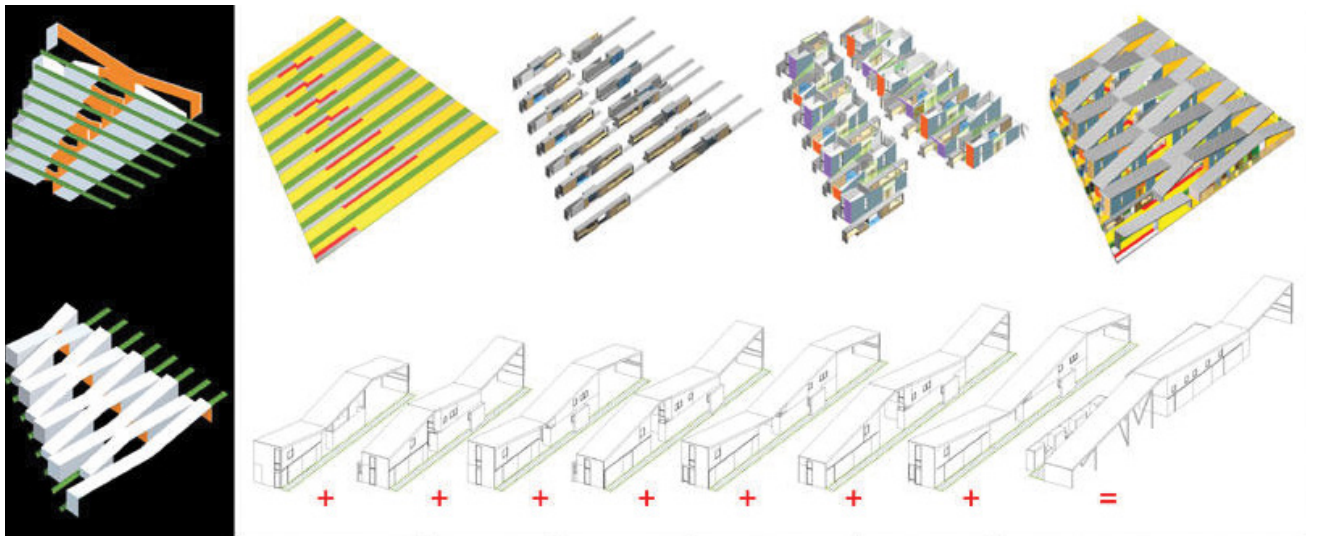
Η παρέμβαση γίνεται σε μία εγκαταλελειμμένη και υπανάπτυκτη προάστια έκταση, στο San Ysidro, μια κοινότητα της πόλης San Diego στη Καλιφόρνια. Το τυπικό προάστιο του San Ysidro άλλαξε με την αλληπάλληλη μετανάστευση. Οι ανεπίσημες επεκτάσεις των σπιτιών πυκνώσαν στην περιοχή και έδωσαν ζωή στις πίσω αυλές, ενώ οι ανεπίσημες επιχειρήσεις δημιούργησαν δρόμους διαφόρων χρήσεων. Η άτυπη διαπραγμάτευση των ορίων και των χώρων έγινε η βάση για την σταδιακή προσέγγιση σχεδιαστικών λύσεων, που έχουν τονωτική επίδραση στον αστικό ιστό.

Αναγνωρίζοντας αυτή την κατάσταση ο Cruz αναπτύσσει την Προσιτή Ζώνη Στέγασης (Affordable Housing Overlay Zone, AHOZ), μία μικροπολιτική που χρησιμοποιεί τοπικούς φορείς όπως η Casa Familiar σαν διαμεσολαβητές μεταξύ των κατοίκων και των τοπικών αρχών, διευκολύνοντας έτσι την αλλαγή της έννοιας της πυκνότητας, η οποία ορίζεται θεσμικά ως «μονάδες ανά στρέμμα», στον καθορισμό της ως τις «κοινωνικές ανταλλαγές ανά στρέμμα», συμβάλλοντας έτσι στην οικονομική και κοινωνική βιωσιμότητα των κοινοτήτων μέσω μίας χωρικής διαμόρφωσης. Οι παρεμβάσεις του Cruz στο San Ysidro δεν αφορούν ένα συγκεκριμένο κτιριακό σχεδιασμό ανά τετραγωνικό, αλλά τον «σχεδιασμό» μιας πολιτικής που θα διαφοροποιεί τον θεσμικό καθορισμό των ζωνών έτσι ώστε να επιτρέπει στους κατοίκους να αλλάζουν πιο εύκολα τις κατοικίες τους ανάλογα με τις ανάγκες τους και να δημιουργούν νέα project με πολλαπλές πυκνότητες και χρήσεις³⁹.

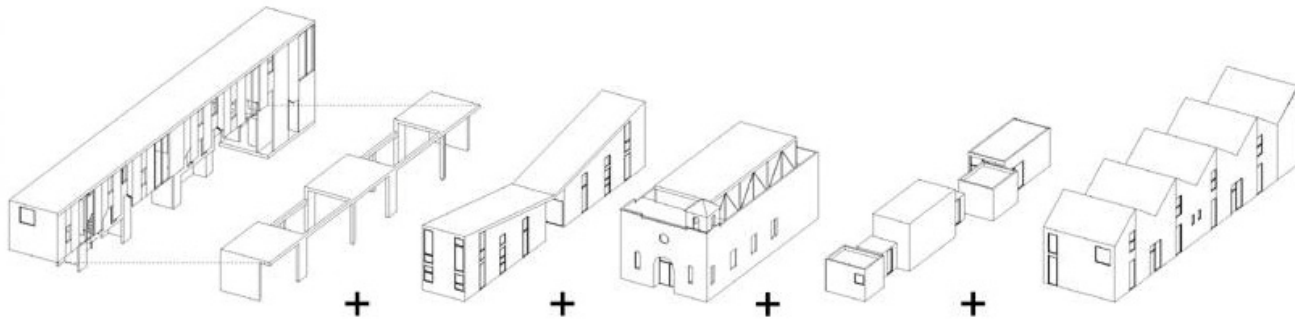
Το Living Rooms at the Border είναι ένα μικρό project που προσπαθεί να προβλέψει τις αναγκαίες πυκνότητες και τις μικτές χρήσεις που χρειάζεται να αναπτυχθούν στις γειτονιές του Σαν Ντιέγκο. Αποτελεί ένα πολιτικό εργαλείο για την Casa Familiar, την ΜΚΟ που έχει αναλάβει την ανάπτυξη του έργου, έτσι ώστε να μπορέσει να διαπραγματευτεί και να αλλάξει τους θεσμούς γύρω από τον καθορισμό των ορίων, για την ευρύτερη κοινότητα του San Ysidro.

---

³⁹ Teddy Cruz, 'Levittown Retrofitted: An Urbanism Beyond the Property Lines' στο Christine de Baan, Joachim Declerck, and Véronique Patteeuw, Visionary Power: Producing the Contemporary City, Rotterdam: NAI Publishers, 2007, σύμφωνα με Ό.π.

Υποδομές κοινωνικών υπηρεσιών	Προγράμματα της Casa Familiar	Ανεπίσημες χρήσεις/ Πόθανες χρήσεις ανα το χρόνο	Μονάδες/ Συλλογικές Κουζίνες/ Συν-ιδιαικτηρίες
	Tues 3:30 PM ARTS WORKSHOPS		
	FARMER'S MARKET Sun 9:30 AM		
	Sat 7:30 PM QUINCEAÑERA		
	COLLECTIVE KITCHEN Wed 6:00 PM		
	Mon 10:30 AM CATERING LEASE		
	PUBLIC SYMPOSIUM Sat 4:00 PM		
	7:30 PM GARDEN ORIENTATION		
	GALLERY SHOW Fri 8:00 PM		
	Sat 10:00 PM BLOCK PARTY		

18. Διαγράμματα υποδομών και χρήσεων, Living Rooms at the Border

Ουσιαστικά η Casa Familiar παίρνει τον ρόλο του διαμεσολαβητή μεταξύ της κοινότητας και της αρχιτεκτονικής πρακτικής με τους κρατικούς φορείς, θέλοντας να αποδείξει πως οι πειραματικές εργασίες γύρω από το θέμα της στέγασης στις ΗΠΑ βρίσκονται στην δύναμη των προοδευτικών, κοινοτικά βασισμένων οργανώσεων (και ΜΚΟ), και στις μικρές κοινότητες όπως αυτή του San Ysidro. Η πολιτική αυτή της Casa Familiar και γενικά αυτού του είδους των ΜΚΟ μεταφράζεται σε μοναδικές οργανωτικές στρατηγικές, που παίρνουν υπόψη τις ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν την κάθε κοινότητα και τον κάθε τόπο.

Το σχέδιο καταφέρει, μέσα από τις διαπραγματεύσεις του Cruz και της Casa Familiar, να παρέμβει στο θεσμικό πλαίσιο που διέπει την περιοχή και επιτρέπει μόνο τρεις μονάδες κατοίκησης, και μέσω κοινόχρηστων κουζινών και χρήσεων, προτείνει, εν τέλει, δώδεκα μονάδες προσιτής στέγασης και ένα κοινοτικό κέντρο που προσαρμόζεται στο κέλυφος μίας εκκλησίας του 1927. Στη νέα σοφίτα της εκκλησίας δημιουργούνται γραφεία της ΜΚΟ Casa Familiar, ενώ σχεδιάζεται ένας κοινοτικός κήπος που χρησιμεύει για την υποστήριξη των μικρο-οικονομιών της κοινότητας και την πραγματοποίηση δημόσιων εκδηλώσεων. Ο κεντρικός πεζόδρομος περιβάλλεται από μία σειρά ημιυπαίθριων χώρων, με πρόσβαση στον κήπο και στην εκκλησία, που έχουν ηλεκτρισμό και νερό και μπορούν να χρησιμεύσουν για την κάλυψη πληθώρας αναγκών και δραστηριοτήτων της γειτονιάς, όπως ανεπίσημα νηπιαγωγεία, workshop κτλ. Έτσι σε ένα μέρος όπου οι κανονισμοί επιτρέπουν μία χρήση γης, η παρέμβαση καταφέρει να εφαρμόσει πέντε διαφορετικές, που η μία είναι βοηθητική στην άλλη.

Οι μονάδες του συστήματος κατοικιών αποτελούνται από μια σειρά από μινιμαλιστικά, γεωμετρικά κομμάτια. Οι οικιστικές μονάδες συνδέονται μεταξύ τους και αποτελούνται από μπετονένια και ξύλινα πλαίσια. Στο κέντρο κάθε μονάδας υπάρχει ένας ανοικτός τετραγωνικός χώρος με διάμετρο 12 ποδίων, και γύρω του υπάρχει μια κουζίνα ή ένα μπάνιο, ενώ ο ίδιος ο χώρος μπορεί να υποδιαιρεθεί με προκατασκευασμένους τοίχους από ξύλο, ανάλογα με τις ανάγκες του κάθε νοικοκυριού. Η πτέρυγα του έργου "Senior Housing and Childcare" αποτελείται από μια επαναλαμβανόμενη σειρά από τσιμεντένιους τοίχους και ξύλινα πλαίσια. Ο υφιστάμενος χώρος της εκκλησίας θα γίνει ένα «κτίριο μέσα στο κτίριο» ενισχυμένο από πλαίσια χάλυβα στο εσωτερικό της ξύλινης κατασκευής.

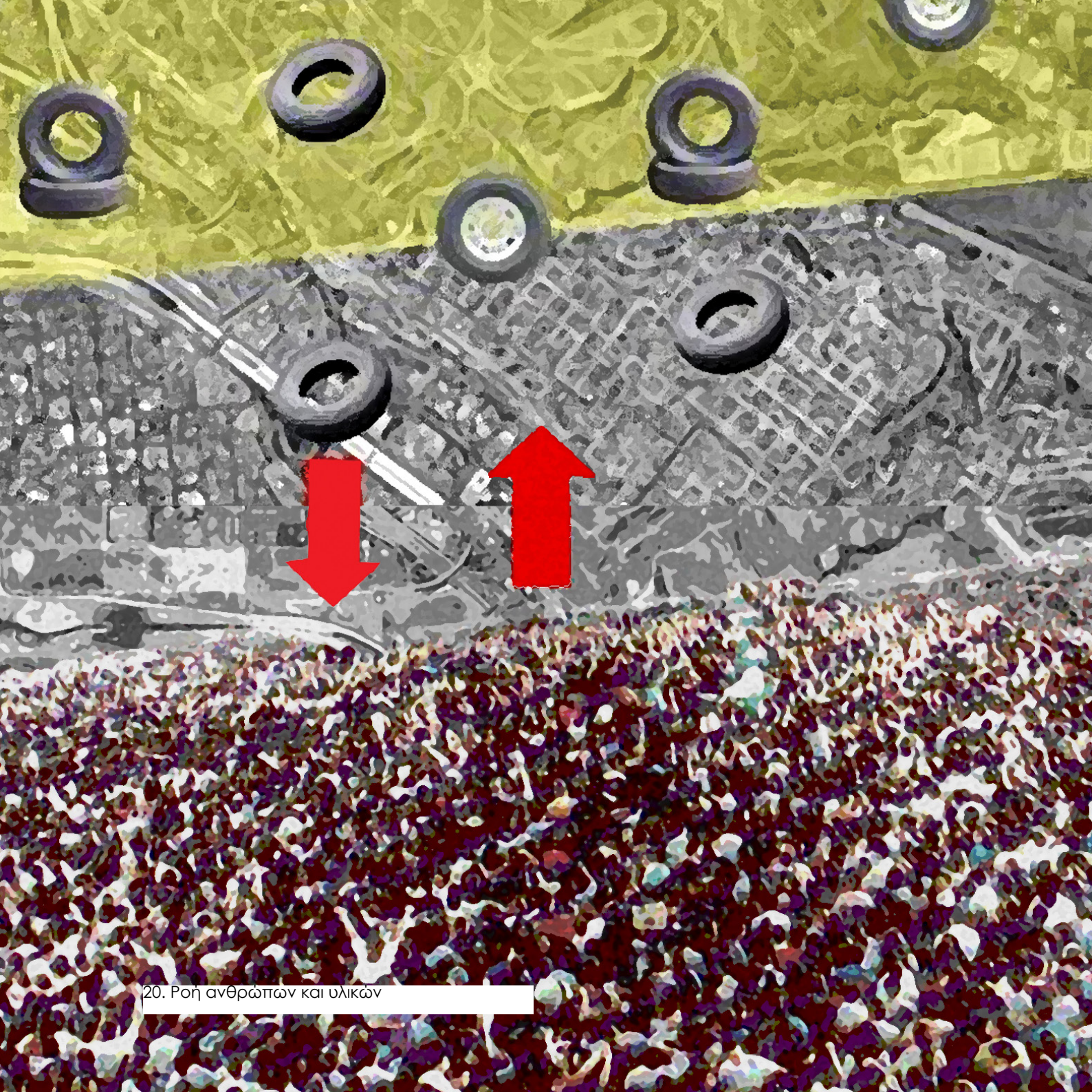

19. Living Rooms at the Border, σκιτσο

Το έργο προτείνει στρατηγικές πυκνώσης , κάτι που είναι τυπικό στο αστικό περιβάλλον του Μεξικού. Για παράδειγμα, δημιουργεί χώρους που μπορούν να είναι είτε κλειστοί για ιδιωτική χρήση είτε ανοιχτοί στην κοινότητα, και έχουν στόχο την ύφανση εσωτερικών διαδρομών κυκλοφορίας σε σχέση με τις υπάρχουσες γραμμές των μέσων μεταφοράς της πόλης. Φέρνοντας τα παιδιά και τους υπερήλικες μαζί, η πρόταση προτείνει επίσης ένα ολοκληρωμένο ρόλο για τους ηλικιωμένους σε ένα ευρύτερο κοινοτικό πλαίσιο. Η εξέλιξη του έργου έχει σχεδιαστεί ώστε να μπορεί να κατασκευαστεί σε στάδια, όταν θα υπάρξει κάποια χρηματοδότηση, ξεκινώντας με μονοπάτια, κοινοτικούς πράσινους χώρους και κενούς χώρους με υποδομές ηλεκτρισμού και νερού που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από την ίδια την γειτονιά.

Στόχος του project είναι να δημιουργήσει ένα σύστημα κατοικιών, με ενσωματωμένους δημόσιους χώρους, που θα αναγνωρίζει και θα εκμεταλλεύεται την πυκνή, ποικίλων χρήσεων και συχνά παράνομη ανάπτυξη που υπάρχει στην περιοχή.

Ουσιαστικά αυτό που προτείνεται είναι η προσιτή στέγαση με κοινοτικά κέντρα και ευέλικτες κατασκευές που επιτρέπουν τους, πολλαπλών χρήσεων, εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους, ανάλογα με τις ανάγκες, οι όποιοι έχουν και την δυνατότητα επέκτασης. Με τον τρόπο αυτό ο Teddy Cruz, με δική του πρωτοβουλία, αναλαμβάνει το ρόλο του διαμεσολαβητή ώστε να μπορέσει να νομιμοποιήσει τις ήδη υπάρχουσες πολλαπλές χρήσεις, αλλά και να καλύψει επιπλέον ανάγκες της κοινότητας.

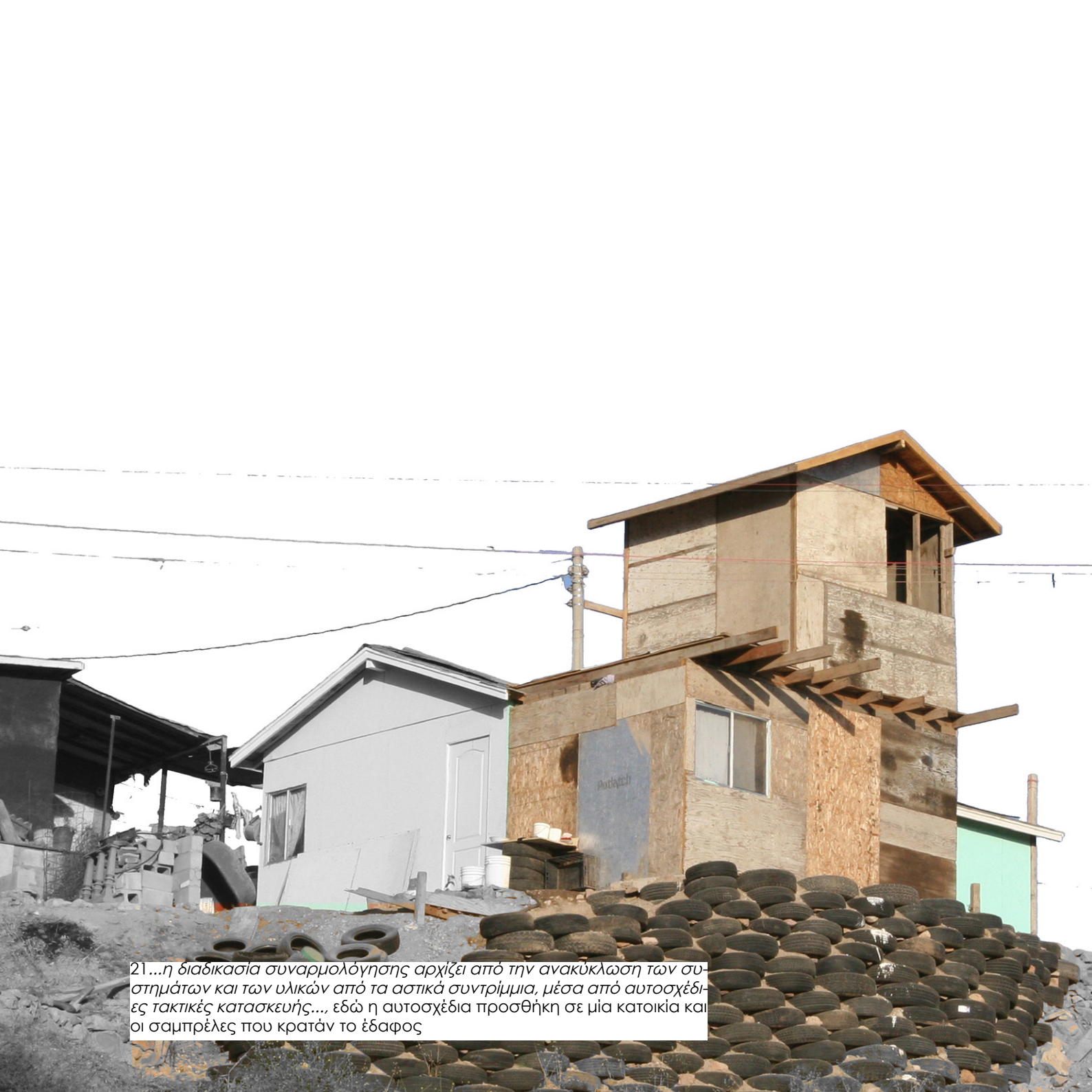
Κοινωνικά υποστηρικτικά πλαίσια

Ο Teddy Cruz δρα σε συνοριακές περιοχές, στο σημείο που δύο διαφορετικοί κόσμοι συναντιούνται και αλληλεπιδρούν. Παρατηρεί λοιπόν τον τρόπο που διαμορφώνονται οι άτυπες κοινότητες στέγασης και ερευνά την έναρξη των διαδικασιών στέγασης μέσα σε εξαθλιωμένες κοινότητες, καθώς η ανεπίσημη περιφέρεια τους διαμορφώνεται σταδιακά μέρα με τη μέρα, και αυξάνεται με ταχύ ρυθμό. Αυτό προκάλεσε έρευνα για τις τακτικές της εισβολής που χαρακτηρίζουν ορισμένους από τους «οικισμούς εκκίνησης», όπου η δυναμική της χρόνιας, νομαδικής πολεοδομίας υποστηρίζεται από μια πολύ εξελιγμένη κοινωνική οργάνωση. Συγκεκριμένα στην περιοχή της Τιχουάνα και του Σαν Ντιέγκο η διαδικασία συναρμολόγησης αρχίζει από την ανακύκλωση των συστημάτων και των υλικών από τα αστικά συντρίμια του Σαν Ντιέγκο, μέσα από αυτοσχέδιες τακτικές κατασκευής και διανομής αγαθών και υπηρεσιών. Πόρτες γκαράζ χρησιμοποιούνται για να φτιαχτούν τοίχοι, ξύλινα κιβώτια αποτελούν τον οπλισμό για άλλες εισαγόμενες επιφάνειες όπως είναι οι ανακυκλωμένες πόρτες ψυγείων. Μετά από μήνες κατασκευής και κοινοτικής οργάνωσης η γειτονιά αρχίζει να ζητά υπηρεσίες από την πόλη. Με άλλα λόγια πρώτη έρχεται η κατοίκηση και οι υποδομές ακολουθούν.

Για το λόγο αυτό ο Cruz προσπαθεί να δημιουργήσει κοινωνικά υποστηρικτικά πλαίσια, συνεργαζόμενος με ΜΚΟ έτσι ώστε να επιτρέψει σε αυτές τις άτυπες κοινότητες να συνεχίσουν να υπάρχουν και να αναπτύσσονται. Φαντάζεται πραγματικές διαδικασίες παρέμβασης εντός των πολλαπλών δυνάμεων που διαμορφώνουν τις περιοχές των συνόρων. Στις περιοχές αυτές η ομογενοποίηση των αρχιτεκτονικών στυλ και οι πρακτικές αποκλεισμού στο σχεδιασμό αντιτίθενται στις δυνάμεις αυτές και επηρεάζουν το αποτέλεσμα της συνεχώς μεταβαλλόμενης κατάστασης όσο αναφορά την επέκταση των συνόρων.

«Χρησιμοποιώντας τις περιοχές αυτές σαν εργαστήριο»⁴⁰ προκαλεί την αναζήτηση για μια συμμετοχική πολιτική διαδικασία που μπορεί να υποστηρίξει τα ιδιαίτερα κοινωνικό-πολιτιστικά πρότυπα χρήσης ώστε να αποδώσουν μοναδικά πρωτότυπα στέγασης. Με βάση την μελέτη που έχει κάνει ο Teddy Cruz πάνω στις άτυπες κοινότητες, παρατηρεί τις συνθήκες στις υπάρχουσες γειτονιές, εστιάζοντας στις αδρανείς

40 Πηγή:<https://sixth.ucsd.edu/cat/artifact/past-exhibits/mappingoccupations/manufactured-sites.html>

21...η διαδικασία συναρμολόγησης αρχίζει από την ανακύκλωση των συστημάτων και των υλικών από τα αστικά συντρίμμια, μέσα από αυτοσχέδιες τακτικές κατασκευής..., εδώ η αυτοσχέδια προσθήκη σε μία κατοικία και οι σαμπρέλες που κρατάν το έδαφος

δυνατότητες των υπό-χρησιμοποιούμενων στοιχείων της αστικής υποδομής αλλά και στα επαναλαμβανόμενα κύματα μεταναστών σε όλο των κόσμο. Συγκεκριμένα καταλήγει:

«Μια διαφορετική αντίληψη των κατοικιών μπορεί να προκύψει από αυτή τη γεωγραφία, που εγκυμονεί την υπόσχεση της δημιουργίας μιας πολεοδομίας που αποδέχεται το πλήρες φάσμα της κοινωνικής και χωρικής δυνατότητας»⁴¹

22. Manufactured Sites, Μοντέλο κατασκευής σε πραγματική κλίμακα

23. Manufactured Sites, Κολάζ πρότασης

Manufactured Sites

Ο Teddy Cruz αναγνωρίζοντας το μείζον πρόβλημα κατοίκησης που υπάρχει στην περιοχή της Τιχουάνα, προτείνει υποστηρικτικές δομές που θα μπορούσαν να καλύψουν της ανάγκες της κοινότητας τόσο σε επίπεδο κατοίκησης όσο και για άλλες χρήσεις. Επικεντρώνει στην πολυεπίπεδη πολυπλοκότητα αυτών των περιοχών και όχι απλά στα αντικείμενα. Αντιλαμβάνεται ουσιαστικά την στέγαση λιγότερο σαν μία συλλογή αντικειμένων και περισσότερο σαν τις συμμετοχικές διαδικασίες της κοινότητας, την εφευρετικότητα και την οργάνωση των κατοίκων και προσπαθεί να υποστηρίξει τους έξυπνους τρόπους ανακύκλωσης.

Το «Manufactured Sites» προτείνει μια συνεργασία μεταξύ μιας ΜΚΟ του Σαν Ντιέγκο και του Δημοτικού Ινστιτούτου Σχεδιασμού στην Τιχουάνα ώστε να μπορέσει να πάρει χρηματοδότηση από διεθνή ιδρύματα. Η συμμαχία μεταξύ του δήμου της Τιχουάνα και της Casa Familiar (ΜΚΟ) στο Σαν Ντιέγκο δημιούργησε τη δυναμική ώστε να θεσπιστεί η χρηματοδότηση και η πολιτική που θα απαιτεί από τους διευθύνοντες συμβούλους των maquiladoras να επαν-επενδύσουν στις κοινότητες που κατοικούν συμμεριζόμενοι τις τεχνικές δυνατότητες τους για να διευκολύνουν τα μικρά έργα πλήρωσης της υποδομής για την εκκίνηση οικισμών.

Για το λόγο αυτό στα πλαίσια του project προτείνονται προκατασκευασμένα πλαίσια, παραγόμενα από τα maquiladora⁴², που μπορούν να λειτουργήσουν ως αρθρωτοί μηχανισμοί που δημιουργούν την στήριξη ή το σκελετό του κτιρίου και μπορούν να πληρωθούν με πολυποίκιλα ανακυκλωμένα υλικά και συστήματα που οι κάτοικοι φέρνουν από τον Σαν Ντιέγκο στην Τιχουάνα και ήδη δημιουργούν αυτοσχέδια συστήματα κατοίκησης, τα οποία όμως είναι εύθραυστα όπως είναι και η τοπολογία του εδάφους, όπου τοποθετούνται.

Τα εν λόγω πλαίσια μπορούν επίσης να λειτουργήσουν ως καλούπι για μια ποικιλία θέσεων και περιπτώσεων, όπου μια σκάλα ή ένας τοίχος είναι απαραίτητα. Έρχοντα λοιπόν εξοπλισμένα με προ-συναρμολογημένα πέδιλα. Ένα αντιστηρικτικό

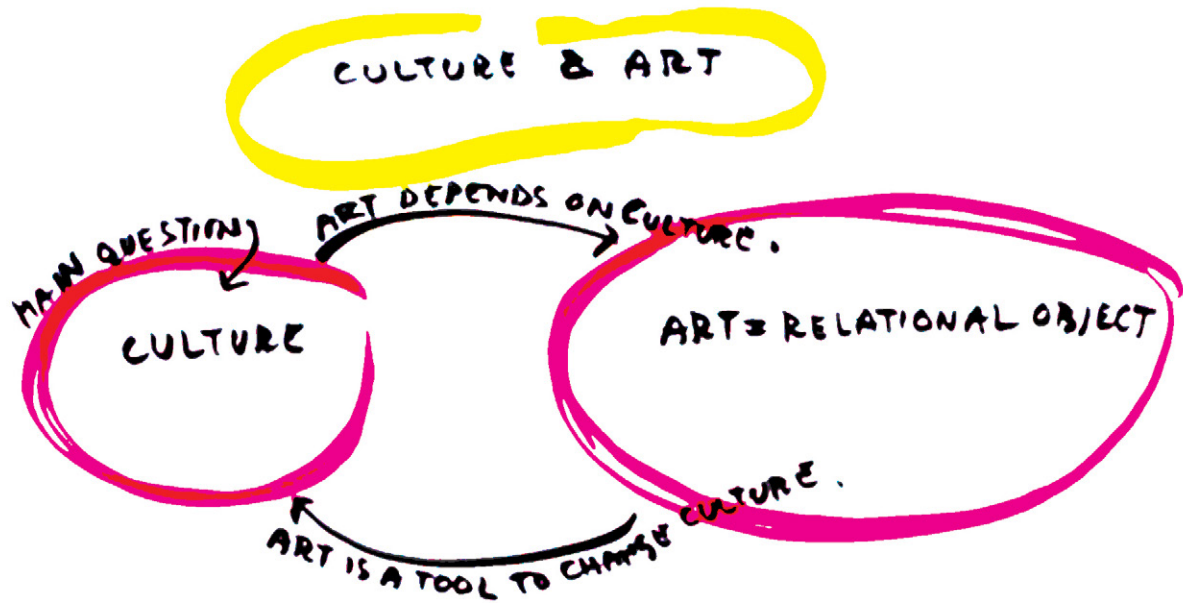
⁴² Είναι η μεξικανική ονομασία για βιομηχανικές εργασίες σε μια ζώνη ελεύθερων συναλλαγών (ΖΕΣ), όπου τα εργοστάσια εισάγουν υλικά και εξοπλισμούς αφορολόγητα και αδασολόγητα για τη συγκέντρωση, επεξεργασία ή μεταποίηση και στη συνέχεια την εξαγωγή των συγκεντρωμένων, επεξεργασμένων και / ή μεταποιημένων προϊόντων, μερικές φορές πίσω στη χώρα προέλευσης των πρώτων υλών. πηγή: <http://en.wikipedia.org/wiki/Maquiladora>

24. Manufactured Sites,
Εφαρμογή σε μεγαλύτερη κλίμακα Teddy Cruz

σύστημα υποστηρίζει μια πλαστική θήκη παροχής νερού που περιέχει προμήθεια δύο εβδομάδων, και έχει σχεδιαστεί έτσι ώστε να προσαρμόζονται τα πιο δημοφιλή συστήματα που διανέμονται κατά τη στιγμή που οι άτυπες κοινότητες στέγασης αρχίζουν να δημιουργούνται. Αυτό το μικρό κομμάτι είναι και το πρώτο βήμα για την κατασκευή μεγαλύτερων ικριωμάτων που θα συμβάλλουν στην ενίσχυση του, υπό άλλες συνθήκες, επισφαλούς εδάφους, χωρίς να διακυβεύεται η διαχρονική δυναμική αυτών των αυτοσχέδιων κοινοτήτων. Γεφυρώνοντας τις χειροποίητες και τις βιομηχανικές κατασκευές, αυτό το πλαίσιο αποτελεί μία διαφορετική προσέγγιση γύρω από το ζήτημα της κατοικίας, καθώς δεν είναι μεμονωμένο αλλά αλληλεπιδρά με την ευρύτερη κοινότητα. Εδώ, οι κατασκευασμένες κατοικίες δεν είναι ένα μινιμαλιστικό αντικείμενο που αναπτύσσεται στο έδαφος, αλλά ένας πραγματικός χώρος, ανοιχτός σε πολλαπλές εξελίξεις στο μέλλον.

Ενώ παρατηρούνται κάποια κοινά στοιχεία με τη θεωρία του Habraken για τις υποστηρικτικές δομές, στην περίπτωση του Teddy Cruz το κοινωνικό στοιχείο είναι αυτό που υπερισχύει, καθώς η διαδικασία υποστηρίζεται από συνεχείς διαβουλεύσεις και διαπραγματεύσεις ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες, θεσμούς και επιχειρήσεις και σκοπός της είναι να βοηθήσει τους ήδη υπάρχοντες ανεπίσημους οικισμούς να αναπτυχθούν, προσφέροντας τους τα πλαίσια για πιο σταθερές κατασκευές. Επίσης οι «υποστηρικτικές δομές» που προτείνει ο Cruz είναι αρκετά πιο ευέλικτες από αυτές που προτείνει ο Habraken καθώς σκοπός τους είναι, μέσω της αναγνώρισης των αναγκών και της τεχνογνωσίας της ίδιας της κοινότητας, να απαντήσουν στις πολυποικίλες ανάγκες της.

ART MEDIATES OUR RELATIONSHIP WITH THE WORLD.
ARTIST = MEDIATOR.

Το αντικείμενο συσχέτισης

Το αντικείμενο συσχέτισης (relational object) είναι αυτή η παρέμβαση που θα αποτελέσει τον καταλύτη για την ενεργοποίηση της κοινότητας , όπως ορίζεται από την Marjetica Potrc. Σύμφωνα με την Potrc:

«το αντικείμενο συσχέτισης, είναι ένα αντικείμενο⁴³ που η κοινότητα χρησιμοποιεί σαν εργαλείο για να διατυπώσει μία νέα κουλτούρα ζωής στην πόλη και στην επανακαιοποίηση της. Ένα αντικείμενο συσχέτισης έχει την δυνατότητα να επαναπροσδιορίσει την συνύπαρξη των κοινοτήτων με την πόλη.»⁴⁴

Αυτό που επιτυγχάνει το αντικείμενο συσχέτισης είναι η ενδυνάμωση του χρήστη και η έναρξη της συμμετοχικής διαδικασίας μέσω της εμπλοκής της κοινότητας στη διαχείριση και χρήση του.

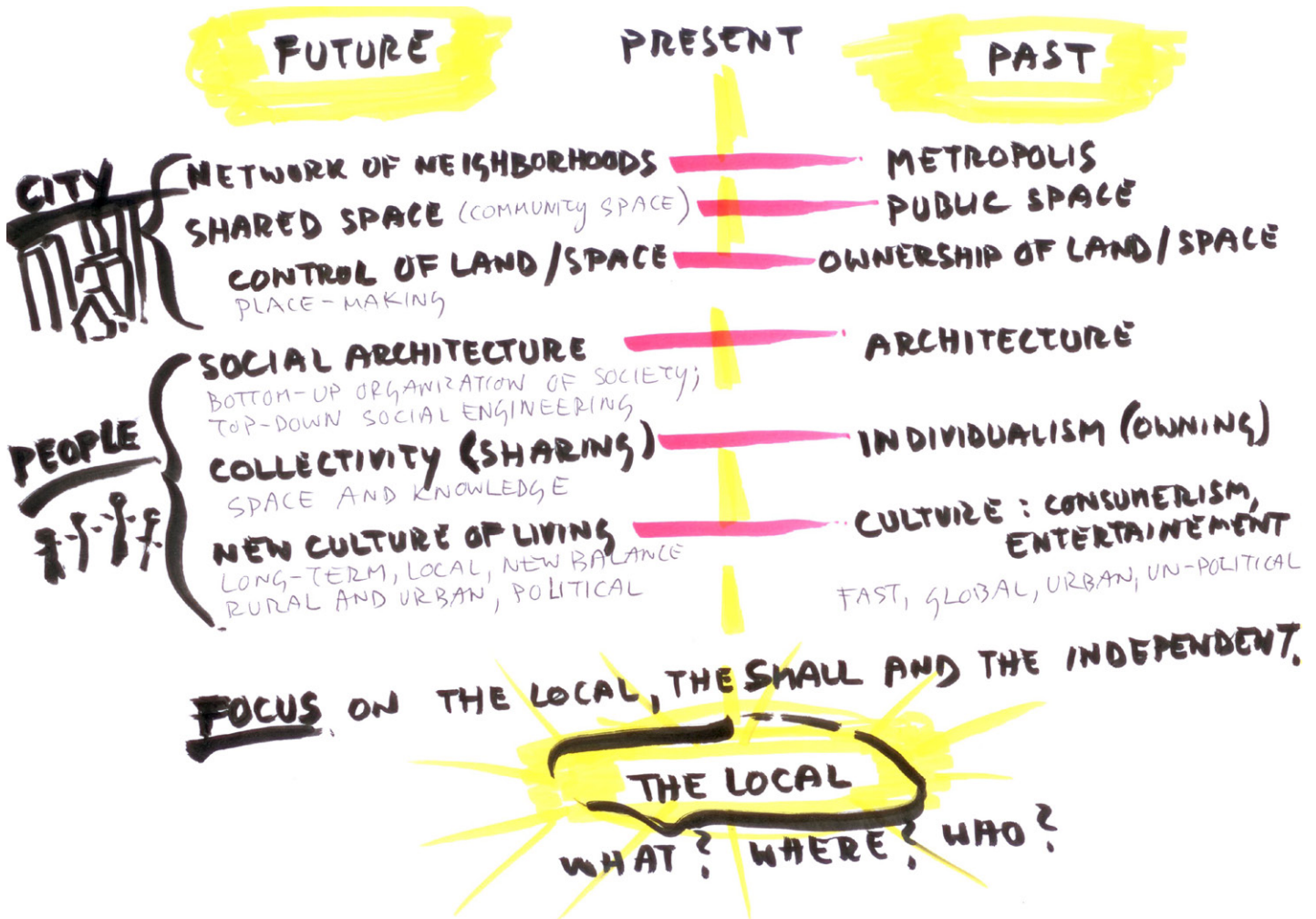
Η Marjetica Potrc οραματίζεται την πόλη του μέλλοντος ως μία πόλη από δυνατές, μικρές γειτονίες, όχι ως μία μητρόπολη που αποτελείται από μεμονωμένα άτομα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο διαχωρίζει τους δημόσιους χώρους από τους κοινοτικούς και δίνει έμφαση στην ανάπτυξη αυτών των κοινοτικών χώρων, που ουσιαστικά πρέπει να ελέγχονται- και όχι να ανήκουν- από την κάθε ομάδα που θέλει να κατοχυρώσει μία αναγνωρίσιμη θέση μέσα στην κοινωνία. Οι χώροι αυτοί αποτελούν ένα πεδίο όπου οι διαφορετικές γνώσεις, κουλτούρες, απόψεις των ανθρώπων μοιράζονται, αλληλεπιδρούν και συντελούν στην δημιουργία μίας νέας, κοινής κουλτούρας ζωής, που δεν στηρίζεται μόνο στην συλλογική κάλυψη βασικών αναγκών, όπως μπορεί να είναι η τροφή, αλλά και σε ένα νέο μοντέλο ζωής ,που στηρίζεται στη συζήτηση και στην κοινή προσπάθεια κατανόησης και απάντησης σε ζητήματα που έχουν να κάνουν με την σχέση των κατοίκων με την δημόσια σφαίρα.

Για την επίτευξη αυτού η Potrc εφαρμόζει αυτό που η ίδια προσδιορίζει ως «επαναπροσδιορισμένη πρακτική»⁴⁵ (redirective practice) , δανειζόμενη τον όρο από τον Αυστραλό σχεδιαστή Tony Fry. Η επαναπροσδιορισμένη πρακτική είναι μία

43 Ο όρος αντικείμενο χρησιμοποιείται καταχρηστικά καθώς αυτό μπορεί να είναι οτιδήποτε, από μία τουαλέτα μέχρι έναν κήπο κτλ

44 Πηγή: <http://afterall.org/online/spaces-for-a-new-culture-of-a-living/>

45 Pieterjan Grandry What is the future of architecture, Marjetica Potrc, 2012, σελ.189

26. Τα στοιχεία της οραματισμένης πόλης, Marjetica Potrč, Notes on Participatory Design 1, 2011,

μορφή συμμετοχικής ενέργειας που χαρακτηρίζει την διαδικασία όπου διαφορετικοί άνθρωποι από διαφορετικά υπόβαθρα συνεργάζονται, ώστε να επιτύχουν μία πολιτισμική αλλαγή. Στα πλαίσια αυτής της πρακτικής το αντικείμενο συσχέτισης, βασισμένο στη αντίληψη πως για να προκληθεί μία κοινωνική αλλαγή δεν φτάνουν οι θεωρητικές αναλύσεις, ξεκλειδώνει την δυναμική μίας κοινότητας, και δίνει το έναυσμα για τους κατοίκους της να εκφραστούν και να συμμετάσχουν.

Ο ειδικός, είτε αρχιτέκτονας είτε καλλιτέχνης, παίζει στην συγκεκριμένη περίπτωση τον ρόλο του διαμεσολαβητή που βλέπει την τέχνη και την αρχιτεκτονική σαν « μέσο έκφρασης εκεί που τα άτομα και ο πολιτισμός συναντιούνται».⁴⁶ Μπορεί δηλαδή να μεσολαβήσει στη σχέση των κατοίκων της γειτονιάς με την πόλη, όχι μόνο με τις τοπικές αρχές, αλλά και με την «οραματισμένη» πόλη που αντανακλά την κουλτούρα τους. Προσεγγίζοντας την κοινότητα σε μία ομαδική προσπάθεια, ο καλλιτέχνης και η τέχνη ασχολούνται με τις κοινωνικές διαδικασίες που προσβλέπουν να μεταμορφώσουν την κοινωνία από τα κάτω.

Το αντικείμενο συσχέτισης εντοπίζεται απευθείας στο τρίτο στάδιο της συμμετοχικής διαδικασίας, καθώς εντάσσει τους εμπλεκομένους σε αυτή μέσω της χρήσης του. Η χρήση όμως αυτού τροφοδοτεί την περαιτέρω εξέλιξη του χώρου καθώς και τις κοινωνικές διαδικασίες που θα προκύψουν μέσα σε αυτόν, και απελευθερώνει χαρακτηριστικά που τροφοδοτούν τον προσδιορισμό νέων αναγκών και των σχεδιασμό νέων τρόπων κάλυψης αυτών, δηλαδή τα δύο πρώτα στάδια της συμμετοχικής διαδικασίας.

27. Η επιλογή του μέρους της παρέμβασης και η προετοιμασία του, σκίτσο του Stedelijk Museum Amsterdam

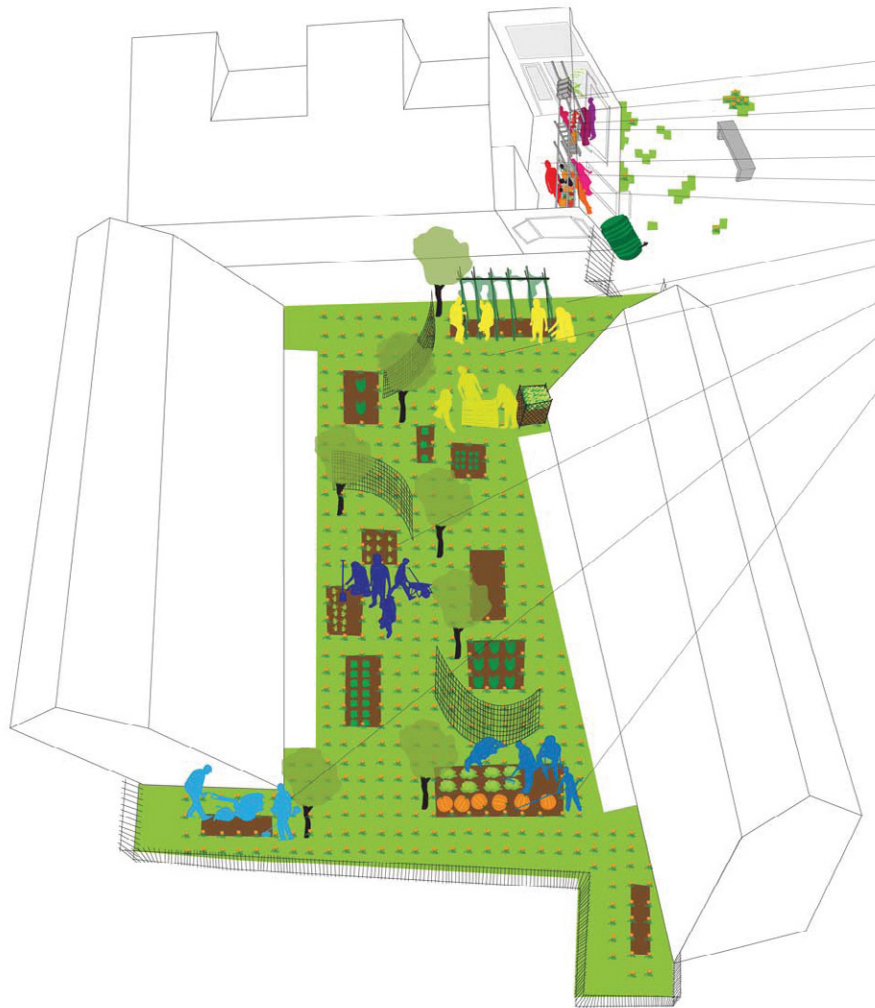
The Cook, the Farmer, His Wife and the Neighbor

Το 2008 ανατέθηκε στους Wilde Westen (μια ομάδα νεαρών σχεδιαστών, αρχιτεκτόνων και πολιτιστικών παραγωγών), από ένα συνασπισμό δημόσιων αρχών, ιδιωτών επενδυτών και του εμπορικού επιμελητηρίου του Άμστερνταμ, μία έρευνα με θέμα «την επιχειρηματική κηπούπολη». Ο σκοπός ήταν να βρεθούν νέες ευκαιρίες για την οικονομική και διαρθρωτική ανάπτυξη μιας περιοχής σε παρακμή, του New West στο Άμστερνταμ. Το αποτέλεσμα αυτής της έρευνας ήταν η διαμόρφωση μίας στρατηγικής που εκτρέπεται από τις προσδοκίες του συνασπισμού και αντ' αυτού εμπλέκει την πολιτιστική, κοινωνική, οικονομική και χωρική ανάπτυξη της περιοχής με τη συμμετοχή των κατοίκων της, ως τον κύριο πόρο για τον αειφόρο μετασχηματισμό. Η στρατηγική αυτή δεν ικανοποίησε τον συνασπισμό, αλλά οι Wilde Westen πείστηκαν και προχώρησαν την εφαρμογή της με την έναρξη ενός πιλοτικού προγράμματος, ώστε να μπορέσουν να δουν τα αποτελέσματα της έρευνας τους. Μετά το πέρας της έρευνας οι Wilde Westen συναντήθηκαν με την Marjetica Potrc και αποφάσισαν να συνεργαστούν σε ένα συμμετοχικό έργο γύρω από την μαγειρική και την γεωργία, με την βοήθεια του Stedelijk Museum Amsterdam.

Το New West αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες κατοικημένες περιοχές που έχουν αναπλαστεί στην ΕΕ, γεγονός που οδηγεί στην συνεχή επανεγκατάσταση οικογενειών. Περισσότερο από το μισό του πληθυσμού της γειτονιάς αποτελείται από μετανάστες από την Τουρκία και το Μαρόκο. Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της περιοχής είναι πως οι οικογένειες αυτές, που αναγκάζονται να μεταναστεύσουν για δεύτερη φορά, βρίσκουν ιδιαίτερα δύσκολο το να χτίσουν μία κοινότητα.

Μετά από πολύμηνη διαμονή στην περιοχή και την αντίστοιχη έρευνα μέσα από επαφές με κοινωνικές και πολιτισμικές οργανώσεις, καθώς και με μεμονωμένες προσωπικότητες, η Marjetica Potrc προσδιορίζει την γεωργία και την μαγειρική, ως τα δύο στοιχεία που θα μπορούσαν να αποτελέσουν την αφετηρία της παρέμβασης. Τα στοιχεία αυτά θα μπορούσαν να προσκαλέσουν την ίδια την κοινότητα, και να αποτελέσουν τον καταλύτη που θα ξεκλειδώσει ζητήματα που αφορούσαν τις σχέσεις μεταξύ της κοινότητας, την σχέση της με την πόλη και την δημόσια σφαίρα.

Έτσι λοιπόν επιλέγεται, για την παρέμβαση, ένα παλιό χασάπικο, εγκαταλελειμμένο εδώ και 10 χρόνια, που συνδέεται με έναν κοινόχρηστο κήπο στο πίσω μέρος του

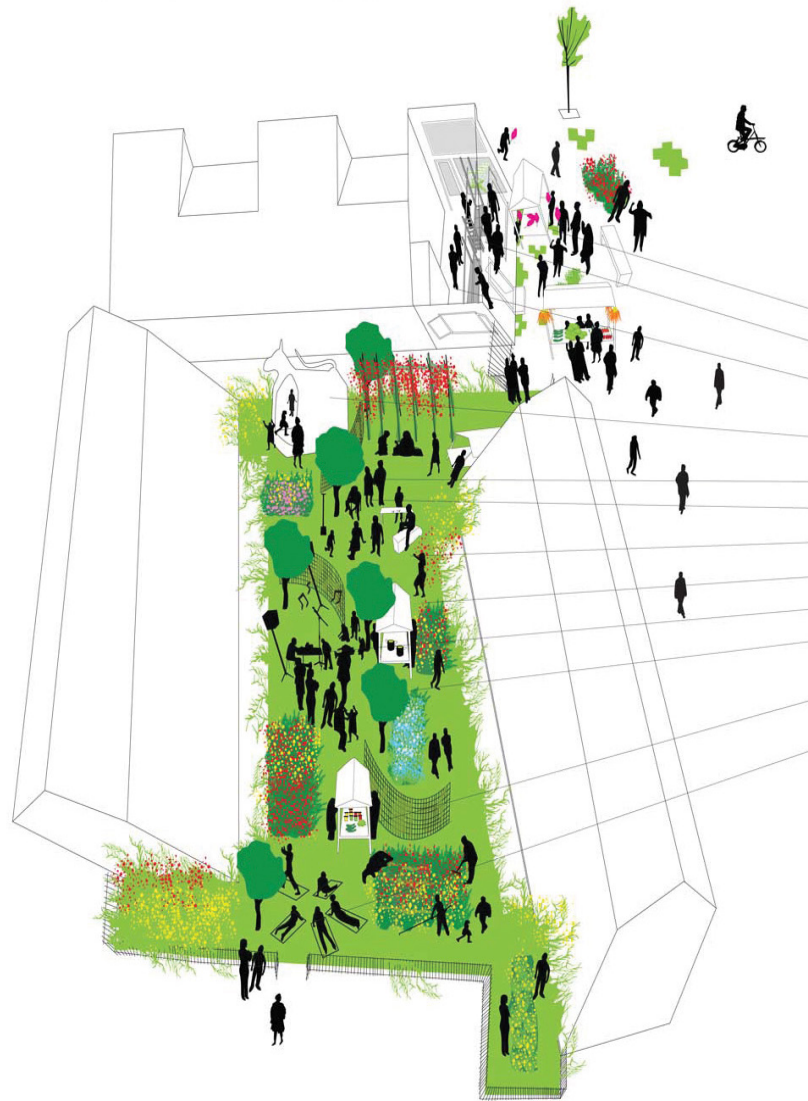
28. Η είσοδος και εμπλοκή της κοινότητας στην χρήση του, σκίτσο του Stedelijk Museum Amsterdam

κτιρίου, ιδανικό για έναν κοινοτικό κήπο λαχανικών. Η παρέμβαση ονομάζεται the Cook, the Farmer, his Wife and their Neighbor και αποτελείται από έναν κοινοτικό κήπο λαχανικών και μία κοινοτική κουζίνα που ανοίγουν και χρησιμοποιούνται από τους κατοίκους της περιοχής 3-4 φορές την βδομάδα. Ο κήπος και η κουζίνα αποτελούν στη προκειμένη περίπτωση το αντικείμενο συσχέτισης.

Σε πρώτη φάση η Marjetica Potrč σχεδιάζει και εξοπλίζει τον κήπο και την κουζίνα, και καλεί, με διάφορους τρόπους, από επισκέψεις στα σπίτια της γειτονιάς, γράμματα, workshop, μέχρι την χρήση της όψης του χασάπικου ως ενημερωτικό πίνακα, την κοινότητα. Στην δεύτερη φάση οι κάτοικοι καλούνται να συμμετάσχουν ενεργά στην καλλιέργεια του κήπου και στο μαγείρεμα. Έτσι μοιράζονται οι χώροι όπου ο καθένας μπορεί να καλλιεργήσει οτιδήποτε θελήσει, ενώ προτρέπει τους κατοίκους να μαγειρέψουν πιάτα από τις παραδοσιακές κουζίνες τους. Η κουζίνα χρησιμοποιείται επίσης και σαν χώρος συνάθροισης.

Το project ανοίγει στους κατοίκους της περιοχής έναν από τους πράσινους κήπους, που ήταν κλειστοί στο κοινό μέχρι τότε, που τον διεκδικούν καλλιεργώντας λαχανικά στον χώρο του, και χρησιμοποιεί την κηπουρική και τις διαφορετικές κουζίνες της πολυπολιτισμικής γειτονιάς, για τη δημιουργία ισχυρότερων δεσμών και την οικοδόμηση σταθερότερων σχέσεων μεταξύ των κατοίκων, του χώρου, και της ευρύτερης κοινότητας. Ο κοινοτικός κήπος και η κοινοτική κουζίνα επανεξετάζουν τον ρόλο των πράσινων χώρων στην ολλανδική κηπούπολη, ενώ προσφέρουν στους κατοίκους της περιοχής την δυνατότητα να επαναπροσδιορίσουν τη σχέση τους με τον δημόσιο χώρο και την δημόσια σφαίρα. Και ο κήπος και η κουζίνα δημιουργούν δεσμούς μέσα στην κοινότητα (οι κάτοικοι δίνουν στην κουζίνα την μισή από την παραγωγή του κήπου) και γίνονται ο καταλύτης όχι μόνο για τον μετασχηματισμό του δημόσιου χώρου αλλά και της ίδιας της κοινότητας.

Σε μεγαλύτερη κλίμακα το project επαναπροσδιορίζει τη σχέση μεταξύ της αγροτικής και της αστικής γνώσης, όπου άνθρωποι με διαφορετικές αρχές και υπόβαθρα συνεργάζονται για να δημιουργήσουν νέα γνώση, και είναι μια μορφή συμμετοχικού σχεδιασμού όπου οι άνθρωποι που πλήττονται πιο άμεσα (οι κάτοικοι σε αυτή την περίπτωση) εμπλέκονται οι ίδιοι σε όλα τα στάδια της ανάπτυξης του έργου. Το project φέρνει κοντά τους κατοίκους της περιοχής, μεμονωμένες προσωπικότητες, ομάδες (Marjetica Potrč, Wilde Westen, και πολλούς άλλους οργανισμούς) και

29. Η σημερινή κατάσταση και χρήση του μέ-
ρους, σκίτσο του Stedelijk Museum Amsterdam

Θεσμικά όργανα (το Stedelijk Museum, Far West, το Netherlands Architecture Fund που χρηματοδότησε την έρευνα, κτλ.). Με το να συμμετέχουν στο έργο αποκτούν ρίζες με τον τόπο, δημιουργούν θετική αλλαγή στην γειτονιά και επαναπροσδιορίζουν τον τρόπο που ζουν όλοι μαζί.

Ο στόχος του project είναι να συνεχίσει να υπάρχει και να εξελίσσεται και μετά το πέρας της συγκεκριμένης παρέμβασης από τον ειδικό, στηριζόμενο στην ίδια την κοινότητα. Το project αυτό, παρόλο που δρα αυτόνομα και στηρίζεται στην συγκεκριμένη κοινότητα, θα μπορούσε εν δυνάμει να αποτελέσει ένα είδος πιλοτικού προγράμματος για μια παρέμβαση μεγαλύτερης κλίμακας, σε όλους τους κλειστούς πράσινους κήπους της περιοχής. Το συγκεκριμένο παράδειγμα αποτελεί συμμετοχή που ενώ εκ πρώτης αποτελεί πρωτοβουλία του κράτους, στη συνέχεια αυτό απομακρύνεται λόγω διαφωνιών, και γίνεται με πρωτοβουλία του αρχιτέκτονα και με τη στήριξη άλλων θεσμών. Οι κάτοικοι εμπλέκονται στο τρίτο στάδιο, δηλαδή το στάδιο της χρήσης, αλλά με τον τρόπο αυτό επαναπροσδιορίζουν τις ανάγκες τους και τροφοδοτούν έτσι και το πρώτο και το δεύτερο στάδιο. Οι ανοιχτοί κήποι και η κοινοτική κουζίνα ήταν σε αυτή την περίπτωση το αντικείμενο συσχέτισης που αποτέλεσε το εφαλτήριο για την ενεργοποίηση της ίδιας της κοινότητας και επαναπροσδιόρισε τη συνύπαρξη της με την ίδια την πόλη.

30. Συλλογική καταγραφή και παραγωγή επιθυμιών

Παραγωγή Επιθυμίας

Η έννοια της επιθυμίας εμφανίζεται από πολύ νωρίς στο πρώιμο έργο των Guattari και Deleuze. Οι θεωρίες τους, «γραμμές της πτήσης» και σχιζοανάλυση, ενώ εντοπίζονται αρχικά στα πλαίσια της ψυχολογίας, μεταφέρονται και συνδέονται με την αρχιτεκτονική πρακτική και συγκεκριμένα με την συμμετοχική πρακτική σχεδιασμού.⁴⁷

Μια σχιζοαναλυτική προσέγγιση της συμμετοχής πρέπει να ξεκινά με την επιθυμία. Η προσέγγιση αυτή θεωρεί την συμμετοχική διαδικασία σαν ένα τρόπο δημιουργίας μιας συμμετοχικής οικονομίας επιθυμιών, μέσω της οποίας εκφράζονται άνθρωποι, χειρονομίες, οικονομικά και σχεσιακά δίκτυα. Έτσι, ουσιαστικά, η συμμετοχή αποτελεί μία διαδικασία, ένα «εργαστήριο επιθυμιών», και αυτό επειδή η επιθυμία είναι από μόνη της μία διαδικασία.

Η συμμετοχική διαδικασία που βασίζεται στις επιθυμίες των εμπλεκόμενων κομματιών ξεκινά με την έκφραση, καταγραφή και αρχειοθέτηση αυτών με διάφορα μέσα, από συζητήσεις μέχρι πιο ευφάνταστες και ανοιχτές διαδικασίες συλλογής επιθυμιών. Η καταγραφή και κατανόηση αυτών αποτελεί τη βάση για να ξεκινήσουν οι διαδικασίες συζήτησης και σχεδιασμού του χώρου, στηριζόμενες πάνω στις επιθυμίες των χρηστών, ενώ η συμμετοχική διαδικασία μένει ανοιχτή καθόλη τη διάρκεια στην εξέλιξη, στον επαναπροσδιορισμό και στις προσθήκες νέων επιθυμιών. Τα εμπλεκόμενα κομμάτια έχουν ενεργό ρόλο όχι μόνο στην έκφραση αλλά και στην μορφοποίηση των επιθυμιών τους.

---

47 Μετά τον Μάη του '68 οι Guattari και Deleuze αναπτύσσουν την θεωρία «των γραμμών της πτήσης» (ο όρος είναι σε ελεύθερη μετάφραση, ο ακριβής όρος δίνεται στα Γαλλικά ως "ligne de fuite" και στα Αγγλικά ως "line of flights"). Οι «γραμμές» των Guattari και Deleuze αμφισβητούν την συνήθη σχεδιαστική σκέψη γύρω από τις γραμμές. Ο όρος αποτελεί ουσιαστικά μία αφηρημένη και αρκετά σύνθετη μεταφορά που χρησιμοποιείται για να χαρτογραφήσει ολόκληρο το κοινωνικό πεδίο, να εντοπίσει τις μορφές του, τα σύνορα του, το γίνεσθαι του. Μπορεί να χαρτογραφήσει τον τρόπο που «η ζωή προχωρά πάντα με πολλαπλές μορφές και ταχύτητες». «Η γραμμή της πτήσης» δεν ορίζεται σαν μία απλή γραμμή, αλλά περισσότερο σαν ένα κουβάρι γραμμών που εκσφενδονίστηκε, παραβαίνοντας τα όρια των καθιερωμένων κανόνων και συμβάσεων, οδηγούμενο σε απρόσμενες εκδηλώσεις, τόσο στα πλαίσια των κοινωνικό-πολιτικών φαινομένων, όσο και σε ατομικό επίπεδο. Επιλέγοντας να ακολουθηθεί η θεωρία των «γραμμών της πτήσης», προτείνεται μία σχιζοαναλυτική ανάγνωση που επιλέγει μία ασυνήθιστη και ανώμαλη προσέγγιση, που ξεφεύγει από τα συνηθισμένα πλαίσια της αρχιτεκτονικής πρακτικής.

Σύμφωνα με τον John Landau:

«η επιθυμία είναι μια παραγωγή, δημιουργεί καταστάσεις. Η συμμετοχή είναι ένα ενεργητικό bricolage που χρησιμοποιεί ότι είναι διαθέσιμο με παράλογους τρόπους, επαναξιολογώντας το περιεχόμενο του, αφήνοντας τα κομμάτια του ελεύθερα να συνδεθούν με διαφορετικούς τρόπους. Η επιθυμία είναι το να εντάσσεις το κολάζ του ενός μέσα στο κολάζ του άλλου.»⁴⁸

Οδηγούμενος από την έννοια της επιθυμίας ο συμμετοχικός σχεδιασμός είναι ένα συμμετοχικό bricolage⁴⁹, όπου τα άτομα μπορούν να διερωτώνται την ετερογένεια μιας κατάστασης, να γνωρίζουν την θέση τους, και φτάνοντας το πιο πέρα, να βρουν νέα νοήματα, νέες δυνατότητες, να φτάσουν σε ένα κοινό project. Η διαδικασία είναι πιο σημαντική από το αποτέλεσμα, η συναρμολόγηση πιο σημαντική από το αντικείμενο, η αποτοπικοποίηση πιο σημαντική από την κατασκευή περιοχών.

Κάθε συμμετοχική προσέγγιση έρχεται αντιμέτωπη με τον προσδιορισμό των σχέσεων δύναμης μέσα σε ένα project, που εκφράζονται από τις σχεδιαστικές πολιτικές, τους θεσμούς και τα σχεδιαστικά πρωτόκολλα. Το ερώτημα θα έπρεπε να είναι ποιός ασκεί την δύναμη και πώς αυτή η δύναμη διανέμεται μέσα στο project, με σκοπό να ενδυναμώσει τους χρήστες ώστε να παίξουν έναν ενεργό ρόλο στην διαδικασία λή-

48 John Landau, "Desire", 1997, άρθρο που δόθηκε ως συνεισφορά στο delezueguattarianary

49 Bricolage: Στις πρακτικές τέχνες και τις καλές τέχνες, bricolage είναι η κατασκευή ή η δημιουργία ενός έργου από ένα ευρύ φάσμα πραγμάτων που τυχαίνει να είναι διαθέσιμα, ή ένα έργο που δημιουργήθηκε από μια τέτοια διαδικασία. Ο όρος προέρχεται από τη γαλλική λέξη bricolage, το οποίο αναφέρεται σε ερασιτέχνες επισκευής και DIY εργασίες συντήρησης (ο ορισμός της le bricolage, στα γαλλικά, αντιστοιχεί ακριβώς σε εκείνη του μαστορέματος). Ο όρος εδώ δανείζεται από τον έννοια που δόθηκε από τον Levi- Strauss στην μελέτη του La Pensee Sauvage. Υποστηρίζει ότι τα προτιμώμενα υλικά του bricolage δεν είναι έννοιες (τα υλικά των επιστημονικών θεωριών), αλλά σημάδια-ο bricoleur έχει το προνόμιο ως προς τον επιστήμονα να είναι σε θέση να ορίσει ένα κομμάτι ξύλου εναλλάξ ως υλικό, υποστήριξη, επέκταση, ξύλο κοπής, σφυρί, και ούτω καθεξής, και κάθε πιθανή χρήση του αντιπροσωπεύει ένα άλλο νόημα. Υπό την έννοια αυτή, ο bricoleur ανακρίνει όλα τα ετερογενή αντικείμενα από τα οποία αποτελείται ο θησαυρός του, για να ανακαλύψει τι θα μπορούσε να "σημαίνει!" το καθένα από αυτά, και έτσι συμβάλει στον καθορισμό ενός συνόλου το οποίο δεν έχει ακόμη υλοποιηθεί, αλλά τελικά διαφέρει ες' ολοκλήρου από το ρόλο που ενδιαφέρεται μόνο για την εσωτερική διάταξη των εξαρτημάτων., C. Levi-Strauss, The Savage Mind, Οξφόρδη: Oxford University Press, 1996

ψης των αποφάσεων και στην δημιουργική διαδικασία.

Σύμφωνα με τον Deleuze η επιθυμία τοποθετείται πριν την δύναμη, γιατί «η δύναμη επηρεάζεται από την επιθυμία». Έτσι λοιπόν, σε μία συμμετοχική προσέγγιση, η πιθανότητα της έκφρασης και της εξέλιξης των επιθυμιών των συμμετεχόντων είναι η προϋπόθεση για την ενδυνάμωση τους. Η επιθυμία αφορά το πρώτο στάδιο της συμμετοχικής διαδικασίας και μπορεί να παίξει έναν ανατρεπτικό ρόλο στις καθορισμένες δομές δύναμης μέσα σε ένα project, καθώς οι συζητήσεις δεν γίνονται μέσα σε ένα προκαθορισμένο πλαίσιο, αλλά με συγκρουσιακές διαδικασίες συναίνεσης, και γι αυτό το λόγο η ανάπτυξη μίας συμμετοχικής πρακτικής, βασισμένη στη μέθοδο της επιθυμίας όπως αυτή περιγράφηκε, τροφοδοτεί και τα επόμενα στάδια της συμμετοχικής διαδικασίας και μπορεί να οδηγήσει στην πραγματική συμμετοχή των χρηστών με απρόσμενα αποτελέσματα.

31. «ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ & ΑΝΟΙΧΤΟΙ ΧΩΡΟΙ», το κύριο αίτημα του Park Fiction

Εικόνα που δημιουργήθηκε για το International Symposium για τα 25 χρόνια του 'Art in Public Space' στο Αμβούργο.

Park Fiction

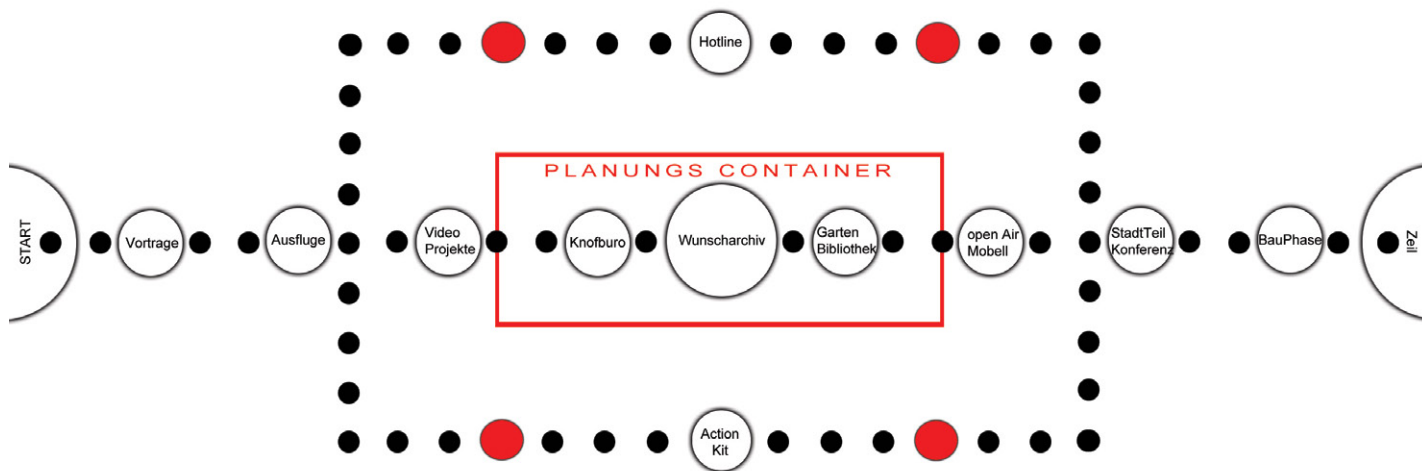
Το Park Fiction ξεκίνησε το 1995 ταυτόχρονα με την πώληση του τοίχου, κατά μήκος του λιμανιού, του ποταμού Elbe, σε νέες εταιρίες μέσω ενημέρωσης. Οι αρχές της πόλης σχεδίαζαν να εμποδίσουν την τελευταία θέα του St.Pauli στον ποταμό, με ένα συγκρότημα από «βαριά» κτίρια κατά μήκος του τοίχου. Από την άλλη, οι κάτοικοι ήθελαν ένα δημόσιο πάρκο. Έτσι λοιπόν ξεκίνησε ένα συμμετοχικό, συλλογικό σχεδιαστικό project το οποίο είχε στόχο, όχι μόνο να εμποδίσει την ιδιωτικοποίηση και την ανέγερση των κτιριακών συγκροτημάτων, αλλά να σχεδιάσει και να πραγματοποιήσει έναν πραγματικά δημόσιο χώρο για την γειτονιά, έχοντας σαν αφετηρία τη συλλογική παραγωγή επιθυμιών. Παρόλο που στο Park Fiction ενεπλάκησε ένας μεγάλος αριθμός ομάδων, οργανώσεων, συλλογικοτήτων καθώς και πολύ μεγάλο μέρος των κατοίκων της περιοχής, υπήρχαν αρκετές φιγούρες κλειδιά που ηγήθηκαν της διαδικασίας, έδρασαν ως διαμεσολαβητές μεταξύ των πολιτών και των τοπικών αρχών και οργάνωσαν την καμπάνια, όπως ο καλλιτέχνης Christoph Schäfer, η σκηνοθέτης Margit Czenki, και η Ellen Schmeisser και ο οργανισμός Hafenrandverein (Harbour Edge Association).

Η γειτονιά του St.Pauli έχει μεγάλη ιστορία αντιδράσεων. Ο χειμώνας του '87, γνωστός ως οι μέρες των οδοφραγμάτων όπου η πλειοψηφία της κοινωνίας βρισκόταν στους δρόμους για να προστατέψει μια περιοχή κατειλημμένων κτιρίων από την αστυνομία, βοήθησε πολύ στη δημιουργία κάποιων πρώτων συλλογικών κινήσεων στήριξης και αντιμετώπισης προβλημάτων. Το γεγονός μάλιστα ότι τελικά οι καταληψίες νομιμοποιήθηκαν και η κυβέρνηση εγκατέλειψε κάθε προσπάθεια έξωσης έκανε τους κατοίκους του St.Pauli να πιστέψουν πως μπορούσαν να νικήσουν. Αυτό αποτέλεσε και την κινητήριου δύναμη για τη αρχή του Park Fiction.

Ένα από τα βασικά στοιχεία στην επιτυχία του Park Fiction ήταν το γεγονός ότι οι εμπλεκόμενοι δρούσαν σαν να υπήρχε ήδη. Όπως χαρακτηριστικά είπε ο Schäfer «η συνεχόμενη χρήση του πάρκου από τους πολίτες και τους επισκέπτες ήταν αυτό που το έκανε κοινωνική πραγματικότητα»⁵⁰. Η αρχική ιδέα του Park Fiction ήταν να οργανώσει μια παράλληλη σχεδιαστική διαδικασία και μία συλλογική παραγωγή ιδεών για το πάρκο χωρίς να έχει την άδεια των αρχών. Ήθελε να αναπτύξει μία διαδικασία που

---

50 Christoph Schäfer, *The City is Unwritten, Urban experiences and thoughts seen through Park Fiction*, στο Brett Bloom, Ava Bromberg, *Making Their Own Plans*, Σικάγο, 2005

32. Η Σχεδιαστική Διαδικασία σαν Παιχνίδι

33. Το Σχεδιαστικό Κοντέινερ

θα ήταν ανοιχτή και προσβάσιμη από τον οποιονδήποτε ήθελε να πάρει μέρος στο σχεδιασμό ενός μέρους που θα ένωνε τις τέχνες με τα κοινωνικά κινήματα, χωρίς να ενδιαφέρεται για τα γραφειοκρατικά θέματα. Η διαδικασία σχεδιασμού συμπληρωνόταν από ένα πρόγραμμα που περιελάμβανε διαλέξεις για τα πάρκα και την πολιτική, τα πάρκα και το ιδεολογικό τους υπόβαθρο και τη σχέση μεταξύ τέχνης και πολιτικής.

Η αρχική φάση του project που χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα του κρατικού πολιτισμικού τομέα « Η τέχνη στο δημόσιο χώρο» ανέπτυξε την ιδέα μιας συλλογικής παραγωγής επιθυμιών. Για να επιτευχθεί αυτό έπρεπε να βρεθούν νέοι τρόποι δράσης και εμπλοκής στο δημόσιο χώρο σαν ένα πεδίο αμφισβήτησης. Έτσι λοιπόν άρχισαν να διοργανώνονται περιστασιακά γεγονότα στο πάρκο, ενώ εγκαταστάθηκαν επί τόπου το Action Kit, ένα « σχεδιαστικό κοντέινερ» με ερωτηματολόγια, χάρτες, πανοραμικές απόψεις του λιμανιού και μία στιγμιαία κάμερα για καταγραφή των ημερών, το οποίο μετακινούταν γύρω-γύρω στην γειτονιά συλλέγοντας τις επιθυμίες των κατοίκων, μια βιβλιοθήκη στον κήπο και μία 24ωρη γραμμή επιθυμιών, ενώ άρχισε να δημιουργείται ένα αρχείο επιθυμιών που υπάρχει μέχρι και σήμερα. Επίσης, οργανώθηκε ένα project, Η Σχεδιαστική Διαδικασία σαν Παιχνίδι, όπου επιτραπέζια παιχνίδια αντι για φυλλάδια περιέγραφαν τα σημεία εισόδου, όπου μπορεί κάποιος να εμπλακεί στην διαδικασία. Σκηνοθετήθηκε μία ταινία από τη Margit Czenki, το Desire will Leave the House and Take to the Streets, και δημιουργήθηκε ένα παιχνίδι γύρω από την σχεδιαστική διαδικασία για να κάνει διαφανείς τις θολές διαδικασίες της γραφειοκρατίας.

Η διαφορά μεταξύ των μεθόδων που χρησιμοποιήθηκαν στο Park Fiction και με αυτές των περισσότερων κοινωνικών λειτουργιών ήταν στην διαδικασία της δουλειάς. Οι ενσωματωμένοι καλλιτέχνες, σχεδιαστές, προγραμματιστές, ερευνητές, ιδιοκτήτες μαγαζιών, λειτουργούσαν σε μία μη ιεραρχική ριζωματική ανοιχτή διαδικασία⁵¹.

---

51 Ο στόχος της ριζωματικής σκέψης είναι να προωθήσει μικροπολιτικές για την ενίσχυση της αποκωδικοποίησης των κωδικών, την αποτοπικοποίηση της επιθυμίας, της γλώσσας, της σκέψης και των πρακτικών υπέρ μιας μοριακής ή μικροπολιτικής μετατροπής των εμπειριών. Ο στόχος μιας ριζωματικής συμμετοχής είναι να διατηρηθεί η διάχυτη δημιουργικότητα που υπάρχει μέσα σε μια συμμετοχική διαδικασία πέραν από τα όρια και τους περιορισμούς, πέραν από τους καθιερωμένους κανόνες και συμβάσεις προς τις απρόσμενες εκδηλώσεις στα πλαίσια και των κοινωνικό-πολιτικών φαινομένων και των ατομικών πεπρωμένων προς αυτόνομους και αυτοδύναμους κόσμους που σχηματίζουν πολλαπλά και διαφοροποιημένα δίκτυα. , Doina Petrescu Architecture and participation , losing control keeping desire, 2005, σελ. 60-61 Λονδίνο και Νέα Υόρκη

34. Το πάρκο ανοίγει δύο μέρη του το 2003

Η σχεδιαστική, αυτή ,διαδικασία προσπαθούσε να επιτρέψει στις καλλιτεχνικές πρακτικές την προοπτική για αυτονομία και ευελιξία. Η συνεργασία με τους άλλους δεν έπρεπε να σημαίνει την υποβάθμιση του καθενός σε κοινωνικό λειτουργό, ούτε έπρεπε να μειώνει την καλλιτεχνική δουλειά σε διαχείριση της παραγωγικότητας των άλλων. Σκοπός ήταν τα άτομα να κατανοήσουν την ετερογένεια της κατάστασης, να αντιληφθούν τη θέση τους μέσα σε αυτή και ακόμα να βρουν νέα νοήματα, νέες δυνατότητες και να φτάσουν σε ένα κοινό project.

Στο Park Fiction οι συμμετέχοντες χρησιμοποιώντας τις ικανότητες τους, έπαιξαν με τις ίδιες μορφές που η εξουσία, η εταιρική κουλτούρα και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης χρησιμοποιούν, για να δυσφημίσουν υπάρχοντα, μικρής κλίμακας, project που προωθούν την ψευδοσυμμετοχή (όπως το περίπτερο στην *Potsdamer Platz* την ίδια εποχή). Άλλες στρατηγικές συμπεριελάμβαναν την παρουσίαση του έργου σε διεθνή καλλιτεχνικά και μουσικά γεγονότα, συμπεριλαμβανομένου του Documenta 11. Αυτή η έκθεση διασφάλισε ότι το Park Fiction θα γίνει ευρέως γνωστό και το έκανε δύσκολο για τις αρχές να μπλοκάρουν τις προτάσεις.

Το 1998 αποφασίστηκε το πάρκο να αποτελείται από «νησιά» διαφορετικών λειτουργιών, ανάλογα με τις επιθυμίες που είχαν προκύψει, σχεδιασμένα από διαφορετικούς ανθρώπους. Η επιτροπή, που αποτελούνταν από συνέδρια της κοινότητας, επέλεξε μόνο της γενικές λειτουργίες του πάρκου και διάλεξε τα σχέδια. Μετά την αρχική απόφαση τα άτομα ή οι ομάδες πίσω από κάθε σχέδιο μπορούσαν να ολοκληρώσουν τα σχέδια τους όπως ήθελαν, χωρίς να ουδετεροποιηθούν από μία ομοφωνία. Μέσω όλης αυτής της διαδικασίας το Park Fiction απαιτήσε έναν δημόσιο χώρο για τη μη-εμπορική παραγωγή επιθυμιών της γειτονιάς. Έτσι λοιπόν οι εμπλεκόμενες ομάδες συμμετείχαν τόσο στο πρώτο στάδιο της συμμετοχικής διαδικασίας εκφράζοντας τις επιθυμίες τους, όσο και στο δεύτερο καθώς ανέλαβαν από μόνες τους να κάνουν σχέδια αλλά και να δημιουργήσουν οι ίδιες τους χώρους που είχαν φανταστεί. Οι χώροι αυτοί ήταν ετερογενείς μεταξύ τους, και οι ομάδες καλέστηκαν να χρησιμοποιήσουν ότι είχαν διαθέσιμο με διάφορους τρόπους, αφήνοντας τις διάφορες επιθυμίες ελεύθερα να συνδεθούν μεταξύ τους. Λειτουργώντας σε μια λογική συμμετοχικού bricolage.

Μετά από 9 χρόνια δραστηριοτήτων, τον Σεπτέμβρη του 2003 άνοιξαν δύο μέρη του πάρκου: Το νησί με τους Φοίνικες ή ο Κήπος του Τσαγιού και το Ιπτάμενο Χαλί. Παρό-

35. Το 2013 το Park Fiction μετονομάζεται σε Gezi Park Hamburg

λα αυτά, τα 9 χρόνια που χρειάστηκαν για να αρχίσει η κατασκευή του πάρκου οδήγησαν πολλά κυρίαρχα και δημοφιλή σχέδια και ιδέες να ξεχαστούν. Η συνέχεια της προσπάθειας θα κρινόταν με την πραγματοποίηση βασικών στοιχείων και την σύνδεση του αστικού με το οραματικό στον σχεδιασμό του πάρκου. Μετά από λειτουργία 10 χρόνων το Park Fiction αποτελεί ακόμη μία διαδικασία σε εξέλιξη. Πριν μερικούς μήνες, τον Ιούνιο του 2013, το πάρκο μετονομάστηκε σε “Gezi Park Hamburg” ως μέρος ενός αγώνα αλληλεγγύης για τους διαδηλωτές της Κωνσταντινούπολης.

Στην περίπτωση του Park Fiction η διαδικασία εμπλέκει μια πληθώρα ειδικών, από κοινωνιολόγους και ανθρωπολόγους, μέχρι καλλιτέχνες και αρχιτέκτονες. Ο ρόλος τους δεν υποβιβάζεται, αλλά ταυτόχρονα δεν υπερκαλύπτει το ρόλο των υπόλοιπων εμπλεκόμενων ομάδων. Είναι ένα παράδειγμα πραγματικής συμμετοχής όπου όλες οι επιθυμίες ακούγονται και μέσα από διαδικασίες διαφωνίας μεταξύ των εμπλεκόμενων βγαίνουν τα καλύτερα αποτελέσματα. Το γεγονός ότι δόθηκε τόση έμφαση στη διαδικασία και κυρίως το ότι η διαδικασία συνεχίζεται ακόμη δίνει την ευκαιρία σε νέους συμμετέχοντας να εμπλακούν στη δημιουργία του.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑΣ ΣΥΜΜΕΟΧΗ
ΧΡΗΣΗ ΑΝΑΓΚΕΣ ΧΡΗΣΤΗΣ
ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΠΡΟΤΟΒΟΥΛΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ
ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΕΜΠΛΟΚΗ
ΟΡΑΜΑΤΙΣΜΕΝΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ
ΘΕΣΜΟΙ ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΗΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑ
ΠΟΛΗΟΡΓΑΝΙΚΟΣ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΣ
ΠΟΛΥΧΡΗΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΕΦΕΥΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΦΟΡΕΙΣ ΧΡΗΣΤΕΣ ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΑ
ΚΡΑΤΟΣ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ
ΧΩΡΟΣ

Συμπεράσματα

Η ανάλυση των έργων αυτών αποδεικνύει πως πρακτικές συμμετοχικού σχεδιασμού σήμερα μπορεί να αποτελέσουν μία απάντηση τόσο στην επίλυση επειγόντων ζητημάτων διαβίωσης και διεκδίκησης δημοσίου χώρου, όσο και στην πραγματική ενδυνάμωση εκείνων που δεν έχουν λόγο για τη διαμόρφωση του χώρου τους.

Σε κάθε περίπτωση αυτό που αναζητήσαμε μέσα από τη συγκεκριμένη έρευνα είναι οι διαδικασίες με τις οποίες επιτυγχάνεται η ενδυνάμωση του χρήστη και ποιος πρέπει να είναι ο νέος ρόλος του αρχιτέκτονα που διαφαίνεται μέσα από αυτές τις συμμετοχικές μεθόδους.

Αρχικά θα πρέπει να αναγνωρίζεται η μεγάλη σημασία της συζήτησης στο συμμετοχικό σχεδιασμό, καθώς είναι αυτή που μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία για την ενδυνάμωση του χρήστη. Παρόλα αυτά στα πλαίσια των συγκεκριμένων πρακτικών που αναλύθηκαν, με κυρίαρχο το παράδειγμα του Park Fiction, η συζήτηση δεν αποτελεί μία τετριμμένη διαδικασία που διεξάγεται μόνο με καθιερωμένους τρόπους, όπως οι συνελεύσεις του πάρκου και τα συμβούλια γειτονιών, αν και αυτά παίζουν επίσης έναν σημαντικό ρόλο. Πρακτικές όπως τα Επιτραπέζια Σχεδιαστικά Παιχνίδια, η Γραμμή και το Κοντέινερ καταγραφής επιθυμιών, καθώς και οι διαλέξεις και προβολές γύρω από τα πάρκα και την πολιτική, προκαλούν συζητήσεις και αντιπαραθέσεις πάνω σε μία πληθώρα θεμάτων, επιτρέποντας την έκφραση και ανταλλαγή απόψεων στα πλαίσια μίας ζωντανής συζήτησης, που συνεχώς διευρύνεται. Σκοπός των συζητήσεων και των αντιπαραθέσεων είναι μέσα από συγκρουσιακές διαδικασίες συναίνεσης να φτάσουν σε ένα κοινό αποτέλεσμα. Όλες αυτές οι πρακτικές στηρίζονται στην αρχική πρόθεση του project για μια συλλογική παραγωγή επιθυμιών. Η πρόθεση αυτή αντικατοπτρίζεται και κατά τη διάρκεια της υλοποίησης των επιθυμιών κάθε ομάδας, όπου ετερογενείς μεταξύ τους χώροι παράγονται χρησιμοποιώντας ότι διαθέσιμο υλικό είχαν με εφευρετικούς τρόπους.

Το Park Fiction μας διδάσκει ότι η συζήτηση αν και μπορεί να προκαλέσει τους ανθρώπους να προσδιορίσουν και να μοιραστούν τις ανάγκες τους, συμμετέχοντας ενεργά στο πρώτο στάδιο της συμμετοχικής διαδικασίας, δεν αρκεί από μόνη της. Υπάρχει ο κίνδυνος αν η διαδικασία παραμείνει μόνο σε αυτό, και δε χρησιμοποιήσει τα αποτελέσματά της σαν εφόδιο για τη συνέχειά της, να οδηγήσει σε μορφές

ψευδοσυμμετοχής. Τέτοιες περιπτώσεις είναι αρκετά γνώριμες όταν η πρωτοβουλία παίρνεται ,είτε στα πλαίσια κυβερνητικών προγραμμάτων, είτε από αρχιτέκτονες που εξυπηρετούν συγκεκριμένες κυβερνητικές και ιδιωτικές πολιτικές, και συχνότερα στην ρητορική πολλών έργων ανάπλασης των τελευταίων δεκαετιών. Η χρήση του διαδικτύου συνήθως επιβαρύνει αυτή την κατάσταση, καθώς ποικίλουν τα forum ψηφοφοριών για λεπτομέρειες ασήμαντες μπροστά στο συνολικό έργο, ενώ πολλές φορές οι επιλογές περιορίζονται σε ένα ναι ή όχι το οποίο δεν είναι καν βέβαιο αν θα ληφθεί υπόψη.

Παρόλα αυτά υπάρχουν περιπτώσεις όπου η συζήτηση και οι θεωρητικές αναλύσεις δεν αρκούν για να ενεργοποιηθεί η κοινότητα/ γειτονιά, κάτι που αποδεικνύεται μέσα από την ανάλυση της πρακτικής του αντικείμενου συσχέτισης. Αυτό που επιτυγχάνει το αντικείμενο συσχέτισης είναι μέσω του εντοπισμού και της ενεργοποίησης ενός κυρίαρχου χαρακτηριστικού ,πιθανώς μέσω μιας χωρικής παρέμβασης, να αποτελέσει το εφελτήριο για την ενδυνάμωση του χρήστη και την έναρξη της συμμετοχικής διαδικασίας. Το αντικείμενο συσχέτισης μπορεί να φανεί αρκετά αποτελεσματικό όταν η παρέμβαση αφορά κοινωνικά περιθωριοποιημένες κοινότητες, όπως αποδεικνύει και η πρακτική της *Marjetica Potrč*, καθώς η ανάδειξη ενός κοινού στοιχείου ενεργοποιεί και ενδυναμώνει την κοινότητα διευκολύνοντας την να συμμετάσχει, επιτρέποντας έτσι την δημιουργία σχέσεων μεταξύ της πολυπολιτισμικής γειτονιάς και των διαφορετικών πολιτισμών, καθώς και μεταξύ της κοινότητας και της δημόσιας σφαιρας. Για να μπορέσει να εντοπιστεί ο παράγοντας εκείνος που θα ενεργοποιήσει την κοινότητα πολλές φορές ο αρχιτέκτονας χρειάζεται να ζήσει αρκετό καιρό στην περιοχή και να κάνει εκτεταμένη έρευνα μέσα από επαφές με διάφορες οργανώσεις αλλά και με μεμονωμένες προσωπικότητες, κάτι αντίστοιχο δηλαδή με αυτό που κάνει η *Marjetica Potrč*.

Στην σύγχρονη πραγματικότητα οι μετακινήσεις μέρους του πληθυσμού ,είτε στα πλαίσια μίας χώρας είτε παγκοσμίως, αποτελούν ένα πολύ έντονο φαινόμενο και οι δημόσιοι κοινοτικοί ή ανοιχτοί χώροι διεκδικούνται από διάφορες κοινωνικές ομάδες είτε ταυτόχρονα είτε όχι. Άτυπες πρακτικές αναπτύσσονται έτσι ώστε να καλυφθούν βασικές ανάγκες διαβίωσης. Αυτό διαφαίνεται και μέσα από τις πρακτικές του *Teddy Cruz*, όπου παρατηρούμε ότι πολλές φορές η ίδια η κοινότητα δημιουργεί τις δομές και τις κοινωνικές διαδικασίες για την κάλυψη των αναγκών της. Η νομιμοποίηση της ύπαρξης τους και η παροχή της τεχνολογίας αλλά ακόμη και υποστηρικτικών

δομών για τη βελτίωσή τους θα συμβάλλει στην ενδυνάμωση αυτών των κοινοτήτων.

Τέτοιες πρωτοβουλίες από την κοινότητα μπορούμε να δούμε και σε τελείως διαφορετικές περιπτώσεις, όπως φαίνεται από το Park Fiction, όπου οι πολίτες πήραν επίσης την πρωτοβουλία ώστε να δημιουργήσουν το δημόσιο χώρο τους και χρησιμοποίησαν τη δημοσιοποίηση του ώστε να γίνει πιο δύσκολο για τις αρχές να μπλοκάρουν τις προτάσεις τους.

Όσο αφορά τον αρχιτέκτονα, η συμμετοχή προϋποθέτει μια διπλή δέσμευση και υποχρέωση. Από την μία υπάρχει η ανάγκη να επανεκτιμήσει τι είναι αυτό που αποτελεί τη γνώση του και από την άλλη να αντιμετωπίσει την ανησυχία του πως δρώντας έτσι θα χάσει το ρόλο του ως αρχιτέκτονας. Ο μόνος τρόπος να αποφευχθεί αυτή η δέσμευση είναι να ξανασκεφτούμε τι αποτελεί έναν αρχιτέκτονα. Αυτό δεν σημαίνει την παραίτηση από την γνώση αλλά την αλλαγή του τρόπου χρήσης της. Για την συμμετοχική αρχιτεκτονική αυτό σημαίνει ότι αντί να αντιμετωπίζουμε τα κτίρια και τους χρήστες ως αντικείμενα, θα πρέπει να μεταφέρουμε την προσοχή μας στο περιεχόμενο τους.⁵²

Για να μπορέσει λοιπόν ο συμμετοχικός σχεδιασμός να ανταποκριθεί στις σημερινές ανάγκες της κοινωνίας δεν θα πρέπει να αποτελεί απλώς ένα διακηρυκτικό άλλοθι για περισσότερη δημοκρατία. Θα πρέπει να αμφισβητεί έναν μυθοποιημένο ρόλο του ειδικού από τη μία, αλλά και έναν μυθοποιημένο ρόλο του χρήστη από την άλλη, για την αναζήτηση όχι ενός καινούριου ρόλου για τον καθένα ξεχωριστά, αλλά μιας καινούριας σχέσης μεταξύ τους⁵³.

Οι πολλαπλοί διαφορετικοί τρόποι ενδυνάμωσης του χρήστη, όπως προαναφέρθηκαν, δεν αποδεικνύουν μόνο την πολυπλοκότητα της συμμετοχικής διαδικασίας. Καθορίζουν εκτός των άλλων έναν διαφορετικό ρόλο για τον ειδικό. Ανάλογα με την εκάστοτε περίπτωση ο ειδικός καλείται τόσο να επαναπροσδιορίσει τη σχέση του με το χρήστη όσο και τη σχέση του με τους θεσμούς. Καλείται να παίξει είτε το ρόλο του δημόσιου διανοούμενου, όπως συμβαίνει στο Park Fiction, είτε το ρόλο του διαμεσολαβητή, όπως συμβαίνει στις υπόλοιπες τρεις περιπτώσεις μελέτης. Ως

52 Jeremy Till, *The negotiation of hope*, στο Peter Blundell Jones, Doina Petrescu, Jeremy Till *Architecture and Participation*, σελ. 32, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 2005

53 Κλωντ, Λ., & Βρυχέα, Α. Συμμετοχικός σχεδιασμός, Θεωρητικές διερευνήσεις - Ιστορία των ιδεών και των πρακτικών - Μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, 1993

δημόσιος διανοούμενος ο ειδικός παρεμβαίνει με το λόγο του στη δημόσια σφαίρα. Αυτό συμβάλλει στο να διατηρήσει μια αντίληψη του κόσμου ή να την τροποποιήσει, γεγονός που οδηγεί στην εισαγωγή νέων τρόπων σκέψης. Ο αρχιτέκτονας ως οργανικός διανοούμενος είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει την πείρα και την τεχνογνωσία του, έτσι ώστε να βοηθήσει στην οργάνωση του χώρου μέσω της δράσης του. Ως διαμεσολαβητής ο ειδικός μπορεί να μεσολαβήσει στη σχέση των κατοίκων της γειτονιάς με την πόλη, είτε με την πόλη με την έννοια των τοπικών αρχών, των θεσμών και των νόμων που τους περιορίζουν και να παρέμβει στα θεσμικά πλαίσια αλλάζοντάς τα προς όφελός τους, είτε να «μεσολαβεί» στη σχέση τους με την «οραματισμένη πόλη» που αντανακλά την κουλτούρα τους. Οι ρόλοι αυτοί δεν είναι αναγκαστικά ξεκάθαρα διαχωρισμένοι και μπορούν να συνυπάρξουν μέσα σε μία συμμετοχική διαδικασία.

Από τα παραδείγματα που αναλύθηκαν συμπεραίνουμε ότι προκύπτει ένας νέος ρόλος του αρχιτέκτονα, σύμφωνα με τον οποίο οι ανάγκες της κοινότητας/ γειτονιάς αποκτούν προτεραιότητα. Βλέπουμε ότι πολλές φορές δρα έτσι ώστε να ενισχύει τις ήδη υπάρχουσες προσπάθειες για επίλυση των αναγκών, είτε αυτό σημαίνει να δημιουργεί τις δομές που θα τις υποστηρίξει είτε ότι θα πρέπει να κινηθεί μεταξύ επίσημου και ανεπίσημου ώστε να μπορέσει να νομιμοποιήσει κάποιες άτυπες πρακτικές που μπορεί να υφίστανται. Στην περίπτωση όμως που η κοινότητα/ γειτονιά δεν έχει ενεργοποιηθεί μπαίνει στη διαδικασία να αναδείξει τα στοιχεία αυτά που δίνουν το έναυσμα στους κατοίκους της να εκφραστούν και να συμμετάσχουν.

Παράρτημα

1. Σύγκριση Συμβατικής με Κοινοτική Αρχιτεκτονική

Θέση χρήστη:

Συμβατική αρχιτεκτονική: Οι χρήστες είναι παθητικοί δέκτες ενός περιβάλλοντος που σχεδιάστηκε, εκτελέστηκε, διαχειρίστηκε και αξιολογήθηκε από άλλους: εταιρικό, δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα, ιδιοκτήτες γης και προγραμματιστές με επαγγελματίες εμπειρογνώμονες.

Κοινοτική αρχιτεκτονική: Οι χρήστες είναι, ή τους συμπεριφέρονται σα να είναι, πελάτες. Τους προσφέρεται (ή παίρνουν τον έλεγχο της προμήθειας, του σχεδιασμού, της ανάπτυξης, της διαχείρισης και της αξιολόγησης του περιβάλλοντος τους, και κάποιες φορές μπορεί να εμπλέκονται και στην κατασκευή).

Σχέση χρήστη/ ειδικού

Συμβατική αρχιτεκτονική: Απομακρυσμένη. Λίγη εάν και καθόλου άμεση επικοινωνία. Ειδικοί, προσλαμβανόμενοι από ιδιοκτήτες γης ή προγραμματιστές, περιστασιακά κάνουν επιφανειακές προσπάθειες να ορίσουν και συμβουλευθούν τους τελικούς χρήστες αλλά οι διαθέσεις τους είναι κυρίως πατερναλιστικές και πατροναρισμένες.

Κοινοτική αρχιτεκτονική: Δημιουργική συμμαχία και συντροφικές σχέσεις εργασίας. Οι ειδικοί καλούνται από, και είναι υπεύθυνοι ως προς, τους χρήστες, ή συμπεριφέρονται σα να έχουν καλεστεί από αυτούς.

Ρόλος του ειδικού

Συμβατική αρχιτεκτονική: Προμηθευτής, ουδέτερος, γραφειοκράτης, ελπιιστής, «ένας από αυτούς», χειραγωγός των ανθρώπων ώστε να προσαρμοστούν στο σύστημα, ειδικός στη θεσμική άποψη. Απομακρυσμένος και απρόσιτος.

Κοινοτική αρχιτεκτονική: Καταλύτης, διαμεσολαβητής, κοινωνικός επιχειρηματίας, «ένας από εμάς», χειραγωγός του συστήματος ώστε να προσαρμοστεί στους ανθρώπους και αμφισβητίας της υπάρχουσας κατάστασης: ένας ειδικός σαν

αρμόδιος και αποτελεσματικός σύμβουλος. Σε τοπικό επίπεδο και προσιτός.

Κλίμακα του προγράμματος

Συμβατική αρχιτεκτονική: Γενικά μεγάλη και συχνά δυσκίνητη. Εξαρτημένη από το πρότυπο της ιδιοκτησίας της γης και την ανάγκη για αποτελεσματική μαζική παραγωγή και απλή διαχείριση.

Κοινοτική αρχιτεκτονική: Γενικά μικρή, ανταποκρίνεται στις ανάγκες και καθορίζεται από τη φύση του προγράμματος, την τοπική οικοδομική διαδικασία και τους συμμετέχοντες. Μεγάλα οικόπεδα γενικά σπασμένα σε μικρότερα τμήματα για να είναι διαχειρίσιμα.

Χρήση του προγράμματος

Συμβατική αρχιτεκτονική: Κυρίως για να είναι μίας λειτουργίας ή δύο ή και τριών συμπληρωματικών δραστηριοτήτων. (εμπορική, κατοίκηση, βιομηχανική χρήση)

Κοινοτική αρχιτεκτονική: Συνήθως για να είναι πολυχρηστικά.

Τελικό προϊόν

Συμβατική αρχιτεκτονική: στατικό, σιγά-σιγά χειροτερεύει, δύσκολο στη διαχείριση και τη διατήρηση, υψηλή κατανάλωση ενέργειας

Κοινοτική αρχιτεκτονική: ευέλικτο, σιγά-σιγά βελτιώνεται, εύκολο στη διαχείριση και τη διατήρηση, χαμηλή κατανάλωση ενέργειας

Αρχικό κίνητρο

Συμβατική αρχιτεκτονική: Ιδιωτικός τομέας: απόδοση της επένδυσης (συνήθως σύντομη) και περιορισμένοι εγωισμοί.

Δημόσιος τομέας: κοινωνική ευημερία και ομορτυνισμός πολιτικής ομάδας.

Ειδικοί: εκτίμηση από τους ισότιμους επαγγελματίες. Απάντηση στο γενικό εθνικό ή περιφερειακό χάσμα στην αγορά, ή στις κοινωνικές ανάγκες και ευκαιρίες.

Κοινοτική αρχιτεκτονική: Βελτίωση της ποιότητας ζωής των ατόμων και των κοινοτήτων. Καλύτερη χρήση τοπικών πόρων. Κοινωνική επένδυση. Ανταπόκριση σε ειδικές τοπικές ανάγκες και ευκαιρίες.

Μέθοδοι λειτουργίας

Συμβατική αρχιτεκτονική: Από πάνω προς τα κάτω, έμφαση στο προϊόν παρά στη διαδικασία, γραφειοκρατική κεντρική με ειδίκευση, στεγανή, απρόσωπη, ανώνυμη, διαχείριση χαρτιού, αποφεύγει να δημιουργήσει προηγούμενα, αποκρουστική.

Κοινοτική αρχιτεκτονική: Από κάτω προς τα πάνω, με έμφαση στη διαδικασία παρά στο προϊόν, ευέλικτη, τοπική, σφαιρική και πολυπειθαρχική, επαναστατική, συνεχής, προσωπική, οικεία, διαχείριση ανθρώπων, δημιουργεί προηγούμενα, ανοιχτή

2.Οι καταλήψεις

Η έννοια της κατάληψης υπήρχε μετά από κάθε παγκόσμιο πόλεμο αλλά έγινε αρκετά διαδεδομένη στην Βρετανία και στην ηπειρωτική Ευρώπη ξανά στα τέλη του 60 και τα μέσα του 70, ειδικά στην Ολλανδία αλλά και στη Δανία όπου η « Ελεύθερη πόλη Κοπεγχάγη»(Kristiana) δημιουργήθηκε, και υπάρχει ακόμα και σήμερα σε μια πολύ πιο τροποποιημένη μορφή. Σε κάποιες περιπτώσεις οι δραστηριότητες των καταληψιών οδήγησαν στη δημιουργία επίσημης ένωσης κατοίκων , όπως στο Bristol.(Ospina 1987)

Αυτές οι πρώιμες κινήσεις κοινοτικής αρχιτεκτονικής και σχεδιασμού εξαρτιόνταν σε μεγάλο βαθμό αρχικά από φοιτητές και ριζοσπαστικούς αρχιτέκτονες και σχεδιαστές που δούλευαν με κοινότητες σε εθελοντική βάση. Παρ όλα αυτά με την αυξανόμενη συνειδητοποίηση ότι οι κοινωνικές κινήσεις που προσέφεραν αυτές οι οργανώσεις ήταν σημαντικές, οι κυβερνητικές ατζέντες άρχισαν να υποστηρίζουν τέτοιες δραστηριότητες. Άρχισαν επίσης να συμπεριλαμβάνουν τη συμμετοχή σαν στοιχείο της πολιτικής με την δημοσίευση στο ΗΒ του Skeffington Report on Public Participation το 1969. Αυτό οδήγησε σε μια αυξανόμενη πίεση από τοπικές ομάδες οι οποίες ήταν να συμμετέχουν σε διαδικασίες νομοθετικού σχεδιασμού. Η Housing Act το 1969 επίσης εισήγαγε το General Improvement Areas και αργότερα, το 1974 το Housing Action Areas and Priority Neighbourhoods, που σηματοδοτούσε μια αντιστροφή της συνολικής αναπλαστικής προσέγγισης σε αυτή της αποκατάστασης. Εξάλλου ο σχημα-

τισμός του Planning Aid Scheme το 1973 από το τότε Town and Country Planning Association εδραίωσε τις υπερασπιστικές προσεγγίσεις των ΗΠΑ στη Βρετανία.

3. Η πράξη για τον Σχεδιασμό της Πόλης και της Υπαιθρου στην Βρετανία το 1968

Η δημόσια συμμετοχή στον σχεδιασμό δεν είναι κάτι καινούριο. Ο σχεδιασμός της πόλης στην Βρετανία είναι για παράδειγμα μία από τις λίγες περιοχές, όπου οι πολιτικές και πρακτικές αποφάσεις που επηρεάζουν την ποιότητα της ζωής των ανθρώπων, είναι εδώ και καιρό αντικείμενο στην επίσημη δημόσια εμπλοκή σε πολλαπλές μορφές. Η υποχρεωτική δημόσια εμπλοκή στην ανάπτυξη του σχεδιασμού εισάγεται το 1968 στην Πράξη για τον Σχεδιασμό της Πόλης και της Υπαιθρου, μετά από την τεράστια κρίση εμπιστοσύνης στην χρήση της γης και στον σχεδιασμό των μετακινήσεων, με τις σκληρές μάχες για την εκκαθάριση των παραγκουπόλεων, τις στεγαστικές αναπλάσεις και τις προτάσεις για τους αυτοκινητόδρομους. Το 1969 η Κομητεία του Sheffington θέτει μία ριζοσπαστική ατζέντα για την συμμετοχή, ορίζοντας την δημόσια συμμετοχή στην διαμόρφωση των πολιτικών και των προτάσεων.

4. "Planning for Real", Tony Gibson

Την δεκαετία του '70 ο Tony Gibson εισάγει την μέθοδο του "Planning for Real". Στηριζόμενος στην άποψη πως στη συμμετοχή θα πρέπει να συμφωνούνται πρώτα τα πρακτικά θέματα και μετά να συζητούνται στα πιο αμφιλεγόμενα, βάζει τους κατοίκους να γράψουν «κάρτες προτάσεων» οι οποίες τοποθετούνται σε μία τρισδιάστατη μακέτα και μετά κατηγοριοποιούνται με βάση το πότε πρέπει να πραγματοποιηθούν (άμεσα, σύντομα ή αργότερα).

5. Η γλώσσα προτύπων του Christopher Alexander

Το 1977 ο Christopher Alexander αναπτύσσει την έννοια της «γλώσσας προτύπων» που ουσιαστικά αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για να εισάγει τους ανθρώπους σε ιδέες για το πως φτιάχνονται καλές πόλεις, γειτονίες και κατοικίες. Οι άνθρωποι μπορούν να δημιουργήσουν κτίρια μόνοι τους και το κάνουν εδώ και αιώνες, χρησιμοποιώντας λεξιλόγια που ονομάζονται γλώσσες προτύπων. Μία γλώσσα προτύπου δίνει, στον καθένα που την χρησιμοποιεί, την δύναμη να φτιάξει μια μεγάλη ποικιλία νέων και μοναδικών κτιρίων, όπως η καθημερινή του γλώσσα του δίνει την δύναμη να φτιάξει μια μεγάλη ποικιλία προτάσεων. Αυτή η γλώσσα προτύπου λοιπόν

προσφέρει ένα λεξιλόγιο από σχεδιαστικά χαρακτηριστικά που μπορούν να κάνουν την ανθρώπινη εμπειρία των πόλεων, των γειτονιών και των κτιρίων που ζουν πιο κατανοητή και τους επιτρέπει να συμμετέχουν στην ανπα'τυξη των ιδεών για το περιβάλλον τους.

6.Η μέθοδος του Rodolfo Livingston

Αυτή η μέθοδος προτείνει μια ριζική αλλαγή των πόλων μεταξύ αρχιτέκτονα και πελάτη: ο κάτοικος γίνεται ο αρχιτέκτονας. Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται για να παράγει αλλαγές σε έναν υπάρχοντα χώρο και εξελίσσεται ως εξής:

1.προσυνέντευξη: Συνήθως είναι μια διαδικασία που γίνεται μέσω τηλεφώνου. Ο αρχιτέκτονας εξηγεί στον πελάτη τον τρόπο που λειτουργεί η πρακτική του.

2.η συμφωνία: είναι η πρώτη συνάντηση του αρχιτέκτονα με τον πελάτη. Είναι το πιο σημαντικό μέρος της διαδικασίας καθώς κατά κύριο λόγο ο αρχιτέκτονας ακούει τις ανάγκες του πελάτη και προσπαθεί να τις βγάλει στην επιφάνεια με διάφορα παιχνίδια.

3.τοποθεσία-πελάτης:ο αρχιτέκτονας επισκέπτεται το μέρος. Στην επίσκεψη θα μελετήσει τα μεγέθη τους προσανατολισμούς κλπ. Θα πρέπει να επανεξετάσει την πρώτη συνέντευξη με τον πελάτη σε περίπτωση που κάτι έχει ξεχαστεί να αναφερθεί

4.παρουσίαση των επιλογών: κάποιες προτάσεις γίνονται και παρουσιάζονται από τον αρχιτέκτονα για να διαχειριστεί τις απαιτήσεις του πελάτη.

5. επιστροφή: οι πελάτες επιλέγουν κάποια πρόταση ή τις συνδυάζουν

6.τελικές επιλογές: ο αρχιτέκτονας επανεξετάζει τις προτάσεις που έχει επιστρέψει ο πελάτης

7.οδηγός χρήστη- ακρόαση: ο αρχιτέκτονας και ο πελάτης συζητούν για τις τελευταίες λεπτομέρειες όπως τα χρώματα και προσδιορίζονται τα στάδια της κατασκευής.

8.οδηγός χρήστη: μετά την ακρόαση ο αρχιτέκτονας φτιάχνει το εγχειρίδιο του χρήστη με όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για τη διεξαγωγή της εργασίας.

7.19^{ος} αιώνας- Οι Ουτοπίστες

Οι θεωρητικές και πρακτικές προσεγγίσεις των συμμετοχικών εμπειριών έχουν τις ρίζες τους στις θεωρήσεις και τους πειραματισμούς των ουτοπικών σοσιαλιστών του 19ου αιώνα. Στην πρώτη περίοδο της βιομηχανικής ανάπτυξης στον ευρωπαϊκό αλλά και στο βορειοαμερικανικό χώρο, στοχαστές της εποχής (που ονομάστηκαν ουτοπιστές) όπως ο Cabot, ο Owen, ο Weitling, ο Ledoux, ο Fourier προσπαθούν να κάνουν πραγματικότητα το όραμα τους. Δεν είναι απλοϊκοί ονειροπόλοι που παίρνουν τις επιθυμίες τους για πραγματικότητα, αλλά αντίθετα, είναι κοινωνικοί στοχαστές με θαυμαστή διορατικότητα...⁵⁴

Είναι βαθιά επηρεασμένοι από την γιγάντωση των βιομηχανικών πόλεων, τις άθλιες συνθήκες κατοικίας της εργατικής τάξης αλλά και του τρόπου ζωής της. Η κριτική που ασκούν είναι ότι η αστική κοινωνία είναι δομικά πολύ φτωχότερη από αυτή του μεσαίωνα που αντικατέστησε.⁵⁵

Σχεδιάζουν και προγραμματίζουν τις, κατ'αυτούς, ιδανικές πόλεις, τις ιδανικές δομές συλλογικής κατοικίας για τις εργατικές οικογένειες, το μικρόκοσμο της κοινωνίας που προσδοκούν. Βασίζονται στην κοινοβιακή οργάνωση της ζωής, με τη συμμετοχή των κατοίκων στην οικονομία, στη διοίκηση, αλλά και στις εργασίες που απαιτούνταν.

Ο ουτοπικός χαρακτήρας των προτάσεων αυτών έγκειται κυρίως στην αντίθεση του σκοπού τους, που ήταν επαναστατικός (ριζική αλλαγή της κοινωνίας), με τα μέσα που πρότειναν για την πραγματοποίησή του. Έχοντας μια ιδεαλιστική αντίληψη και συγχρόνως μια ουμανιστική αντίληψη του κοινωνικού συστήματος δεν ανίχνευαν τις διαδικασίες που θα οδηγούσαν ή όχι ιστορικά στην πραγμάτωση των συλλήψεων τους.

Επομένως, οι παραπάνω διαδικασίες απέχουν πολύ από το να χαρακτηριστούν συμμετοχικές. Ενώ αποσκοπούσαν στην προώθηση της συλλογικής ζωής ο σχεδιασμός

---

54 ΟΙ ΟΥΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ από το ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ Άννη Βρυχαία, Κλωντ Λοραν Εκδόσεις ΤΕΕ, ΕΜΠ, 1993, σελ. 56

55 Μαυρίδου Μαρία Ουτοπιστές από το ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ-ΟΥΤΟΠΙΣΤΕΣ, Η ΠΡΩΤΗ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ Πολύζος, Μαυρίδου, Σαριγιάννη, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΜΠ (1979), σελ.18

τους γινόνταν εξ ολοκλήρου από τους ουτοπιστές με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να καλούνται να ζήσουν σε ένα περιβάλλον ήδη διαμορφωμένο. Απλοϊκά ίσως, επρόκειτο για μοντέλα «εξανθρωπισμένου» κεντρικού σχεδιασμού τα οποία προσπαθούσαν να συλλάβουν την ζωή και τις εκφάνσεις της, με τα προσωπικά κριτήρια του δημιουργού τους.

Παρόλα αυτά, η ουτοπική σκέψη δίνει τις αφετηρίες για άσκηση κοινωνικής κριτικής και επομένως λειτουργεί στην κατεύθυνση της κοινωνικής αλλαγής. Σε αυτό έγκειται η αξία της καθώς οι τότε θεωρίες των ουτοπιστών αποτέλεσαν το υπόβαθρο πάνω στο οποίο λειτούργησε ο συμμετοχικός σχεδιασμός.

8.Η κοινότητα του Lewisham

Στο πρώτο στάδιο ο Segal έβαλε τους κατοίκους της γειτονιάς να σχεδιάσουν, σαν ομάδα, ένα σχέδιο κατοικίας. Για να τους διευκολύνει τους όρισε τα όρια μίας περιοχής 100 τ.μ περίπου πάνω σε μιλιμετρέ χαρτί, έτσι ώστε να μπορούν να αναπαραστήσουν και την αρθρωτή κατασκευή. Στη συνέχεια ο ίδιος πήρε αυτές τις ιδέες και σχεδιάζοντας 50 με 60 διαφορετικές προτάσεις κατοικιών κάλεσε την κάθε οικογένεια να διαλέξει την δικιά της.

Κατα τη διάρκεια της κατασκευής ο καθένας πρόσφερε αμοιβαία και εθελοντική βοήθεια. Ο περιορισμένος έλεγχος απελευθέρωσε όλα τα στοιχεία της καλής θέλησης, βάζοντας το σύνολο της γειτονιάς από τα παιδιά μέχρι τους ηλικιωμένους στην διαδικασία να βοηθήσουν αν ήθελαν. Κάθε οικογένεια έχτιζε το σπίτι της με την δικιά της ταχύτητα και σύμφωνα με τις δικές της ικανότητες. Ειδικά για την εσωτερική διαρύθμιση το κάθε νοικοκυριό έπαιρνε εξ' ολοκλήρου τις δικιές του αποφάσεις.

Αυτό που ουσιαστικά επέτρεπε και ενθάρυνε τους κατοίκους να έχουν ενεργό ρόλο στον σχεδιασμό και στην κατασκευή, ήταν η κατασκευαστική τεχνική, δηλαδή τα αρθρωτά πλαίσια, με μή φέροντες τοίχους, που συνδέονταν μεταξύ τους με εύκαμπτες κατασκευές συναρμολόγησης. Η άμεση εμπλοκή των κατοίκων στην κατασκευή των σπιτιών τους (το ότι τα έχτισαν με τα ίδια τους τα χέρια) τους έδωσε την αυτοπεποίθηση και την ικανότητα να μπορούν να το αλλάξουν ανα πάσα στιγμή, λόγω των γνώσεων που είχαν αποκτήσει.

Αυτή η διαδικασία οδήγησε στην ενεργή συνεργασία μεταξύ των κατοίκων της

γειτονιάς , που δημιούργησα μία κοινότητα στηριγμένη στην κοινή εμπειρία. Αυτή η ομάδα των περίπου δώδεκα νοικοκυριών είναι εντυπωσιακά ισχυρά και ενθάρρυναν νέους ανθρώπους να μετακομίσουν στην περιοχή. Ακόμη και τώρα μια ομάδα από το Lewisham διοργανώνει ένα ετήσια πάρτυ όπου καλούνται όλοι οι φίλοι με τις οικογένειες τους. Αυτό το επίπεδο κοινωνικής συμμετοχής είναι σε τεράστια αντίθεση με την αποξένωση που βιώνουν οι περισσότεροι κάτοικοι μεγάλων πόλεων.

9.Το παράδειγμα του Byker

Μια από τις πρώτες προσπάθειες της Βρετανίας για δημιουργία διαλόγου μεταξύ κοινότητας και αρχιτεκτονικής ήταν η περίπτωση του συγκροτήματος εργατικών κατοικιών στη γειτονιά Byker της πόλης του Newcastle της Αγγλίας. Ο Erskine, που ανέλαβε το έργο της ανάπλασης, μαζί με δύο μέλη της ομάδας του πήγε στο Byker και έμεινε εκεί για μήνες, ερχόμενος σε επαφή με τον τόπο και τους ανθρώπους. Συνειδητοποιεί την έκταση και τον πλούτο των κοινωνικών σχέσεων σε αυτή τη γειτονιά και αντιλαμβάνεται ότι και οι ίδιοι οι κάτοικοι επιθυμούν να διατηρήσουν αυτή την ποιότητα ζωής.

Καινοτομία αποτέλεσε η πρόταση να υπάρξει ένα αρχικό πρόγραμμα κατασκευής 46 κατοικιών που θα λειτουργούσε ως πιλότος με τριπλό στόχο:

- Το πρόγραμμα θα ήταν μια άσκηση συμμετοχικού σχεδιασμού, μέσα στην οποία θα δοκιμάζονταν κάποια μεθοδολογικά εργαλεία και θα διαμορφώνονταν άλλα.
- Θα κατασκευάζονταν χειροπιαστά παραδείγματα κατοικιών σε πραγματική κλίμακα, και όχι στο αφαιρετικό επίπεδο του σχεδίου ή της μακέτας, όπου οι κάτοικοι θα μπορούσαν να αντιληφθούν το χώρο, τις διαστάσεις, τα υλικά, καθώς και να προτείνουν αλλαγές.
- Η ομάδα των πρώτων αυτών κατοίκων θα δημιουργούσε έναν πυρήνα που θα μετέφερε την εμπειρία του στους άλλους και θα μπορούσε να λειτουργήσει βοηθητικά στην ομάδα μελέτης.

Το πρόγραμμα κράτησε 16 μήνες, από την πρώτη συνάντηση έως την κατοίκηση των κτισμάτων, και η συμμετοχή στις διάφορες φάσεις ήταν πολύ μεγάλη.

Σε πρώτη φάση οι αρχιτέκτονες πρότειναν τους βασικούς τύπους, τη μορφή των κατοικιών και τη γενική τους διάταξη ενώ οι κάτοικοι αποφάσισαν για το είδος και την ποιότητα των κοινόχρηστων εξυπηρετήσεων.

Σε δεύτερη φάση η ομάδα των κατοίκων χωρίστηκε σε μικρότερες, ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, οι οποίες αποφάσισαν για ειδικότερα θέματα στη μικροκλίμακα της κατασκευής της κάθε κατοικίας και των οικοδομικών της λεπτομερειών. Το παράδειγμα του Byker είναι συμμετοχή με την πρωτοβουλία του κράτους.

10. Η περίπτωση του Πόρτο Αλέγκρε

Η περίπτωση του Πόρτο Αλέγκρε σηματοδοτεί πιθανόν μια στροφή στις συμμετοχικές διαδικασίες. Το 1989 ξεκινά η εφαρμογή του συμμετοχικού προϋπολογισμού στο Πόρτο Αλέγκρε μετά την εκλογή του Κόμματος των Εργατών (Workers Party). Έτσι ο συμμετοχικός προϋπολογισμός ορίζεται σαν μία διαδικασία που σχεδιάστηκε για να προωθήσει την υγιή, διαφανή διαχείριση με την εμπλοκή των πολιτών στην διαδικασία λήψης των αποφάσεων πάνω στα κονδύλια του προϋπολογισμού. Κάθε γειτονιά αποφάσιζε για τις προτεραιότητες αυτής. Για παράδειγμα η πεζοδρόμηση αποτέλεσε μία από τις κύριες προτεραιότητες στις φτωχογειτονιές καθώς ήταν αυτό που διαχώριζε την γειτονιά από φτώχη σε πλούσια. Οι αγροτικές κοινότητες είχαν τον άμεσο έλεγχο του προϋπολογισμού για τις μετακινήσεις, την κοινωνική στέγαση, την εκπαίδευση και την διαχείριση των απορριμμάτων. Έτσι λοιπόν οι κάτοικοι αύξησαν το ποσοστό του προϋπολογισμού που δαπανούταν πάνω στον δημόσιο χώρο από 2% το 1989 σε 30% το 1999. Στην ουσία μετέτρεψαν εξ' ολοκλήρου την ποιότητα ζωής στο Πόρτο Αλέγκρε, κάνοντας την πόλη από παραγκούπολη στην πιο ζωντανή πόλη της Βραζιλίας

11. Η αφήγηση

Η συμμετοχική διαδικασία δημιουργεί ένα πλαίσιο όπου μπορούν να αναπτυχθούν συζητήσεις και νέοι τρόποι να ειπωθεί η αρχιτεκτονική. Επειδή όμως οι συζητήσεις, σαν όρος, δεν αποκλείουν την ανισορροπία της σχέσης εξουσίας μεταξύ ειδικού και χρήστη, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο με τον οποίο ξεκινούν.

Έτσι στα πλαίσια μιας συμμετοχικής διαδικασίας, όπου οι συζητήσεις ξεκινούν με το «τι θα γινόταν αν;» και οι απαντήσεις ξετυλίγονται με την μορφή ιστοριών, δύο πράγματα μπορεί να συμβούν:

1. Οι ιστορίες προκύπτουν από την εμπειρία του κόσμου και άρα έχουν ρίζες στην πραγματικότητα.
2. Οι ιστορίες αυτές μπορούν να φανταστούν και να φτιάξουν νέα χωρικά οράματα.

Ο ρόλος του αρχιτέκτονα είναι να καταλάβει και να σχεδιάσει τα χωρικά ενδεχόμενα αυτών των ιστοριών. Αυτό απαιτεί γνώση και φαντασία, που όμως θα πρέπει να εξωτερικεύεται και να μοιράζεται με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες.

Αυτό που περιγράφεται παραπάνω ονομάζεται αφήγηση. Η αφήγηση προτείνεται σαν μία μορφή εμπνευσμένης εμπλοκής κατά την διάρκεια μίας μεγάλης και συχνά εκνευριστικής διαδικασίας. Αποτελεί δηλαδή μία συσκευή που μας επιτρέπει να αναπτύξουμε ένα σετ ιδεών, μία ταυτότητα για ένα μέρος, μία τοποθεσία για κάπου που δεν υπάρχει μέχρι τώρα.

Η αφήγηση ,εμπεριέχει μία τεράστια δυναμική καθώς μπορεί να είναι εξίσου ενεργή και μακρόπνοη, αφού περιλαμβάνει την κατασκευή αφηγήσεων για το μέλλον μέσα από τα παραμύθια και την αναπαράσταση σεναρίων, καθώς και παθητική και περιγραφική, αφού αποκαλύπτει και αντιπροσωπεύει τις ατομικές και κοινωνικές ζωές μέσα στην πόλη.

Αυτό όμως που μαθαίνουμε περισσότερο από την αφηγηματική διαδικασία είναι πως σπάει τους επαγγελματικούς κώδικες, αναφέρεται στην πλειοψηφία ,θέτει δηλαδή τα ζητήματα σε ανθρώπους αμήνητους στον κλειστό κόσμο της συμβατικής αρχιτεκτο-

νικής ή της γλώσσας της ανάπλασης. Οι αφηγήσεις καταγράφονται εύκολα στην μνήμη και συνδέονται με τις αναμνήσεις. Σχεδόν ο καθένας μπορεί να θέσει τον εαυτό του κάπου μέσα σε αυτές, ανοίγοντας έτσι την φαντασία του σε έναν, άγνωστο μέχρι τώρα, κόσμο.

Πηγές

Βιβλιογραφία

Bell, B., & Wakeford, K. [2008]. *EXPANDING ARCHITECTURE DESIGN AS ACTIVISM*. N. YORK: METROPOLIS BOOKS.

Bishop, C. [2006]. *Participation, Documents of Contemporary Art*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, Whitechapel Art Gallery, Λονδίνο.

Bishop, C. [2012]. *Artificial Hells, Participatory Arts and the Politics of Spectatorship*. Brooklyn, NY: Verso.

Castells, M. [1980]. *ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ*. Αθήνα: ΑΓΩΝΑΣ.

Grandy, P. [2012]. *What is the future of architecture*. Παρίσι: Crap is Good.

Jenkins, P., & Forsyth, L. [2010]. *Architecture, participation and society*. Great Britain: Routledge.

Jones, P. B., Petrescu, D., & Till, J. [2005]. *Architecture and Participation*. Νέα Υόρκη: Taylor & Francis.

Kopp, A., & Λαζαρίδης, Π. [1976]. *Πόλη και επανάσταση, η πτώχευση της αρχιτεκτονικής: η σοβιετική αρχιτεκτονική και πολεοδομία στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, σχέδιο εισαγωγής στον προβληματισμό για την οργάνωση του χώρου*. Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Lefebvre, H. [2007]. *Δικαίωμα στην πόλη, χώρος και πολιτική*. Αθήνα: ΚΟΥΚΙΔΑ.

Thompson, N. [2012]. *Living as a Form, Socially Engaged Art From 1991-2011*. Cambridge, Λονδίνο: The MIT Press.

Κλωντ, Λ., & Βρυχεία, Α. [1993]. *Συμμετοχικός σχεδιασμός, Θεωρητικές διερευνήσεις - Ιστορία των ιδεών και των πρακτικών - Μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας.

Βιβλιογραφία- Επάκταση Έρευνας

Bloom, B., & Bromberg, A. [2005]. *Making their own plans: City Repair, Resource Center, Park Fiction, Can Masdeu*. Σικάγο: White Walls.

Boomgaard, J., Doruff, S., Peters, P., Marres, N., Stiegler, B., Wendel, Y. D., και συν. [2012]. *Politics of Things: What Art & Design do in Democracy*. Open24.

Born, S. M., & Margerum, R. D. [1995]. *Integrated environmental management: moving from theory to practice*, *Journal of Environmental Planning and Management*.

C.Pateman. [1970]. *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fichter, R., Turner, J., & Grenell, P. [1972]. *Freedom to Build: Dweller control of the housing process*. Νέα Υόρκη.

Gramsci, A. [1971]. *Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. Λονδίνο: Lawrence & Wishart.

Habraken, J. N. [1986]. *Towards a New Professional role*.

Habraken, N. J. [1972]. *Supports: An alternative to mass housing*. Λονδίνο.

Haley, P. [1998]. *Building institutional capacity through collaborative approaches to urban planning*, *Environment and Planning*.

Matarasso, F. [1997]. *Use or Ornament? The Social Impact of Participation in the Arts*. Λονδίνο: Comedia.

Merli, P. [2002]. Evaluating the Social Impact of Participation in Arts Activities. *International Journal of Cultural Policy*, σσ. 117-118.

Sanoff, H. [1985]. *The application of participatory methods in design and evaluation*, *Design Studies*. My italics.

Shotter, J. [1993]. *The Cultural Politics of Everyday Life: Social constructionism, rhetoric and knowing of the third kind*. Μπακινγκαμ: Open University Press.

Sidaway, R. [1998]. *Consensus Building. Good Practice in Rural Development*. Εδιμβούργο: Scottish National Rural Partnership.

Stimson, B., & Sholette, G. [2007]. *Collectivism After Modernism: The Art of Social*

Imagination After 1945. University of Minnesota Press.

Towers, G. [1995]. *Building Democracy : Community Architecture in the Inner Cities*. Λονδίνο.

Turner, J. [1991]. *Housing by People: Towards autonomy in building environments*. Λονδίνο, Νέα Υόρκη.

Wates, N., & Knevitt, C. [1987]. *Community Architecture :How People Are Creating Their own Environment*. Λονδίνο: Penguin Books.

Watson, D. [2003]. *Time Saver Standards For Urban Design*. Maidenhead, Berkshire: MCGraw- Hill Professional.

Zucchi, B. [1992]. *Giancarlo De Carlo*. Οξφόρδη.

Αρθρογραφία- Δημοσιεύσεις

ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΗΜΑΣΙΟΔΟΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ. [2013]. (σ. 3). ΒΟΛΟΣ: ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ.

Arnstein, S. R. [1969, Ιούλιος]. A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the Institute of American Planners*, 216-224.

Berg, M. [2012]. The City as Platform. Στο *Politics of Things: What Art & Design do in Democracy* (σσ. 108-119). Open 24.

Brown, L. [2009, Μάρτης-Απρίλης]. *Roberta Feldman, Receives Distinguished Service Award*. Ανάκτηση από The American Institute of Architects-AIA.

Cruz, E. T. [2001]. *Casa Familiar: Living Rooms at the Border and Seniors Housing with child care*. San Ysidro.

Donald, A., Williams, R. J., Sharro, K., Farlie, A., Kuypers, D., & Williams, A. [2008, Νοέμβρης]. *ManTowNHuman Manifesto: Towards a New Humanism*. Ανάκτηση από ManTowNHuman Web Site.

Friedmann, J. [1987]. Two Centuries of Planning Theory. Στο J. Friedmann, *Planning in the Public Domain, From Knowledge to Action* (σσ. 51-85). Princeton: Princeton

University Press.

Jaque, A. IKEA DISOBEDIENTS. *IKEA DISOBEDIENTS*. MoMA's Department of Architecture and Design, Νέα Υόρκη.

Kravagna, C. [1999, Ιανουαρίου]. *Working on the Community, Models of Participatory Practice*. Ανάκτηση από eipcp: <http://eipcp.net/transversal/1204/kravagna/en>

Mercer, C. [2006]. *Cultural Planning For Urban Development And Creative Cities*. Σανγκάη.

Moline, H. [2006]. *SMASHING UP THE FURNITURE: Adventures in Activist Architecture*.

Nowak, W. [2013]. Common Points. Στο M. L. Rosa, & U. E. Weiland, *Handmade Urbanism: From Community Initiatives to Participatory Models* (σσ. 202-212). Jovis.

Parnell, R. [2002]. Knowledge Skills and Arrogance ,Educating for Collaborative Practice. *EAAE prize 2001-2002*, σσ. 58-71.

Pateman, C. [2012, Μάρτιος]. Participatory Democracy Revisited. *Perspectives on Politics*, 10(01), 7-19.

Potrc, M. [1997, Winter]. Marjetica Potrc. (G. Tomcic, Δημοσιογράφος) BOMB 58.

Sanders, E. B. [2002]. From User-Centered to Participatory Design Approaches. *Design and the Social Sciences*, 1-8.

Schäfer, C. [2005]. The City is Unwritten, Urban Experiences and Thoughts Seen through Park Fiction. Στο B. Bloom, & A. Bromberg, *Making their own plans: City Repair, Resource Center, Park Fiction, Can Masdeu* (σσ. 39-51). Σικάγο: White Walls.

Toom, R. v. [2007]. Contesting Neoliberal Urbanization. The Return of Politics in Architecture. *International Architecture Biennale*.

Westen, W., Potrc, M., & Babina, L. [2010, Απριλίου]. *The Cook, the Farmer, his Wife and their Neighbour*. Ανάκτηση από LuciaBabina Net: <http://www.luciababina>.

net/publications.html#info2

Γαλάτη, Τ., & Καστρισιανάκης, Κ. [2012]. Πόλεις σε Αναβρασμό. ηλεκτρονικό περιοδικό www.re-public.gr.

ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ. [2013, Μάρτιος]. *αρχιτέκτονες*, 00(Γ).

Διαλέξεις- Βίντεο

Cruz, T.[2007].

Tactics of Encroachment, Διάλεξη στο UNC Charlotte College of Architecture,

(πηγή: <http://vimeo.com/16771077>)

Cruz, T. [2012].

Reimagine the Way We Think about Urban Design, Διάλεξη στο Ford Foundation Visionary, (πηγή: <http://vimeo.com/49890908>)

Cruz, T. [2012].

Where is our Collective Imagination? Architecture and the Crisis of Public., Διάλεξη στο Umea School of Architecture, Umea University (πηγή: <http://www.arch.umu.se/en/events/public-lectures/relational-architecture/where-is-our-collective-imagination/>)

Διαδικτυακές Πηγές

www.mcu.es/principal/docs/MC/2012/ArteAccion/ANDRES_JAQUE_proyecto.pdf

www.moma.org/explore/multimedia/videos/235/1158

www.vlioras.gr/Philologia/Composition/Democracy.htm

irakleitos.ntua.gr/dns/107.pdf

www.greekarchitects.gr/

www.voreini.gr/?p=35215

www.template.com/project-pool/one37ba.html?prj_id=3654

www.pps.org/projects/project-categories/featured-projects/

www.citybranding.gr/2013/01/blog-post_10.html

occupythebufferzone.wordpress.com/2012/01/14

archive.avgi.gr/TermsActionsshowArticles.action?termID=10508

archive.avgi.gr/TermsActionsshowArticles.action?termID=10164

www.domiki.gr/kpn/text_2i/0_4.htm

tvxs.gr/news/theatro/empros-katalipsi-gia-ena-allo-montelo-politistikoy-xoroy

nomadikiarxitektoniki.net/category/library/

academia.edu/184343/Multiple_Views_of_Participatory_Design

www.rockarch.org/publications/resrep/goldstein.pdf

books.google.gr/books

www.sidetv.net/channel3/

www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1004129

www.futurecommunities.net/case-studies/byker-estate-newcastle-1967-present

en.wikipedia.org

www.communityplanning.net/toolkits/UrbanGovToolkitsCPH.pdf
www.academia.edu/184343/Multiple_Views_of_Participatory_Design
www.marxists.org/ellinika/archive/marx/works/1880/scientific-utopian-socialism.pdf
atiwb.gov.in/U1.pdf
www.design4change.com
gse.cat.org.uk/downloads/Recent_trends_in_community_design.pdf
jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2006/cilt23/sayi_2/155_166.pdf
www.socialcapitalresearch.com/designing-social-capital-sensitive-participation-methodologies/definition-participation.html
curis.ku.dk/ws/files/20547080/report_no14.pdf
www.cagconsultants.co.uk/resources/communities/Participation_Theoretical_Frameworks.pdf
www.lifo.gr/team/lola/41277
masteric.wordpress.com/2009/11/25/9-s6-integrated-process-housing-project-the-livingston-method/
www.mom.arq.ufmg.br/mom/05_biblioteca/acervo/The_dialogue_production.pdf
www.peekpemagazine.gr/article
pegyzali.com/wp-content/uploads/2009/09/Teach-a-man-to-fish-1.pdf
www.academia.edu
www.nomosphysis.org.gr/articles.php
www.spatialagency.net/database/participation.1970s
visualartslab.wordpress.com/
www.re-public.gr/?p=3820
www.seed-network.org/

www.ursprung.arch.ethz.ch/events/whoseparticipation-spaces-of-interactionin-contemporary-artand-architecture

hustadtproject.blogspot.gr/

encounterathens.wordpress.com/

kkvb-cfwn.blogspot.gr/
participateindesign.org/about/participatory-design/

www.ipernity.com/doc/203506/11461164

www.papasotiriou.gr/product/living-as-form

parkingparko.blogspot.gr/

park-fiction.net/category/alles/

collaction.polimi-cooperation.org/park-fiction/

www.journalofaestheticsandprotest.org/3/bloombromberg.htm

christophschaefer.net/documenta11-kassel-2002/

www.e-flux.com/journal/on-the-commons-a-public-interview-with-massimo-de-angelis-and-stavros-stavrides/

lithgow-schmidt.dk/sherry-arnstein/ladder-of-citizen-participation.html#download

www.enoughroomforspace.org/partner_pages/view/140

www.segalsselfbuild.co.uk/projects/waltersway,lewis.html

www.nytimes.com/2006/03/12/arts/design/12ouro.html?pagewanted=all&_r=0

www.hamburgerbahnhof.de/exhibition.php?id=36493&lang=en

www.california-architects.com/en/estudio/projects-3/Casa_Familiar_Livingrooms_at_the_Border_and_Senior_Housing_with_Childcare-4455

dsgnagnc.com/casas-de-la-esperanza-the-flexible-grid/

www.e-flux.com/announcements/estudio-teddy-cruz/

www.designboom.com/architecture/practise-of-encroachment-by-estudio-teddy-cruz/

andresjaque.net/wordpress/

rs.resalliance.org/2006/03/15/teddy-cruz-what-adaptive-architecture-can-learn-from-shantytowns/

magazine.blogs.nytimes.com/2010/01/21/the-nifty-50-teddy-cruz-architect/

www.arch.umu.se/en/events/public-lectures/relational-architecture/where-is-our-collective-imagination/

Πηγές Εικόνων

1. Προσωπικό αρχείο
2. http://www.paulchefurka.ca/50000_Foot_View.html
3. <http://www.comradettes.com/post/13948645856/may-68-posters>
4. Προσωπικό αρχείο
5. <http://www.spatialagency.net/database/john.turner>
6. <http://www.theruss.org/research-and-statistics/case-studies/walters-way>
7. http://www.myrepublica.com/portal/index.php?action=news_details&news_id=58506
8. <http://aerotoxic.wordpress.com/2010/page/3/>
9. <http://seattletimes.com/html/photogalleries/localnews1562/2.html>
10. Προσωπικό αρχείο
11. <http://lithgow-schmidt.dk/sherry-arnstein/ladder-of-citizen-participation.html>
12. <http://www.silverlinedhorizons.com/>
13. Προσωπικό αρχείο
14. Προσωπικό αρχείο
15. <http://01sj.org/2010/artists/cruz/>
16. <http://www.domusweb.it/en/architecture/2008/09/23/into-the-open-us-at-the-venice-biennale.html>
17. http://www.moma.org/interactives/exhibitions/2010/smallscalebigchange/projects/casa_familiar
18. http://www.moma.org/interactives/exhibitions/2010/smallscalebigchange/projects/casa_familiar
19. http://www.moma.org/interactives/exhibitions/2010/smallscalebigchange/projects/casa_familiar
20. <http://www.moma.org/interactives/exhibitions/2010/smallscalebigchange/proj->

ects/casa_familiar

21.http://www.cccb.org/en/album_descobreix-photos_post_it-20672

22.http://www.cccb.org/en/album_descobreix-photos_post_it-20672

23.http://www.cccb.org/en/album_descobreix-photos_post_it-20672

24.<http://www.continuum.com.au/courses.php?o=view&sco=1985133&c=1>

25.http://www.design.hfbk-hamburg.de/index.php?page_id=138

26.<http://afterall.org/online/spaces-for-a-new-culture-of-a-living/>

27.http://kkvb-cfwn.blogspot.gr/p/cook-farmer-his-wife-and-their-neighbor_04.html

28.http://kkvb-cfwn.blogspot.gr/p/cook-farmer-his-wife-and-their-neighbor_04.html

29.http://kkvb-cfwn.blogspot.gr/p/cook-farmer-his-wife-and-their-neighbor_04.html

30.Προσωπικό αρχείο, πηγή: Documenta 11

31.<http://www.parkfiction.org/2006/10/153.html>

32.<http://www.parkfiction.org/>

33.<http://www.nadir.org/nadir/initiativ/parkfiction/images/2006/07/136.jpg>

34.<http://www.parkfiction.org/>

35.https://www.facebook.com/parkfiction/photos_stream

36.Προσωπικό αρχείο